

פרויקט גמר במב"ל

**ניתוח השפעת האיומים המכוונים לעורף
על עוצמתו של החוסן האזרחי הישראלי**

תאריך: 20/5/2020

מנחה אקדמי: ד"ר עדו הכט

מגישים: חלי קונטנטה, אבי קינן, ניצה רוגוזינסקי

תוכן עניינים

3	מבוא
9	פרק א' – החוסן האזרחי
9	1. כללי
16	2. החוסן האזרחי בשגרה ובמב"ם (המערכה שבין המלחמות)
21	3. החוסן האזרחי במצבי חירום ומלחמה
26	4. הגורמים לערעורו של החוסן האזרחי
33	5. סיכום
34	פרק ב' - מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי
34	1. כללי
38	2. מאמץ האש לפגיעה באתרי שלטון
39	3. מאמץ האש לפגיעה באתרים חיוניים למשק
42	4. יכולות התקפיות בכל סוגי התוודך הקיימים: קרקעיים, תת קרקעיים וימיים לפשיטה וכיבוש שטח בישראל
44	5. מאמץ התודעה
46	6. מאמץ הסייבר
48	7. סיכום
49	פרק ג' - התייחסות תפישת הביטחון של ישראל, אסטרטגיית צה"ל ומסמך עקרונות למדיניות הביטחון לחוסן האזרחי של מדינת ישראל
49	1. כללי - תפיסת הביטחון של ישראל מראשית שנותיה
53	2. התייחסות תפישת הביטחון של ישראל (דוד בן גוריון, 1953) לחוסן האזרחי
55	3. התייחסות תפישת הביטחון של ישראל לחוסן האזרחי
57	4. התייחסות מסמך אסטרטגיית צה"ל (אייזנקוט, גדי. 2015, 2018) לחוסן האזרחי:
61	5. התייחסות מסמך עקרונות מדיניות הביטחון (גולן, יאיר. 2019) לחוסן האזרחי
64	סיכום
67-77	ביבליוגרפיה

מבוא

כללי

בחרנו לעסוק בחוסן אזרחי הישראלי מאחר והאיומים המתהווים מצד האויב מחייבים את קיומו של אינטרס ביטחוני מהותי לחיזוק החוסן הלאומי, המתבטא ביכולת להתמודד בהצלחה עם איומים מתמשכים, בכושר תמיכת המאמץ המלחמתי, ביכולת לקיים "שגרת חירום" לאורך זמן, ובכושר התאוששות ממצבים משבריים.

הגדרת הנושא - ניתוח השפעת האיומים המכוונים לעורף על עוצמתו של החוסן האזרחי הישראלי.

מטרת העבודה - בחינת עמידותו של החוסן האזרחי בישראל מול האיומים על העורף, לאור השערה כי לאור הנחיתות הצבאית והטכנולוגית של האויב מול ישראל, הוא פועל באופן מאורגן כנגד החוסן האזרחי הלאומי של ישראל ("הבטן הרכה" של הביטחון הלאומי בראייתו) בזירת העומק, בזירה הצפונית ובזירה הפלסטינית, על מנת לשנות את המאזן האסטרטגי במזה"ת באמצעות ניצחון תודעתי.

שאלת המחקר: מהי ההשפעה של האיומים המכוונים לעורף ע"י האויב על עוצמתו של החוסן האזרחי הלאומי של ישראל?

א. מה משפיע על עצמת החוסן האזרחי של ישראל ומה הגורמים לערעורו במצבי חירום ומלחמה?

ב. מהם מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי של ישראל?

שיטת המחקר

שיטת המחקר הינה איכותנית - מחקר המגיע אל ממצאיו באמצעות נרטיבים ולא באמצעות פרוצדורות סטטיסטיות או אמצעי כימות אחרים.

שיטות לאיסוף נתונים במחקר זה:

א. ביצוע סקירת ספרות על מאמרים מחקריים קיימים והגעה למסקנה כוללת.

המערכת המושגית לחוסן אזרחי:

השימוש במונח חוסן מהווה תיאור של תופעות חברתיות ופסיכולוגיות משנות התשעים של המאה הקודמת, זהו מונח מרכזי בכל הנוגע להתמודדות עם מצבי חירום (מכון ראות, 2016; מפקע"ר, 2014). רוב ההגדרות חולקות תשתית הנחה משותפת ולפיה חוסן הוא היכולת להתמודד עם איום או פגיעה (דולב, איה 2018) הגדרה אחת גורסת כי חוסן הוא יכולת לעבור משבר תוך שינוי ושמירה על ערכים בסיסיים וכמה שפחות פגיעות בנפש (מכון ראות, 2009).

לחוסן האזרחי לאומי ארבעה מרכיבים עיקריים והם פטריוטיזם, אופטימיות, אינטגרציה חברתית ואמון במערכות הציבוריות והפוליטיות. מדדים מסוימים לבחינת חוסן לאומי

מתמקדים ברווחה אישית של האזרחים, תחושת קוהרנטיות ומצב כלכלי (Kimhi et al., 2017). פטריוטיות מוגדרת כאהדה, מחויבות וערבות לביטחון והגנה על המדינה, אופטימיות שהיא נטיית הפרט לתפיסה חיובית של מצבים, אינטגרציה חברתית שהיא יכולת הגיבוש החברתי על אף הטרוגניות במרכיב הפרטים ואמון במערכת ומוסדות המדינה (עשת, יובב, לב, יוסי. 2011).

על אף ההגדרות הרחבות של מושג החוסן, חשוב להכיר בכך שזהו מאפיין תלוי הקשר ובשל כך, קהילה מסוימת תצליח להתמודד בהצלחה עם מצב חירום מסוים, בעוד במצב אחר היא תתקשה. **מחקרים מעידים כי יש קשר בין תחושת שייכות למקום לבין חוסן.** אנשים נוטים להיקשר לביתם, סביבת המגורים, הקהילה והיישוב בו הם גרים ותחושת השייכות החזקה ביותר היא לסביבה החברתית. מידת החוסן של קהילה מסוימת נמדדת לעיתים על סמך התשתיות ומערכות ההנדסה אשר נמצאות ברשותה משום שהן משמשות כלי הגנה נוכח מצבי חירום. זהו מרכיב אחד מבין מרכיבי חוסן אזרחי ומערכות חברתיות חיוניות וחשובות לא פחות ממנו (פדן, כרמית. ואלרן, מאיר 2018 ; Aldrich, 2010).

העשורים האחרונים מלווים בהבנה כי **חוסן לאומי של מדינה נשען רבות על העורף שלה, קרי החברה האזרחית שלה ולא רק על הישגים צבאיים וכוח הרתעה מלחמתי.** אם תפקודה התקין והשגרתה של החברה נפגע ההשפעה על החוסן הלאומי ויכולת הניצחון באמצעים צבאיים מושפעת מכך מאוד (מכון ראות, 2016). חוסנה של חברה אזרחית אינו מולד או קבוע ויש צורך לבנות ולתכנן את היכולות שמעצבות מערכת כללית בעלת עמידות וחוסן גבוהים לאורך זמן וזאת כמרכיב מהותי בתפיסת ההיערכות והמוכנות של המדינה למצבים לא שגוריים. תפיסת החוסן מדגישה, בניגוד לתפיסת ההתנגדות והמניעה, את ההתאוששות המהירה שמאפשרת שאיפה לחזרה תפקודית לשגרה ושיקום המערכות שנפגעו נוכח האירוע (אלרן, מאיר. ישראלי, ציפי. פדן, כרמית ואלטשולר, אלכס. 2015). אחת התיאוריות המתפתחות ביותר בתחום החוסן הקהילתי היא זו הגורסת כי הון חברתי הוא מרכיב מהותי והכרחי ביצירת חוסן.

רקע תיאורטי

רקע תיאורטי בנושא מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי של ישראל:

התפיסה הרווחת כיום ע"י חוקרי הביטחון המובילים בישראל (פרייליך, צ'ק. 2019 איזנקוט, גדי. וסיבוני, גבי 2019) כי מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי (שיאפשר בראייתם ניצחון על ישראל) הינם: ראשית, מאמץ האש האסטרטגי, שתכליתו לפגוע באתרי שלטון, אתרים חיוניים למשק ובאזרחים. האמצעים להשגת היעד הזה הם הגדלת יכולותיהם בתחום האש הרקטית ובמיוחד הגדלת הדיוק שלה. מערכי האש של האויב בנו בסביבה אזרחית כדי להגביל את חופש הפעולה של צה"ל. בלחימה בתוך סביבה אזרחית מקדיש צה"ל מאמצים רבים כדי לא לפגוע בחפים מפשע (לא במקרה צה"ל, בצדק, עבר לכנותם 'בלתי-מעורבים' ולא 'חפים מפשע') מה שמונע ממנו לנצל את כל כוח האש שעומד לרשותו.

שנית, פיתוח של יכולות התקפיות משלימות ומשניות בכל סוגי התווך הקיימים: קרקעיים, תת-קרקעיים, אוויריים וימיים שתכליתן ליצור עומס נוסף על מערך ההגנה הצה"לי.

ההערכה האסטרטגית העדכנית של המכון למחקרי ביטחון לאומי לשנת 2020: האיום הגדול - מלחמה כוללת נגד כל גורמי הכוח בצפון (שניידר, טל. 2020). איראן, חזבאללה בלבנון, משטר

סורי, מליציות פרו-איראניות: "חלפו העשורים שבהם ישראל 'נהנתה' מעימות בזירה אחת בלבד". במתאר זה, ישראל עשויה לעמוד בפני ירי מסיבי לעורף, שמקצתו טילים מדויקים, עם מאמץ להכנסת כוחות קרקעיים לשטחה ועם מתקפה תודעתית רחבה לערעור כושר העמידה של הציבור והאמון שלו בהנהגה המדינית והצבאית.

להלן המאזן האסטרטגי המתהווה בין ישראל לבין האויב (פרייליך, צ'ק, 2019, איזנקוט, גדי, סיבוני, גבי 2019, הראל, עמוס 2016, מל"מ, 2019):

נושא	האויב	ישראל
1 פגיעה באתרי שלטון (בדגש על מרחב הבירה או מע"ר)	+	+
2 פגיעה באתרים חיוניים למשק	+	נכסים שניתן לשייך לאויב
3 מאמץ אש כנגד אזרחים	+	נכסים צבאיים לרבות בסביבה אזרחית
4 יכולות התקפיות בכל סוגי התווך הקיימים: קרקעיים, תת קרקעיים וימיים לפשיטה וכיבוש שטח	+	+
5 מאמץ תודעה	+	+
6 מאמץ סייבר	+	+

רקע תיאורטי בנושא החוסן האזרחי (בעולם ובישראל)

חוסן אזרחי הוא תופעה חברתית עולמית והוא מרכיב בחוסן הלאומי של מדינה. המדדים לפיהם נמדד חוסן לאומי הם יכולת העמידות החברתית של האזרחים במדינה ויכולתם לייצר כוח משותף ומשמעותי (Kimhi, Eshel, Lahad & Leykin, 2017).

חוקרים רבים (גולן, יאיר. 2019, איזנקוט, גדי וסיבוני, גבי 2019) סבורים כי האינטרס הביטחוני הינו, חיזוק החוסן הלאומי, המתבטא ביכולת להתמודד בהצלחה עם איומים מתמשכים, בכושר תמיכת המאמץ המלחמתי, ביכולת לקיים "שגרת חירום" לאורך זמן, ובכושר התאוששות ממצבים ממשברים

החוסן האזרחי מושפע מחוסנם של הפרטים המרכיבים את החברה, חוסן משפחתי וחוסן קהילתי. השילוב של הגורמים האלה יוצר חוסן אזרחי ומאפשר את ההסתגלות החברתית לזמני משבר תוך שמירה על איכות החיים והערכי הקהילה (עשת יובב ולב יוסי, 2011, 145-158). חוסן קהילתי יכול להתפתח לנוכח ניסיונות קודמים בהתמודדות עם משבר וצמיחה ולמידה של

הקהילה מתוכם. מאמצים משותפים של חברי הקהילה וחיזוק הקשרים הבין אישיים ביניהם מגבירים את היכולת הקהילתית להתמודד עם משברים בחייה (Lahad et al., 2016).

חוסן אזרחי מוסבר על ידי תחושת שייכות של חברי הקהילה למקום ולסביבה החברתית ומכאן ניתן להסיק כי חוסן חברתי קשור במידת הלכידות והקרבה שחשים אנשי הקהילה אחד לשני (Aldrich, 2010).

החוסן האזרחי טומן בחובו מלבד להיבט החברתי והבין אישי גם פונקציות של תשתיות, כלכלה ומוסדות שלטוניים וככל שלחברים בקהילה יש יותר אמון במנהיגיה ויחסי הגומלין בין חבריה לבין עצמם ובינם לבין מוסדות השלטון והסביבה הגיאוגרפית בה הם מתקיימים טובים יותר, כך עולה גם רמת החוסן החברתית (Carlson et al., 2012).

לחוסן הלאומי ארבעה מרכיבים עיקריים והם פטריוטיזם, אופטימיות, אינטגרציה חברתית ואמון במערכות הציבוריות והפוליטיות. מדדים מסוימים לבחינת חוסן לאומי מתמקדים ברווחה האישית של האזרחים, בתחושת הקוהרנטיות ובמצבם הכלכלי (Kimhi et al., 2017). פטריוטיות מוגדרת כאהדה, מחויבות וערבות לביטחון והגנה על המדינה, אופטימיות שהיא נטיית הפרט לתפיסה חיובית של מצבים, אינטגרציה חברתית שהיא יכולת הגיבוש החברתי על אף הטרוגניות במרכיב הפרטים ואמון במערכת ומוסדות המדינה (עשת ולב, 2011). במאמרם של פדן ואלרן (2018), מופיעה הגדרת החוסן כיכולת של המערכת להכיל מצבים מפריעים ולהשתנות בהתאם לחומרת המצב תוך שמירה על זהותה. לכך מתווספת הרחבה של האקדמיה הלאומית למדעים של ארצות הברית (פדן ואלרן, 2018, עמ' 16) שמגדירה חוסן "כיכולת להיערך, לתכנן, לספוג, להשתקם ולהסתגל בצורה מוצלחת יותר נוכח אירועי חירום (...)" . ניתן לראות כי הגדרה זו מתייחסת להיערכות ותכנון כחלק ממרכיבי החוסן (פדן ואלרן, 2018). בהקשרים של בטחון לאומי חוסן חברתי בא לידי ביטוי במחויבות הפרטים בחברה להתגייס למען השגת מטרה משותפת (Arian, 2005). חוסן לאומי הוא היכולת החברתית אזרחית לשמור על תפיסות ואמונות חיוביות לגבי כושר ההסתגלות והתפקוד נוכח איום מתמשך (תובל משיח, 2008).

הפער בין החוסן בשגרה ובחירום יכול להיות קשור למחלוקות פוליטיות אשר בזמן חירום פחות שמים עליהן דגש משום שיש צורך להתארגנות מיידית להתמודד עם איום ממשי (Leykin et al., 2016).

ממסמכי "אסטרטגיית צה"ל" (בשנת 2015 ובשנת 2018) עולה כי הצבא מתבונן על החזית האזרחית מזווית ראייה צבאית (אלרן, מאיר, 2016) וקיימת העדפת ההגנה על נכסי הצבא על פני ההגנה על העורף האזרחי.

החוסן האזרחי והחברתי בישראל בא לידי ביטוי הרבה יותר בעתות חירום מאשר בעתות שגרה והוא מושתת על מוכנות האזרחים, חוזק המנהיגות והתגייסות קולקטיבית של חברי הקהילה.

תפקידו של הצבא הוא בראש ובראשונה הגנה על העורף והרחקת זירת העימות ככל האפשר מריכוזי אוכלוסייה. ובנוסף, העימותים מול אויבי ישראל חייבים להיות קצרים על מנת להימנע מאובדן חיי אדם. דבר העלול לפגוע בחוסן הלאומי של המדינה. (אלרן, מאיר, 2006 : 19-24)

התודעה הינה רכיב משמעותי בחוסן האזרחי. התודעה שקולה לעצם קיום המין האנושי, והיא כוללת מרכיב סובייקטיבי, כלומר אישי. ניתן להתייחס אל מושג התודעה כאל מכלול התובנות שיש לפרט או לקבוצה של פרטים לגבי המציאות הסובבת אותם ולגבי הדרך שבה הם רוצים לעצבה, וזאת כנגזרת של מכלול הערכים והאמונות שדרכם ובאמצעותם הם בוחנים את סביבתם, מפרשים אותה ופועלים כדי להתמודד עם האתגרים הגלומים בה ואף כדי לשנותה (סימן טוב וקופרוסר, 2018).

התודעה משפיעה על החוסן של העורף, ונעשה בה שימוש רב. התודעה יכולה להטמיע בקרב האזרחים תחושה של עוצמה, של כוח סבל ויכולת עמידות קולקטיבית ועל ידי כך לחזק את יכולת ההתמודדות שלהם מול איומים חיצוניים, ומצד שני היא יכולה להטמיע אצלם תחושות של חרדה ושל חוסר אונים ועל ידי כך להחליש את יכולת העמידה שלהם לנוכח איומים חיצוניים. ברשתות החברתיות מקבלים דימויים ויזואליים תהודה גוברת בחוסר הלימה למה שמוצג בתקשורת. מסקנה בולטת היא כי אמצעים ויזואליים גורפים תהודה גוברת ברשתות החברתיות בניגוד לעיתונות המסורתית, המסקרת את האירועים. הסיפור הרשתי מקבל תאוצה וחשוף למניפולציות הן בהגנה והן בהתקפה.

התודעה נוצרת על ידי תגובה של גורמים שונים בתוך החברה עצמה כלפי איום חיצוני וההדהוד של התגובה הזו על העורף האזרחי. עוצמת האיום הביטחוני משפיעה באופן מרחיק לכת על התודעה מבחינת התקיפות בעורף האזרחי ולהפרעות לשגרת החירום, כמו למשל על ידי הפסקות חשמל ממושכות ופגיעה במתקנים רגישים כמו בתי חולים או בתי ספר. בנוסף על כך, היריב נוקט לעתים קרובות בפעולות של לוחמה פסיכולוגית על מנת להעביר מסרים של פחד כלפי האזרחים ולפגוע עוד יותר במורל הלאומי. פעולות מהסוג הזה, כמו פעולות טרור, אמורות לחולל תחושת פחד בקרב האזרחים, להוריד את המורל הלאומי ואף לגרום לאזרחים ללחוץ על הממשלה לשנות את מדיניותה בהקשר לעימות הצבאי הקיים. תחושת הפחד או החרדה, שנוצרים במצבים מהסוג הזה הם מרכיבים משמעותיים בהבניית התודעה של האזרחים בעת משבר ביטחוני (אלרן, פדן ודולב, 2019).

מאז ומעולם נודעה חשיבות לסיפור שאנו מספרים. התפתח ממד הבנייתי ולפיו למציאות אין קיום עצמאי אלא בכפוף למשמעות שאנו מעניקים לה (כ. פדן, 2017). הדומיננטיות של ההקשר התרבותי, המשפיע על האופן שבו בני אדם מפרשים (ולכן תופסים) את המציאות, הובילה להתפתחותה של המשגה, המבטאת הבנה, לפיה המערכה על התודעה היא למעשה תחרות מי יצליח להשפיע על האופן שבו תופסים קהלי היעד את המציאות.

הניצחון אינו נקבע רק בשדה הקרב- הצד שניצח אינו בהכרח הצד שניצח במלחמה כולה. הצד שהפסיד יכול להפוך את ההפסד לניצחון בדעת הקהל. לפיכך, ניתן לקבוע כי זירת התודעה מתהווה כגורם קריטי שעשוי לקבוע את תוצאות העימות כולו ללא קשר לכח הצבאי (רווה, סער 2006-68-66).

עוצמת האיום הביטחוני היא בעלת משמעות בכל הנוגע בעיצוב התודעה של העורף מבחינת פרק הזמן שהיא נמשכת, תוצאות התקיפות בעורף. כל אלו נועדו על מנת ליצור דה מורליזציה בקרב העורף, ולגרום לו לנסות להשפיע על מקבלי החלטות. (אלרן, מאיר. כרמית פדן ודולב, איה. 2019: 229-231)

המסקנה המתבקשת של ארגוני הטרור היא שעל מנת להשפיע על מקבלי ההחלטות במדינת ישראל, יש צורך להשפיע על התודעה של העורף, ולשבור את רוחה של החברה הישראלית (יעלון, משה. 2016 : 209).

הקמפיין התודעתי של ישראל נגד איראן יצר אנלוגיה חד משמעית בין פרויקט הגרעין לבין האפשרות של "השמדת ישראל" כולל בטקסטים המזוהים עם השואה (דנגור, רוני 2019 : 191-192).

הופעת האינטרנט והרשתות החברתיות האיכו את התהליך שכל צד מנסה להשפיע על תודעת האזרחים. כלומר- התרחבות תקשורת ההמונים והיכולת לשדר מסרים ללא פילטרים, בזמן אמת, ולהעביר בו זמנית לכמות גדולה של אנשים (ישראלי, ציפי ואראל, גבראל. 2019 : 27-29).

פרק א' – החוסן האזרחי

1. כללי

חוסן הוא מונח השאוב מתחומי הפיזיקה והמתמטיקה, שם פירושו המקורי הוא היכולת של חומר או מערכת לחזור לשיווי משקל לאחר מצב של לחץ. המונח הפיסיקלי מתמקד במהירות שבה שיווי המשקל מושג בחזרה.

בספרות המחקרית אין הסכמה בנוגע להגדרת החוסן האזרחי וישנן פרשנויות רבות לנושא (אמית ופליישר, 2005; דולב, 2018; Carlson, Haffenden, Bassett, Buehring, Collins III, Folga & Whitfield, 2012). השימוש במונח חוסן מהווה תיאור של תופעות חברתיות ופסיכולוגיות משנות התשעים של המאה הקודמת. זהו מונח מרכזי בכל הנוגע להתמודדות עם מצבי חירום (מכון ראות, 2016; מפקע"ר, 2014). רוב ההגדרות חולקות תשתית המשגתית משותפת ולפיה חוסן הוא היכולת להתמודד עם איום או פגיעה (דולב, 2018). הגדרה אחת גורסת כי חוסן הוא יכולת לעבור משבר תוך שינוי ושמירה על ערכים בסיסיים וכמה שפחות פגיעות בנפש (מכון ראות, 2009). קרלסון ושותפיו (2012) מתייחסים אל חוסן כאל מטאפורה המתארת את כושר ההסתגלות של אינדיבידואלים (Carlson et al., 2012). חוסן הוא תוצאה של תהליך הסתגלות של האינדיבידואל לאחר שעבר אירוע טראומתי או משבר ומידת יכולתו לחזור לתפקוד (עשת ולב, 2011). במאמרם של קימחי, אשל, לייקין ולהד (2017), חוסן מוגדר כגורמי הגנה שמאזנים או מווסתים את תגובת הפרט לאסונות סביבתיים, אשר מובילים להסתגלות מיטבית (Kimhi, Eshel, Leykin, & Lahad, 2017).

הגדרות החוסן מתייחסות אל המונח במובן הפרטי שלו, של האדם היחיד, אולם חוסן מורכב מתחומים נוספים ובהם החוסן החברתי. ההיבט החברתי מאפשר לנו לבחון את הפגיעות או את החוסן הקהילתי של קבוצה שלמה ובמקרה זה כאשר מדובר בחוסן אזרחי, של תושבי המדינה כולה (תובל-משיח, 2008).

קרלסון ועמיתיו (2012), גורסים כי חוסן קהילתי הוא מושג מורכב וכי במרבית המקרים מתייחסים לקהילה או לחברה אזרחית כשלם שהוא יותר מסך חלקיו ובהקשר של חוסן, הם טוענים כי נקודת מבט זו גורסת כי החוסן של קבוצת אינדיבידואלים אינו הופך לחוסן קהילתי (Norris et al., 2008). חוסן הוא יכולת או תהליך ולא תוצאתו של אירוע (Carlson et al., 2012), לתפיסתם של ברקס, קולדינג ופולקה (2003) חוסן אזרחי הוא חלק ממערכת אקולוגית וחברתית ולכן שינוי במערכת בשל איום או משבר ניתן להבנה כיכולת הסתגלות, העשויה להעיד על חוסן של המערכת כולה (Brekers, Colding & Folke, 2003). אלרן, ישראלי, פדן ואלטשולר (2015), מגדירים חוסן חברתי או אזרחי כיכולתה של כלל המערכת המדוברת להתמודד בגמישות עם אסון להכיל את הנזקים והפגיעה בתפקוד ולהתאושש ממנו בחזרה למצב תפקודי ייעודי תקין (אלרן, ישראלי, פדן ואלטשולר, 2015). עשת ולב (2011) טוענים כי החוסן האזרחי נשען על הבנה כי כוחה של חברה אזרחית טמון במאפיינים הסוציאליים שלה, לצד גורמים צבאיים אך בוודאי לא רק באחרונים. לדידם, זוהי יכולתה של החברה להתמודד עם מצוקה באופן יעיל שמונע ממוסדותיה וערכיה להיפגע, באמצעות שינויים והתאמות נוכח המצב (עשת ולב, 2011). ספרות המחקר שחוקרת אסונות משתמשת במונח 'הסתגלות' כשינוי התנהגותי חיובי שמתרחש בקרב

יחידים, משפחות וקהילות. התנהגויות אלו מקושרות לחוויות והתנסויות עבר בתגובה לאסונות צפויים או בלתי צפויים ויכולות לתרום להישרדות מוצלחת (Arian, 2005).

חוסן קהילתי או אזרחי הוא פונקציה של חוסן הפרטים והוא כולל תשתיות, כלכלה, חברה אזרחית, מוסדות שלטון ויכולת אספקה. מספר המדדים הללו מורכבים יותר כאשר בוחנים חוסן אזרחי משום שבבחינה זו עלולים להיות פערי מידע בנוגע לקשרים בין הפרטיים והיכולת הכלכלית האזורית. תפיסת החוסן הקהילתי מורכבת מפני שקהילה מורכבת מהגדרות מגוונות. לרוב, זו ישות בעלת גבולות גיאוגרפיים ואמונה משותפת, המורכבת מסביבה בנויה, טבעית, חברתית וכלכלית שמקיימת יחסי גומלין בדרכים מגוונות. (Carlson et al., 2012 et al., 2012). ההתבוננות מנקודת מבט חברתית מתמקדת באירוע בעל השפעה על קבוצת אנשים שחוו את אותו אירוע והשלכותיו, זאת בשונה מהתמקדות בחוויית הפרט אל מול אירוע שקרה לו באופן פרטי (תובל משיח, 2008). העמידות החברתית נוכח קונפליקטים ומצוקות ממושכות טומנת בחובה שני מרכיבים – התנהגותי ותודעתי. ההיבט התודעתי הוא האופן בו החברה תופסת את יכולתה להתגבר על הקשיים וכך מתפתחים נרטיבים של גבורה ותחושת גאווה, אשר משמשים ככלי עזר להתמודדות במצבים קונפליקטואלים. ההיבט התנהגותי הוא ההתנהלות בפועל בימים והביטויים ההתנהגותיים של התמודדות והסתגלות (עשת ולב, 2011).

קהילות המתאפיינות באמון בין חבריהם, התגייסות אזרחית ורשתות חברתיות חזקות יכולות להתאזן חזרה ביתר קלות לעומת קהילות שמרכיב זה חלש בקרבן. סולידריות, הקרבה, איפוק, רעות, משמעת ואמון הם התשתית להצלחה של חברה לעמוד במבחן של אסון, הרבה יותר מאשר מספר נפגעים או היקף ההרס (מכון ראות, 2009). במהלך שנות התשעים התגבשה ההבנה כי יש צורך להשקיע במבנים חברתיים ובנייתם, לשם ביסוס של חוסן אזרחי במקומות ידועי אסונות.

מרכיבים נוספים המייצרים חוסן חברתי הם: הבנת המטרה בקרב האזרחים שהיא מרכיב חיוני משום שכאשר ישנה הבנה של מטרת על משותפת, הציבור מצליח לעבור משבר בצורה טובה יותר. למנהיגות תפקיד מרכזי בשמירה על חוסן לאומי והוא טמון ביכולתה להגדיר ערכי ליבה, הבהרת ייעוד במצבי משבר, שימור התקווה והאמונה, פיתוח תכניות התנהלות והרגלים בשגרה ובחירום ורתימת אנשים וקבוצות לפעולה. (מכון ראות, 2009). אם לוקחים את העיר שדרות כדוגמה של יישום המנהיגות לחיזוק החוסן החברתי, ניתן לראות כי מנהיגי העיר השקיעו מאמצים גדולים בהעצמת תושביה. השלטון המקומי בשדרות מיישם התארגנות והיערכות שלוקחת בחשבון את הנזילות במצב הביטחוני, הנע בין שגרה לחירום. בדומה ליישובים אחרים בעוטף, גם בשדרות הקימו גופים עצמאיים שאינם נשענים רק על סיוע מבחוץ לשם פעולה. התושבים ברחבי העוטף הפנימו את המצב הלא יציב וגם בשגרה נמנעים מפעילות אשר יכולה לסכן אותם בחירום (פדן ואלרן, 2018).

הדוגמאות המובאות לעיל מבטאות אסטרטגיית התמודדות עם משבר, המבוססות על ארגונה של החברה הישראלית כרשת חוסן אזרחית שבסיסה הוא תרבות של מוכנות. מושג זה מתייחס למערך שלם של אזרחים בתפקידים שונים המחויבים לשיפור החוסן הלאומי והמקומי, היכולים לפעול בשיתוף פעולה ובאופן עצמאי במצבי משבר. בנוסף, הכוונה היא לערכים וסדרי עדיפויות שמטרתם היא שיפור והבטחת היכולת להתמודדות עם משבר ואלו מושתתים על אנשים וארגונים שגם בזמן שגרה משקפים את התרבות הזו (מכון ראות, 2016). מחקרם של מאסילה ועמיתים

(2006), מצביע על כך כי ישנה חשיבות רבה לאמון הציבור במוכנות השלטון אל מול איום עתידי. כאשר השלטון נתפס כאמין וטוב, ישנן רמות פחד נמוכות וכמו כן פחות חשש מפני התקפה צפויה וציפייה לה (Maeseela et al., 2008).

חוסן חברתי הוא יכולתה של החברה האזרחית ליזום פעולות מכוונות לשיפור היכולת האישית של הפרטיים המרכיבים אותה, לצד יכולת קולקטיבית שלהם ושל המוסדות להגיב נוכח משבר ולהשפיע עליו (מכון ראות, 2009). גישה התומכת במהותו של חוסן כיכולת לשמר, לשקם ולחזור לתפקוד, רואה בחוסן אזרחי את "יכולתה של קהילה או חברה לספוג הפרעה ולשמור על התשתית החברתית שלה ומאפייניה" (דולב, 2018, עמ' 46). קימחי ועמיתיו מגדירים חוסן כיחס בין מנגנוני הגנה לפגיעות, בעקבות אירוע טראומתי שהיה או עשוי להתרחש ברמה האישית, הקהילתית או הלאומית (Kimhi et al., 2017). המסגרת התיאורטית, אשר בוחנת חוסן חלוקה בעיקר ביכולת להתגבר על גורמי הסיכון והפחתת סמנני המצוקה או האם הוא מתמקד בכוחות האינדיבידואל. תאוריות עכשוויות יותר מתמקדות ביכולת הפרטים להתגבר על מכשולים באמצעות החוויה והניסיון. כלומר, היכולת להפוך את גורמי הסיכון לגורמי הגנה שמחזקים את הפרט (Eshel, Kimhi, Lahad, Leykin & Goroshit, 2018). הדיון לגבי חוסן נחלק בין החוקרים וחלקם טוענים כי המחקרים המתמקדים בחוסן של הפרט, מחמיצים את ההקשרים והגורמים החברתיים (Meseela et al., 2008).

מחקרים שונים מתייחסים לחוסן כתופעה חברתית רחבה וחוקרים אותה במושגים של חוסן לאומי (Kimhi et al., 2017). מחקרים אחדים מתייחסים לחוסן כתופעה חברתית וחוקרים אותה במונחים של חוסן חברתי או לאומי. חוסן לאומי טומן בחובו עמידות חברתית וכוחות משותפים במדדים שונים. יש הטוענים כי חוסן לאומי מורכב מיכולתה של חברה לעמוד אל מול איום באופן יציב לצד יכולתה להתמודד עם סביבה משתנה, עוינת לעיתים, באמצעות הסתגלות מחדשת (Kimhi, Eshel, Lahad & Leykin, 2017).

לחוסן הלאומי ארבעה מרכיבים עיקריים והם פטריוטיזם, אופטימיות, אינטגרציה חברתית ואמון במערכות הציבוריות והפוליטיות. מדדים מסוימים לבחינת חוסן לאומי מתמקדים ברווחה האישית של האזרחים, בתחושת הקוהרנטיות ובמצבם הכלכלי (Kimhi et al., 2017). פטריוטיות מוגדרת כאהדה, מחויבות וערבות לביטחון והגנה על המדינה, אופטימיות שהיא נטיית הפרט לתפיסה חיובית של מצבים, אינטגרציה חברתית שהיא יכולת הגיבוש החברתי על אף הטרוגניות במרכיב הפרטים ואמון במערכת ומוסדות המדינה (עשת ולב, 2011). במאמרם של פדן ואלרן (2018), מופיעה הגדרת החוסן כיכולת של המערכת להכיל מצבים מפריעים ולהשתנות בהתאם לחומרת המצב תוך שמירה על זהותה. לכך מתווספת הרחבה של האקדמיה הלאומית למדעים של ארצות הברית (פדן ואלרן, 2018, עמ' 16) שמגדירה חוסן "כיכולת להיערך, לתכנן, לספוג, להשתקם ולהסתגל בצורה מוצלחת יותר נוכח אירועי חירום (...)" . ניתן לראות כי הגדרה זו מתייחסת להיערכות ותכנון כחלק ממרכיבי החוסן (פדן ואלרן, 2018). בהקשרים של בטחון לאומי חוסן חברתי בא לידי ביטוי במחויבות הפרטים בחברה להתגייס למען השגת מטרה משותפת (Arian, 2005). חוסן לאומי הוא היכולת החברתית אזרחית לשמור על תפיסות ואמונות חיוביות לגבי כושר ההסתגלות והתפקוד נוכח איום מתמשך (תובל משיח, 2008).

על מנת להשיג נתונים ומידע לגבי ממדי החוסן האזרחי נערכים מדי שנה סקרים המתמקדים בחמישה מדדים: מיליטנטיות, פטריוטיות, אופטימיות ואמון בהנהגה ומוסדותיה. מדי שנה ניכרת עלייה בחוסן הלאומי בישראל, וזאת בעיקר הודות לנתון של חוסן חברתי המעיד על לכידות חברתית (מיכאל ופישמן, 2019).

במהלך שני העשורים האחרונים עורך גבי בן דרור מחקרים בנוגע למידת החוסן הלאומי בישראל הוא כולל בתוכו ייצוגים נרחבים למגוון אוכלוסיות: יהודים (חילונים, חרדים, דתיים – לאומים) ומיעוטים (ערבים, דרוזים). ממצאי מחקרו מעידים כי רמות האופטימיות גבוהות מאוד ונעות סביב 78 אחוזים. נתון זה מעיד על מרכיב מהותי בתפיסת החוסן הישראלי, משום היכולת להסתכל לעתיד. המוסדות הפוליטיים אמנם לא מקבלים אמון במידה שישנה אופטימיות אך הנתונים מעידים על אמון גם במוסדות השלטון וגם בצה"ל. מדד הפטריוטיות עומד על כמעט 90 אחוזים ונשאר די יציב במהלך השנים (בן דרור, 2016).

על אף ההגדרות הרחבות של מושג החוסן, חשוב להכיר בכך שזהו מאפיין תלוי הקשר ובשל כך, קהילה מסוימת תצליח להתמודד בהצלחה עם מצב חירום מסוים, בעוד שבמצב אחר היא תתקשה. מחקרים מעידים כי יש קשר בין תחושת שייכות למקום לבין חוסן. אנשים נוטים להיקשר לביתם, לסביבת המגורים, הקהילה והיישוב בו הם גרים ותחושת השייכות החזקה ביותר היא לסביבה החברתית. מידת החוסן של קהילה מסוימת נמדדת לעיתים על סמך התשתיות ומערכות ההנדסה אשר נמצאות ברשותה משום שהן משמשות כלי הגנה נוכח מצבי חירום. זהו מרכיב אחד מבין מרכיבי חוסן אזרחי ומערכות חברתיות חיוניות וחשובות לא פחות ממנו (פדן ואלרן, 2018; Aldrich, 2010).

העשורים האחרונים מלווים בהבנה כי חוסן לאומי של מדינה נשען רבות על העורף שלה, קרי החברה האזרחית שלה ולא רק על הישגים צבאיים וכוח הרתעה מלחמתי. אם תפקודה התקין והשגרת של החברה נפגע השפעה על החוסן הלאומי ויכולת הניצחון באמצעים צבאיים מושפעת מכך מאוד (מכון ראות, 2016). חוסנה של חברה אזרחית אינו מולד או קבוע ויש צורך לבנות ולתכנן את היכולות שמעצבות מערכת כללית בעלת עמידות וחוסן גבוהים לאורך זמן וזאת כמרכיב מהותי בתפיסת ההיערכות והמוכנות של המדינה למצבים לא שגרתיים. תפיסת החוסן מדגישה, בניגוד לתפיסת ההתנגדות והמניעה, את ההתאוששות המהירה שמאפשרת שאיפה לחזרה תפקודית לשגרה ושיקום המערכות שנפגעו נוכח האירוע (אלרן, ישראלי, פדן ואלטשולר, 2015). אחת התיאוריות המתפתחות ביותר בתחום החוסן הקהילתי היא זו הגורסת כי הון חברתי הוא מרכיב מהותי והכרחי ביצירת חוסן.

לאור האמור לעיל, התודעה הינה רכיב משמעותי בחוסן האזרחי. התודעה שקולה לעצם קיום המין האנושי, והיא כוללת מרכיב סובייקטיבי, כלומר אישי. ניתן להתייחס אל מושג התודעה כאל מכלול התובנות שיש לפרט או לקבוצה של פרטים לגבי המציאות הסובבת אותם ולגבי הדרך שבה הם רוצים לעצבה, וזאת כנגזרת של מכלול הערכים והאמונות שדרכם ובאמצעותם הם בוחנים את סביבתם, מפרשים אותה ופועלים כדי להתמודד עם האתגרים הגלומים בה ואף כדי לשנותה (סימן טוב וקופרווסר, 2018).

המערכה על התודעה היא מכלול הפעולות והכלים שבאמצעותם חותרים גורמים השותפים למסגרת מערכתית מסוימת "להשפיע כל התודעה של קהל יעד מסוים או למנוע השפעה עליה".

המערכה על התודעה יכולה להיות שלילית, כלומר מניעת התפתחות של מצבי תודעה לא רצויים, או חיובית, קרי, ניסיון לייצר תודעה רצויה. במלחמה על התודעה, אין המדובר בסוג של מלחמה, שמטרתה לגרום לאבדות בקרב האויב, אלא במלחמה שמטרתה להטמיע תובנות (insights) ותפיסות (perceptions) בקרב קהלי היעד השונים. כמובן, מבלי לגרוע מזאת שאכן גרימת אבדות גם משפיעה, באופן ישיר על התודעה. עם זאת, אין זאת המטרה במערכה על התודעה. ברור שהרג יוצר תודעה, ומשפיע על התודעה. ניתן לייצר תודעה לא רק באמצעות הרג או אבדות רבות.

יודגש ויובהר כי המערכה על התודעה אינה תופעה חדשה, לתודעה היה מאז ומתמיד, משקל חשוב בעימותים בין מדינות וחברות. העמקת ההתייחסות לנושא התודעה בשנים האחרונות נובעת גם משינויים באופן שבו העימותים מתנהלים במאה ה-21 וגם בשל התפתחויות דרמטיות ומהירות בתחום הטכנולוגיה של המידע, המעניקות יכולות חדשות ומתחדשות של הפצת מידע מכוון. הגורמים מחוללי תודעה כוללים, בראש ובראשונה, את הרכיבים הפיזיים החיצוניים של האיום שהאויב מפעיל מול ריכוזי אוכלוסייה. מדובר בתצורה ייחודית שפעולות טרור, המתבטאות בירי תלול מסלול (כולל נשק מדויק), רצוף, מתמשך ובהיקפים גדולים לעבר יעדים אזרחים ומטרות המוגדרות כתשתית לאומיות חיוניות. (אלרן, פדן, דולב, 2019)

"כלי הנשק" בחזית התודעתית, אינם רק "קליעים חיים", אלא גם המילה הכתובה, הנאום, סרט הטלוויזיה, ההטפה של הדרשן במסגד ועוד. "סיפור קטן המביא לסיפור גדול", "תמונה אחת שווה אלף מילים". "כלי נשק" אלו אינם הורגים באופן פיזי כפי שעושים זאת הקליע והטיל האמיתיים, אולם פגיעתם רבה והשפעתם אינה פחותה. הם משפיעים על המוטיבציה, על כוח הרצון ועל הנחישות של שני הצדדים להמשיך במערכה הממושכת על אף קשיים וכישלונות. שימוש מושכל ב"כלי נשק" אלו מעניק ערך מוסף, לעיתים גבוה ביותר, לכלי הנשק האמיתיים, שבהם נעשה שימוש בלחימה בשטח. המערכת (ארליך, 2006).

התודעה משפיעה על החוסן של העורף, ונעשה בה שימוש רב. התודעה יכולה להטמיע בקרב האזרחים תחושה של עוצמה, של כוח סבל ויכולת עמידות קולקטיבית ועל ידי כך לחזק את יכולת ההתמודדות שלהם מול איומים חיצוניים, ומצד שני היא יכולה להטמיע אצלם תחושות של חרדה ושל חוסר אונים ועל ידי כך להחליש את יכולת העמידה שלהם לנוכח איומים חיצוניים. ברשתות החברתיות מקבלים דימויים ויזואליים תהודה גוברת בחוסר הלימה למה שמוצג בתקשורת. מסקנה בולטת היא כי אמצעים ויזואליים גורפים תהודה גוברת ברשתות החברתיות בניגוד לעיתונות המסורתית, המסקרת את האירועים. הסיפור הרשתי מקבל תאוצה וחשוף למניפולציות הן בהגנה והן בהתקפה.

התודעה נוצרת על ידי תגובה של גורמים שונים בתוך החברה עצמה כלפי איום חיצוני וההדהוד של התגובה הזו על העורף האזרחי. עוצמת האיום הביטחוני משפיעה באופן מרחיק לכת על התודעה מבחינת התקיפות בעורף האזרחי ולהפרעות לשגרת החירום, כמו למשל על ידי הפסקות חשמל ממושכות ופגיעה במתקנים רגישים כמו בתי חולים או בתי ספר. בנוסף על כך, היריב נוקט לעתים קרובות בפעולות של לוחמה פסיכולוגית על מנת להעביר מסרים של פחד כלפי האזרחים ולפגוע עוד יותר במורל הלאומי. פעולות מהסוג הזה, כמו פעולות טרור, אמורות לחולל תחושת פחד בקרב האזרחים, להוריד את המורל הלאומי ואף לגרום לאזרחים לחוץ על הממשלה לשנות את מדיניותה בהקשר לעימות הצבאי הקיים. תחושת הפחד או החרדה, שנוצרים במצבים מהסוג

הזה הם מרכיבים משמעותיים בהבניית התודעה של האזרחים בעת משבר ביטחוני (אלרן, פדן ודולב, 2019).

במקביל לגורמים החיצוניים, קיימים גם גורמים בתוך החברה עצמה שמשפיעים על התודעה בהקשרים של חוסן לאומי: ראשית, אישי ציבור ישראלים, ברמה הלאומית והמקומית, מחזיקים באינטרסים פוליטיים שונים ולעיתים סותרים: הם מעוניינים מצד אחד ליצור תודעה של יציבות ושל ביטחון, של אמונה בצדקת הדרך ואחדות לאומית. מצד שני, הם מעוניינים גם ליצור תחושה של חוסר אונים ופחד על מנת לקדם את סדר היום הפוליטי שלהם ולהמחיש את אוזלת היד של היריבים הפוליטיים; שנית, התקשורת, כולל הרשתות החברתיות, משפיעות באופן מובהק על התודעה בכלל ובשעת חירום בפרט - לתקשורת הממוסדת, בייחוד לערוצי הטלוויזיה, יש אינטרס משמעותי להעצים את הנזקים הנגרמים לציבור בזמן של משבר ביטחוני על ידי הבלטת רגעי האימה וריתוק הצופים למסך והעלאת אחוזי הצפייה; ושלישית, לממשלה, לצה"ל לדובר צה"ל ולפיקוד העורף יש משקל רב ביצירת האיזון התודעתי הדרוש בתפישת עוצמת האיום על ידי האזרחים, מכיוון שתפקידם הוא לספק ביטחון ותחושת ביטחון לאוכלוסייה ללא כל אוריינטציה פוליטית או אינטרסים פוליטיים. גם לציבור עצמו יש השפעה על התודעה: לקהילות בעלות לכידות חברתית גבוהה, בהן קיימת תשתית חברתית המאפשרת גיבוש תודעה היוצרת מידה גבוהה של חוסן מול איומים חיצוניים, יש יכולת לטפח בקלות רבה יותר תודעה של חוסן קולקטיבי ותחושת עמידות מול איומים חיצוניים. במקרה של הציבור הישראלי, מדובר כמובן בציבור העשוי מקבוצות שונות בעלות רמות שונות של תודעה ולפיכך קשה להגיד כי קיימת אצלו תודעה אחידה לגבי נושאים שונים. בנוסף על כך קשה למדוד באופן אחיד את התודעה בקרב הציבור הישראלי (אלרן, פדן ודולב, 2019).

החוסן האזרחי נשען הן על ההון האנושי המרכיב חברה והן על מערכות ומוסדות מתפקדים של המדינה והרשויות ופעילות של המגזר השלישי (מכון ראות, 2009). להון החברתי יש השפעה משמעותית על איכותה של החברה ועל רמות הלכידות ושיתוף הפעולה בין חבריה. הון חברתי הוא מרכיב של קהילה אשר מסייע לה בתיאום ושיתוף הפעולה בין חבריה ומאפשר התמודדות משותפת ולא כפרטים מפוזרים. זוהי הציפייה המשותפת להתנהגויות מסוימות, הנשענות על הפנמות של תהליכי חברות ומשפיעות על כל אחד מהפרטים בתוך קהילה (עשת ולב, 2011). ההנחה הגוברת היא כי חוסן אזרחי יכול להפחית את השפעות והשלכות האיום. משום כך בארצות הברית הפך העיסוק בכך למרכזי וחשוב בתחומי הבריאות הציבורית והמוכנות הרפואית. זאת, מתוך תפיסה כי החוסן האזרחי נחוץ לשמירה על הביטחון הבריאותי הלאומי. החוסן האזרחי נתפס כמושג מפתח העומד בבסיס התפיסות הביטחוניות וההתאוששות הלאומית ומרכיב חיוני בהתאוששות מוצלחת לאחר מצב חירום (Ostadtaghizadeh, Ardalan, Paton, Jabbari, & Khankeh, 2015).

רוב ההגדרות של חוסן מתייחסות לתזמון של הפעולות לפני ואחרי אירוע קריטי. מרבית ההתייחסות היא ליכולת השיקום או החזרה לתפקוד ולאור זאת ישנה המעטה בחשיבות הפעולות אשר ננקטות בשגרה: פעולות של התנגדות, הגנה ומוכנות כחלק מחוסן. גישה אחרת גורסת כי חוסן הוא דרך אחת מני רבות לצמצום פגיעות של אוכלוסייה, כאשר הדרכים האחרות מתמקדות באסטרטגיות של הקלה לאחר אסון (Carlson et al., 2012). קרלסון ועמיתיו, מוסיפים כי רכיב ההתנגדות הוא אינטגרלי לתפיסה רחבה וכוללנית יותר של תחום החוסן (שם, 2012) במשמעות

שהמשאבים הצליחו לחסום את המתחים וכביכול לא נוצר חוסר תפקוד אפילו לא זמני. התנגדות אינה מובנת מאליה עבור יחידים וקהילות לאחר אסון, אולם חרדה היא אחת התגובות השכיחות בעולם בזמנים המיידים לאחר אסון. יחד עם זאת, מחקרים מעידים כי מעט מאוד אינדיבידואלים וקהילות מושפעים מחרדה פתולוגית בעקבות אסון. לרוב, במידה ויש הפנמה לגבי סבירות ההישנות של מקור לחץ ומשאבי ההתמודדות, ישנה חזרה לרמות התפקוד שלפני האסון. התהליך שמייצר השלכות הסתגלותיות הוא החוסן. ככל שהחזרה לשגרה מהירה יותר, זוהי עדות לחוסן גבוה יותר (Norris et al., 2008). מחקרים מצביעים על גורמים משמעותיים אשר עשויים להשפיע על יכולת ההתאוששות לאחר משבר ואחד המשמעותיים בהם לשם פיתוח חוסן בקהילה דורש למידה של חיים בצל איום ושינויים תדירים ולא צפויים. קהילות יכולות לפתח חוסן באמצעות התגובות שלהן למשבר, אשר יכולות בהמשך לחזק אותן ואת הקשרים הבין אישיים בתוכן. זיהוי הגורמים השונים, אשר מסייעים בבנייה וטיפוח של שיקום הוא חיוני לשם התערבות ממוקדת במרכיבים שדורשים חיזוק לשם בניית חוסן. מאמצים משותפים מעודדים את היכולת הקהילתית להתמודד היטב בתקופת הפוסט חירום (Lahad et al., 2016).

2. החוסן האזרחי בשגרה ובמב"ם (המערכה שבין המלחמות)

רשת חוסן אזרחית יכולה לחזק ולבסס חוסן לאומי, המושתת על תרבות של מוכנות, כלומר התכונות והכנה של האזרחים בזמן שגרה לאיומים חריפים שעלולים להופיע בזמן משבר (מכון ראות, 2009).

החוסן האזרחי טומן בחובו מרכיבים שמשמעותם האזרחית באה לידי ביטוי בריכוזי אוכלוסייה, תעשייה והמשק במדינה שמהווים מרחב שעליו יש צורך להגן ואיום עליו עשוי לשמש כהצדקה מוסרית ליציאה למלחמה. העמידות הפסיכולוגית והתמיכה המורלית שמעניק המרחב האזרחי חיוניים מאוד בעתות מלחמה אך גם בזמנים רגועים או בין מלחמות (פורום קיסריה, 2007). אחת התוצאות האידיאליות של משבר היא, כאמור, התנגדות. פרטים מרוויחים מהתנגדות בשגרה באופן בו מערכת החיסון היא אחת מאסטרטגיות ההתנגדות היעילות ביותר שיש. אסטרטגיות התנגדות מותאמות לסכנה צפויה ושכיחה, שניתן להתכונן לקראתה כגון שריפות, אולם עשויות להיות בלתי יעילות אל מול אסונות מפתיעים. ישנן מערכות השואבות מההתנגדות בהתמודדות שלאחר האסון. דוגמאות לכך ניתן למצוא בבניינים שמתוכננים על מנת להתמודד בזמן רעידת אדמה או שריפה והתקפות טרור (ממ"ד לדוגמא) (Norris et al., 2008). במחקרם של מאסילה ועמיתים (2008), נמצא כי התקפות טרור מעסיקות ומטרידות אזרחים גם בתקופות שגרה ורבים מחפשים אחר מידע באמצעי המדיה השונים הזמינים להם ומעבר לכך, מצפים להתקפה שכזו בזמן קרוב. כעשרה אחוזים מהמשתתפים במחקרם העידו על פחד ממקומות ציבוריים והממצאים מעידים על התגובות הפסיכולוגיות בקרב אנשים בזמני שגרה (Maesele et al., 2008).

היערכות מקדימה לאירועי חירום היא חיונית, כאמור, להתנהלות יעילה בזמן חירום אך היא בעלת חשיבות גם בשגרה עצמה. כך, ישנה חשיבות להכנת צוותי חירום ותפקוד הרשויות המקומיות מה שמחייב הקפדה בביצוע בקרה והערכה של התחום בשגרה (אלרן ועמיתיו, 2017). מוכנות המרחב האזרחי לחירום מצריכה גם תפעול בשגרה והכנה למצבי חירום. זאת, על ידי מסירת מידע יעיל ומהימן, תמיכה חברתית ונפשית מתאימה לאזרחים והסברה ותרגול מצבי חירום שונים (פורום קיסריה, 2007). הכנה ותיאום ציפיות חיוניים לפיתוח, טיפוח ושמירה של החוסן הלאומי וכך, ככל שההכנות לאירוע המאיים יסודיות יותר, כך ההתארגנות של האזרחים סביב הקשיים נעשית בצורה יעילה ורלוונטית יותר נוכח הקושי הצפוי (מכון ראות, 2009).

לצד האסטרטגיות והדוגמאות המעידות על הצלחה בהסתגלות ותפקוד נוכח מציאות של קונפליקט מתמשך בשגרה, תובל משיח (2008), מבקשת להזכיר כי על אף שמאפייני החוסן האזרחי יכולים להיות גבוהים, יש לקחת בחשבון את האחוז הקטן יחסית של מי שעבורם התמודדות עם מצבי קונפליקט מתמשכים מאיימים על שגרת חייהם אינה עניין של הסתגלות מהירה.

חוסן אזרחי בשגרה ובמב"ם נמדד, אם כן, בעיקר ביכולת התאוששות מהירה נוכח האירועים ומעבר לכך, בצמיחה דמוגרפית, כלכלית וחברתית. התנהלות אזרחית כזו מעידה על חוסן חברתי גבוה מאוד (מכון ראות, 2016). היערכות שלטונית לפאניקה ותגובות מצוקה אחרות שהתקפות טרור מייצרות יכולה לייצר מענה פסיכולוגי הולם ויעיל לשם יצירת יחסי קרבה בין האזרחים,

שעשויים למתן תגובות באירועים כאלה. בנוסף, מוכנות וארגון יעילים אל מול איומים צפויים, עשויים למקסם את מידת החוסן האזרחי אל מולם (Speckhard, 2005).

נדמה כי בישראל ישנה אדישות מסוימת כלפי היערכות למצבי חירום ובשגרה רבים בציבור הישראלי נמנעים מלקחת חלק בתרגולים של מצבי חירום אפשריים. האחריות מוטלת על צה"ל ועל כוחו לעשות את הנדרש. האדישות בזמני שגרה ובמב"ם שנוכחת בקרב האזרחים הישראלים עלולה לפגוע ולפגום במוכנות העורף הישראלי נוכח מצבי איום בעתיד ויש צורך לעורר ולגייס אותו להיערכות אם וכאשר יהיו עימותים נוספים (אלרן, פדן ודולב, 2019). לצד זאת, נמצא כי תחושת סכנה נמוכה ומיעוט דאגות לגבי איומים עתידיים מעוררת תחושת חוסן פוסט מצוקתית. ככל שתחושה זו גבוהה יותר כך גם מתגברות יכולת השליטה העצמית, היכולת להתאוששות ושיקום וניכרות רמות נמוכות של מצוקה בקרב מבוגרים (Eshel et al., 2018).

במחקרם של קימחי ועמיתיו (2019), נמצא כי מנהיגות ושלטון הם מרכיבים עיקריים בחוסן האזרחי. במציאות הישראלית, שמתמודדות כבר שישה עשורים עם קונפליקט בטחוני מתמשך, ישנה חשיבות גבוהה גם למידת הפטריוטיות והאמונה ביכולת החברתית של החברה הישראלית הבאה לידי ביטוי בסולידריות. הסולידריות החברתית חיונית והכרחית לחוסן האזרחי (Kimhi et al., 2017). גורמים נוספים המשפיעים על רמת החוסן האזרחי ומחזקים אותו הם מידת הדתיות, רמות הכנסה ומצב כלכלי במדינה ומידת החשיפה למתקפות ואסונות. מחקרים מעידים כי כלכלה המתאפיינת ברמות נמוכות של הכנסה נקשרת לפגיעות ומתח ובעלת השפעה שלילית על יכולת הקורבנות להתאושש לאחר מלחמה או התקפה. כמו כן, חשיפה ממושכת לאיומי טרור נמצאה כבעלת השפעה על החוסן האישי ועל סימפטומים של מצוקה. (Eshel et al., 2016).

כפי שצוין לעיל החוסן האזרחי מושפע גם מהתודעה והמערכה על התודעה הינה מערכה מתמשכת, ולכן הבולטות שלה רבה יותר בתקופה שבין המלחמות. נראה כי כיום גוברת ההבנה גם במדינות דמוקרטיות, שהמערכה על התודעה מחייבת רציפות ופעולה גם בעתות שגרה וכי היא אינה "זריקה חד-פעמית", אלא תהליך ארוך הנמשך ב"טפטוף" עקבי ובעוצמות עולות ויורדות. לפי הבנה זאת, המערכה על התודעה בתקופות של שגרה וטרם מלחמה מיועדת למנוע את הפעולות הפיזיות. זאת נעשה על ידי יצירת הרתעה כלפי אותו אויב, תוך הדגשת המחיר שהוא עתיד לשלם על פעולה צבאית. מטרת המערכה על התודעה מול הזירה הפנימית היא לשכנע את הציבור מבית שנעשה כל מאמץ כדי למנוע את העימות, במקביל לחיזוק כושר העמידה של אותו ציבור, חיזוק האמון שלו בהנהגה ועוד. בשלב זה, המערכה על התודעה יכולה לשמש גורם למניעת משבר, או לחילופין, זרז ליצירתו (ישראלי וגבריאלי, 2006).

זאת ועוד, קיימת מודעות לתופעת ה"פוסט אמת" בקרב הציבור וההשפעה על הציבור ודעת הקהל, כלומר, לעובדות אובייקטיביות יש פחות השפעה בעיצוב דעת הקהל וקבלת החלטות מאשר לפניית לרגש ולאמונה האישית. הדבר בולט במיוחד במצבים של היעדר הכרעה צבאית ברורה במלחמות, שבהם שאלת הניצחון נשארת פתוחה לפרשנות. כל התופעות הללו מקשות על בירור המציאות ועל גיבוש תמונת המצב, ויחד עם זאת טומנות בחובן הזדמנויות להשפעה על דעתם של מקבלי החלטות והציבור, בהנחה שקיימת הבנה מספקת של תפיסותיהם (סא"ל ש', רס"ן ד' ורס"ן ר', 2006).

המלחמה על התודעה חשובה גם בתום המערכה ולאחריה. הנרי קיסינג'ור כתב שבמערכה אסימטרית בין צבא לארגון גרילה, "הגרילה מנצחת אם אינה מפסידה". הצבא הסדיר מפסיד אם אינו מנצח. כלומר, עצם ההישרדות של ארגון הגרילה מצטיירת כניצחון וכהפסד של הצבא מול במישור הלאומי. אכן יש קושי להסביר איך בתום מבצע כמו צוק איתן, חמאס שרד מערכה מול צה"ל שנמשכה 51 יום, ובמקביל לטעון שצה"ל ניצח. קל יותר להציג ניצחון כמו במלחמת ששת הימים, בה אפשר להצביע על הישגים טריטוריאליים או להציג תמונות של שדות תעופה הרוסים של האויב ושל שיירות טנקים שהושמדו. האם הצגת תמונות של אלפי בניינים הרוסים ברצועת עזה לאחר מערכת "צוק איתן" תשרת תמונת ניצחון בהיבט הלאומי?

שתי סוגי מערכות אלו מעלים את שאלת מהותם של "ניצחון" ו"הכרעה". הכרעת החמאס במערכת "צוק איתן" הייתה משמעותית יותר מבחינת תקופת השקט שהשגנו מאשר המצב בעקבות הניצחון הצבאי המזהיר על צבאות ערב במלחמת ששת הימים. הכרעת האויב משמעותו הבאתו למצב שהוא יחדול להילחם נגדנו ויקבל הפסקת אש על פי תנאינו. בצוק איתן חמאס קיבל הפסקת אש ללא שום תנאי וללא שום הישג, וחשוב מכך- הורתע. הדבר מתבטא בכך שלא ירה כדור אחד לשטח ישראל עד מאי 2018. לעומת "צוק איתן" מצרים חידשה את האש כשלושה שבועות בלבד לאחר מלחמת ששת הימים. הניצחון במלחמת ששת הימים נתפס כניצחון מובהק, ואלו ההישג של הכרעת החמאס במערכת "צוק איתן" תואר בצורה ביקורתית וחמיצות. הדבר ממחיש עד כמה חיוני שהנהגה תעסוק לא רק בניצחון בשדה המערכה הפיזי, אלא גם בשדה המערכה התודעתי, בעיקר סביב תוצאות המערכה, וזאת הן כלפי פנים והן כלפי חוץ. (משה יעלון, 2018). המאבק על התודעה בזירה הפנימית מוכרע בציפיות שיוצרת ההנהגה בקרב הציבור מבית ואויב עוד לפני הכניסה למערכה. אם התחושה הנוצרת בקרב האזרחים (וגם החיילים) היא שמטרתה חיסול פיזי של האויב וכיבוש השטח במלואו(במקרה זה חיסול חמאס וכיבוש רצועת עזה), בעוד שבמחשבה תחילה אין זו המטרה, נוצר פער ציפיות שגורם אכזבה, תסכול ואף תחושת הפסד. (משה יעלון, 2018).

העימות בין ישראל לאיראן במהלך העשורים האחרונים הוא עימות ייחודי מאוד מבחינת האמצעים בו שני הצדדים נוקטים האחד נגד השני. מצד אחד, איראן וישראל אינן נמצאות בעימות צבאי ישיר האחת מול השנייה, בעיקר בשל היעדר גבול משותף ביניהן. ועם זאת, תוכנית הגרעין האיראנית נתפשת בעיני ישראל כאיום ממשי על קיומה וכאמצעי המעניק לאיראן את היכולת המבצעית להשמיד את מדינת ישראל- יעד שאיראן מביעה בגלוי ברטוריקה הרשמית שלה נגד מדינת ישראל. על כן, מדינת ישראל מנסה לשכנע את העולם כי תוכנית הגרעין האיראנית מיועדת באופן מפורש להביא לפיתוח נשק גרעיני וכי הדרך להשגת מטרה זו כוללת מעשי רמייה מצד איראן כלפי הקהילה הבין לאומית שתפקידם הוא למנוע את יצירת הרושם הזה. מעבר לכך, מדינת ישראל חוששת כי השגת נשק גרעיני על ידי איראן עלולה להביא למרוץ חימוש אזורי שעלול לגרור אחריו גם מעצמות אזוריות אחרות כמו תורכיה, מצרים וערב הסעודית(...). על כן, מדינת ישראל החליטה כי היעד של מניעת נשק גרעיני מאיראן הוא יעד המצדיק שימוש בכל האמצעים האפשריים, כולל אמצעים צבאיים במקרה הצורך (דנגור, 2019). חלק ניכר מהדאגה הישראלית נובע מההשפעה ההולכת וגוברת של איראן בזירה האזורית, ורוב אנשי הממשל הישראלי וחברי הכנסת רואים ברפובליקה האסלאמית כיריב אידאולוגי שנחוש בדעתו להשמיד את מדינת ישראל פשוטו כמשמעו. ואף מצהיר על כך השכם וערב למעשה, רק מיעוט קטן בתוך

החברה הישראלית, שמורכב ברובו מאנשי מפתח בקהילת המודיעין הישראלית, רואה באיראן כשחקן מורכב שמונע על ידי אינטרסים לאומיים והישרדותו האישית. על מנת להמחיש עוד יותר את האיום הספציפי שתוכנית הגרעין האיראנית מציבה בפני ישראל, מומחים במערכת הביטחון טוענים כי מדינת ישראל אינה תופשת לצורך העניין את פקיסטן כאיום קיומי עליה ואינה מעלה שאלות בנוגע לתוכנית הגרעין הפקיסטנית בכלל שפקיסטן לא הביעה עמדה נחרצת נגד זכות קיומה של מדינת ישראל. הבעיה הספציפית אפוא עם איראן היא שאיראן אכן הביעה שאיפות כאלה בגלוי (Kaye, Nader and Roshan, 2011).

כאמור, מכיוון שבין שתי המדינות אין עימות צבאי ישיר, הקרב בין שתיהן מתרחש גם בזירת התודעה. מכיוון שמדינת ישראל מודעת לעובדה שהיא אינה יכולה להביס את איראן בשדה הקרב ולעצור את תוכנית הגרעין האיראנית בשימוש באמצעים צבאיים בלבד, מערכת הביטחון אימצה את קמפיין התעמולה על תודעת הקהילה הבין לאומית כתפישה אסטרטגית מקובלת לצורך המאבק נגד איראן. קמפיין התודעה נגד איראן היה מבוסס בראש ובראשונה על הערכות מצד גורמי מודיעין מקצועיים ובכירים שטענו כי איראן אכן מתקדמת לכיוון פיתוח נשק גרעיני וסיפקו את הפן המקצועי והאמין של הקמפיין. ועם זאת, במקרים מסוימים הערכות מערכת הביטחון הישראלית היו מתוננות יותר מאלו שהדרג המדיני והפוליטי קיווה להנפיק ולכן האחרון הוציא הערכות משלו שיתאימו יותר לנראטיב הרצוי מבחינתו לגבי פרויקט הגרעין האיראני (דנגור, 2019). האנשים בדרג המדיני שהובילו את הקמפיין נגד איראן היו ראשי הממשלה אריאל שרון, אהוד אולמרט ובנימין נתניהו, ושרי הביטחון שלהם ובייחוד אהוד ברק, שכיהן בתפקיד בין השנים 2008-2013. הקמפיין של ישראל כוון למספר קהלי יעד מרכזיים- הממשל האמריקאי שהיה מעורב במאבק נגד התחמשותה של איראן בנשק גרעיני והיה גורם חשוב בתהליך קבלת ההחלטות לגביה; המשטר האיראני שאותו מדינת ישראל ביקשה להרתיע; ממשלות אחרות בעולם, בעיקר באירופה ובאסיה, אותן ישראל רצתה לגייס על מנת להשיג את תמיכתן בצעדים נגד איראן בפורומים בינלאומיים; דעת הקהל האמריקאית והעולמית במטרה לגרום להם להשפיע על מקבלי ההחלטות נגד איראן; ואזרחי מדינת ישראל על מנת שאלה יתמכו במדיניות הממשל הישראלי נגד איראן. שני ערוצי ההפצה המרכזיים היו דיפלומטיה ודיפלומטיה ציבורית, בעיקר הראשונה. מבחינת הדיפלומטיה הציבורית, כמעט ולא נעשה שימוש בסוכנויות הרשמיות כמו לשכת העיתונות הממשלתית ודובר צה"ל. חלק ניכר מהמסרים הפומביים נגד איראן הועברו בנאומים, בהצהרות, בראיונות ובתדרוכים של הדרג המדיני מול גלי התקשורת בארץ, ובמקרה של נתניהו גם דרך חשבון הפייסבוק שלו, שכלל באופן קבוע את אמירותיו והצהרותיו בנושא. דו"חות של הסוכנות הבין לאומית לאנרגיה גרעינית ושל מכוני מחקר אחרים שטענו כי איראן אכן מפרה את תנאי הפיקוח שהושתו עליה בעקבות הסכם הגרעין הובלטו באמצעי התקשורת הישראליים. לעומת זאת, הדיפלומטיה כוונה בעיקר לאנשי מפתח בממשל האמריקאי ובממשלים זרים אחרים על מנת להשיג את תמיכתם במהלכים של הטלת סנקציות נגד איראן (דנגור, 2019).

כיצד התנהל הקרב על התודעה מהצד האיראני? איראן מכנה את המאבק נגד ישראל כ"מלחמת מצווה בכופרים (ג'אהד)" ושולחת אינספור מסרים המביעים טינה כלפי היהודים, הציונים ומדינת ישראל. מסע התעמולה נגד מדינת ישראל החל עוד בתקופתו של האייתוללה חומייני, אבי המהפכה האסלאמית באיראן, שהוביל מחאות המוניות ומסעות תעמולה המוניים נגד ישראל. אמצעים נוספים של התעמולה האיראנית נגד ישראל כללו בין היתר הוצאה מחדש בתרגום לאיראנית של "הפרוטוקולים של זקני ציון" ותחרות ציורי ילדים בה נושא הוא "ישראל חייבת

להימחק מהאדמה". איראן גם ניסתה להשתמש בכוחה הדיפלומטי על מנת להביא להשעייתה של ישראל מהאו"ם כמה וכמה פעמים, והקימה אתרי ציון רבים שמביעים את הרצון של איראן להביס את הציונות (Vessali, 2010: 13-14).

במהלך העימות מול ישראל, איראן השתמשה במגוון כלים לא צבאיים כולל השימוש בדיפלומטיה ציבורית, תקשורת ולוחמת מידע. כמו למשל, איראן הבליטה במסגרת הקמפיין שלה את השימוש במסרים של "תג מחיר" על מנת להרתיע מדינות אחרות לבל יתערבו בתוכנית הגרעין שלה מחשש לפעולת תגמול משמעותית נגדן. בנובמבר 2018, על רקע ההכרה האמריקאית בנוגע לחידוש הסנקציות נגד איראן, זו הכריזה כי צעדיה של ארצות הברית הם בגדר "הכרזת מלחמה" וכי איראן שומרת לעצמה את הזכות להגיב למעשים אלה בכל רגע וצורה שהיא תבחר לנכון. הצהרות שונות של בכירים במשטר האיראני ובמשמרות המהפכה טענו כי ארצות הברית, ובייחוד הנשיא דונלד טראמפ ושר החוץ מייק פומפאו, שיקרו על מנת לפגוע באחדותו של העם האיראני והזהירו את ארצות הברית מפני פעולה נגד איראן. ככלל, המסרים של איראן נגד ארצות הברית הוחרפו עם כניסתו של דונלד טראמפ לבית הלבן, מכיוון שטראמפ מחזיק בעמדה תוקפנית נגד איראן ומתנגד להמשך הסכם הגרעין שנחתם בימיו של קודמו בתפקיד, ברק אובמה (חימיניס, 2019: 272-273). מבחינת הדיפלומטיה הציבורית, איראן מנסה לשכנע קהלי יעד שונים באמצעות נציגי המשטר הבכירים ביותר בצדקת תפישת עולמה ובנחיצות של פרויקט הגרעין האיראני. השימוש בדיפלומטיה הציבורית בולט במיוחד בסוריה ובעיראק, שם איראן גם משתמשת בכלים נוספים כמו חיזוק גורמי כוח שהם בעלי ברית אפשריים כמו משטר אסד בסוריה, וביסוס מרחב השפעה איראני שיעי מול דחיקת מקורות השפעה חלופיים כמו ארצות הברית, תורכיה, מדינות המפרץ הפרסי, רוסיה וישראל. בזירה העיראקית, איראן אכן הצליחה לצמצם את ההשפעה האמריקאית ולבסס נאמנויות פוליטיות וצבאיות כלפיה שם תוך החלשת השלטון המרכזי והלאומיות העיראקית ואיתגור הממסד הדתי המקומי. לעומת זאת, הדיפלומטיה האיראנית בסוריה הצליחה להגיע להישגים מוגבלים בלבד ושם איראן נאלצה לפנות לשימוש בכוח צבאי אמיתי, בעיקר בשל מלחמת האזרחים הסורית והמתרחקות העדתית בין הסונים לשיעים שמאפיינת את החברה הסורית (חימיניס, 2019: 273-274). בנוסף על כך, איראן עושה שימוש נרחב במערך הסייבר שלה והחל משנת 2010 ניתן לראות דפוס הולך וגובר של ביצוע מתקפות סייבר נגד מדינת ישראל, ארצות הברית ומדינות נוספות הנחשבות ליריבות של איראן. איראן מייחסת חשיבות רבה ללוחמת הסייבר, מכיוון שהיא סבורה שזו מאפשרת לה פלטפורמה טובה לפגיעה באויביה, מהם היא נחותה באופן משמעותי מבחינה צבאית, תוך צמצום הסיכון לחשיפה ולהוקעה בינלאומית על ידי הכחשת ההתקפות (סיבוני וקרוונפלד, 2014: 89-90).

3. החוסן האזרחי במצבי חירום ומלחמה

הגדרה אפשרית לאירוע מאיים או אסון היא אירוע בעל פוטנציאל לגרום לטראומה שהוא חוויה קולקטיבית של אקוטיות וזמן מוגדר בו הוא מתרחש. אסונות יכולים להיגרם מן הטבע, מהטכנולוגיה או בידי אדם. בהגדרה זו נכללים אסונות טבע כגון הוריקנים, שיטפונות ורעידות אדמה, אסונות גרעיניים, תאונות תחבורה ואלימות המכוונת להמונים כגון התקפות טרור וירי המוני (Norris et al., 2008). אמנם אסון יכול להיגרם מגורמים שונים אולם ישנה הבנה כי אירועי אסון ומשבר הם בעלי מרכיבים דומים שמקלים את ההיערכות אליהם (מכון ראות, 2016). חיוניותו של החוסן האזרחי במצבים אלו היא קריטית ביותר ויש לה השפעה מכרעית לעיתים על המורל הלאומי והעמידות הפסיכולוגית נוכח איומים קצרי מועד או מתמשכים (פרום קיסריה, 2007).

בשני העשורים האחרונים ניכרת ברחבי העולם עלייה במצבי חירום וסיכונים בתחומים מגוונים כגון אסונות טבע, כלכלה, בריאות, סביבה ואיום טרור, אשר מאיימים ומשפיעים על יותר ממאתיים מיליון אנשים בכל שנה.

בתחילת שנות האלפיים המחקרים המעטים שהתמקדו בעמידות האזרחית נוכח מצבי חירום וקונפליקט מתמשכים, העידו כי היא פוחתת במצבים כאלה (Shamai & Kimhi, 2004). מחקרים שונים בחנו תגובות ועמידות של קהילות נוכח אירועי משבר כגון הוריקנים, שיטפונות ושרפות ענק. נמצא כי בקרב קהילה שנחשפה לשרשרת של הוריקנים תוך זמן קצר יחסית הייתה עלייה ברמות האדישות נוכח האירועים. עוד נמצא כי במהלך השנה הראשונה ישנם סימנים של התחזקות החוסן, אולם בשנים שאחר כך הוא יורד. מחקר נוסף הצביע על ירידה במדדים של לכידות חברתית ותפיסת השלטון המקומי לפני ואחרי אסון טבע שהתרחש. המדדים הללו הצביעו על ירידה בשניהם, לאחר האסון (Leykin et al., 2018). הצורך בהסתייעות במערך הסוציאלי גובר ונמצא כי תוכניות התערבות קהילתית מסייעות בחיזוק ויציבותו של החוסן האזרחי וכן, ביכולתה של הקהילה להתמודד כיחידה אל מול האיום. המערכות הסוציאליות מהוות מקור השפעה חיובי על תגובת האזרחים לאיום משום שהן נחשבות כמערכות מבצעות כמו גם מווסתות ומגשרות (Shamai et al., 2007). מושגים הנקשרים לחוסן אזרחי הם התנגדות ויכולת ספיגה, אולם הם מתארים שני תהליכים שונים והם משתנים אל מול סוגי איומים שונים. כך לדוגמה מוכנות לשיטפונות אינה אותה מוכנות אל מול איומים סיסמיים ורמות המוכנות בין מדינה למדינה משתנות אף הן (Ostadtaghizadeh, 2015).

האלימות הפוליטית המודרנית של ימינו מאיימת על כל המרקם האזרחי העדין של כלכלה, חברה ורווחה נפשית (Shamai et al., 2007), נוכח התפתחות הטכנולוגיה וטשטוש הגבולות הברורים בין מדינות בשל הגירה ופליטים הבורחים מאזורים מוכי אסון ואפשרויות התקשורת שהתפתחו מאוד בעשורים האחרונים (אלרן, פדן ודולב, 2019; Speckhard, 2005). כל אלה הגבירו את יכולתן של קהילות וקבוצות קטנות לבצע פעולות של טרור המונים, שהפך לשכיח מאוד. תקיפת מגדלי התאומים ב-11/9 היוותה נקודת ציון של הטרור העולמי ובחודשים הסמוכים לאירוע התרחשו התקפות טרור מגוונות ברוסיה ובעשור האחרון באירופה כולה. אוכלוסיית העולם כולה נאלצה להתחיל להתמודד עם אירועי טרור, שחצו את גבולות המזרח התיכון ומאתגרים את החוסן האזרחי במדינות רבות (Speckhard, 2005). לאחר המתקפה על מגדלי התאומים, אחת

הנקודות המרכזיות שהחלה לקבל התייחסות הייתה התנהלות אל מול האיום הפסיכולוגי באותה מידת חשיבות כמו ההתנהלות מול האיום עצמו, לאור ההשפעה העצומה שהייתה לאמצעי התקשורת על המסרים שהועברו לאזרחים בארצות הברית. נקודת זמן זו היוותה סמן דרך למחקרים בתחום החברה והפסיכולוגיה שהתמקדו בהשפעות הפסיכולוגיות והפסיכיאטריות של טרור והשפעת המדיה על החוסן האזרחי בזמני חירום (Maesele, Verleye, Stevens & Speckhard, 2008). אלרן, פדן ודולב מדגישים את חשיבות התודעה כמרכיב בחוסן אזרחי ומסבירים כי גורמים שונים מסמנים כמטרה את ההשפעה על התודעה האזרחית. זאת, משום שהאופן בו מתעצבת התודעה האזרחית משפיעה על יכולת העמידות ותפיסת המציאות של האזרחים, מימד שיש לו חשיבות גבוהה על מנת לערער את החוסן האזרחי או לייצב ולחזק אותו (אלרן, פדן ודולב, 2019). אוכלוסייה, אשר חיה תחת איום מתמשך מתוארת בספרות כמי שנמצאת בסיכון גבוה לפתח תסמיני דחק, אשר כוללים לרוב פחד כללי, חרדה, מחשבות טורדניות בנוגע לאירועי טרור וסכנה, התנהגות נמנעת ובעיות פסיכולוגיות ותפקודיות אחרות (Shamai et al., 2007).

חקר הטרור מעיד כי אחת המטרות המרכזיות והעיקריות של התקפות טרור היא שיתוק והפחדה של האוכלוסייה האזרחית ומידת החוסן האזרחי היא חיונית לשם התמודדות ועמידה אל מול הניסיונות הללו. טרור הוא כלי בלוחמה הפסיכולוגית המשמשת ארגונים בזמני לחימה והוא מכוון לפגיעה ישירה ברווחה הנפשית והפסיכולוגית של הקורבנות, במידה רבה יותר מאשר פגיעה פיזית מכוונת בהם (מכון ראות, 2016). כאשר מדובר בעמידות אזרחית אל מול אירועי טרור לא ניתן להתעלם מהמרכיב הפסיכו-סוציאלי של חוסן. מאסילה ועמיתיו (2008), הבחינו בשלושה מרכיבים עקביים במבנה של חוסן אזרחי. ראשית, לטענתם ולטענת חוקרים אחרים, אין מקור יחיד ליכולת עמידות והיא דינאמית. שנית, תהליך התפתחות החוסן מונע אינטראקציות בין גורמי הגנה וסיכון ברמה האישית והסביבתית (Maesele et al., 2008). פעולות טרור באות לידי ביטוי בירי טילים, פיגועי התאבדות השתלטות על ריכוזי אוכלוסייה ותשתיות לאומיות חיוניות בימנו, מתקפות סייבר הופכות להיות כלי נשק חיוני עבור ארגוני טרור (אלרן, פדן ודולב, 2019). חוסן אזרחי נבנה על ניסיונות ההווה והעבר והציפיות לעתיד ומושפע מהכוחות ומהבריאות של האינדיבידואל ומשאבי החברה. כאשר מדובר בעמידות אל מול טרור, חשוב להדגיש את התפיסות הקוגניטיביות, ההתנהגותיות והחברתיות (Maesele et al., 2008).

שני העשורים האחרונים העמיקו את ההבנה כי החוסן האזרחי הוא מרכיב משמעותי ומרכזי אל מול אירועים קשים ומצבי חירום וכאשר לוקחים בחשבון את העלייה המואצת בהתקפות טרור בעשורים אלה, החוסן האזרחי הוא מרכיב משמעותי בלוחמה בטרור (מכון ראות, 2016). שוסטר ואלרן (2018) הצביעו על כך כי כיום ברוב המדינות המתמודדות עם מצבי חירום ישנה הבנה כי סיטואציה כזו מחייבת שותפות של כל רשויות השלטון יחד עם החברה האזרחית והמגזרים העסקיים והציבוריים (שוסטר ואלרן, 2018). מצבי חירום מייצרים אי ודאות וזאת בשל התנאים המורכבים והדינאמיות של האירועים. כמו כן, בשל העובדה שבמתקפת טרור חלק מהנתונים נמצא בידי התוקפים ולא בידי המתגוננים (גל ונבו, 2018). חוסר הוודאות והפרעת השגרה על ידי עוצמת האיום ופרקי הזמן בו הוא מתרחש הם מהותיים בהקשרים של חוסן אזרחי בחירום. פעולות טרור המכוונות אל עבר האזרחים ושיבוש חייהם, מטרתן היא בראש ובראשונה לחלחל תחושת פחד וחרדה כאמצעי להורדת המורל החברתי ויכולת העמידות. מעבר לזה, התחושות

הללו אמורות לייצר לחץ ציבורי על החלטות הממשלה באמצעות לוחמה פסיכולוגית המתבצעת באמצעות מסרים מחלישים (אלרן, פדן ודולב, 2019). לכן, במצבים רוויים בחוסר ודאות, קשה יותר לחזות את הבאות ולקבל החלטות על סמך זאת. אחד המרכיבים המהווים שיקול בהחלטות כאלה ואחרות נוגע למידת החוסן האזרחי בזמן האירוע. דבר זה נכון גם בהחלטה לפנות ריכוזי התיישבות, נוכח אסונות טבע או התקפות טרור. פינוי הוא אחת מדרכי ההתגוננות העומדות בידי אזרחים בזמן מצב חירום ומבחינה לאומית ההחלטה לפנות ריכוז גדול של תושבים תלויה לרוב בשלטון והיא אינה חפה מהשלכות ושיקולים (גל ונבו, 2018).

לייקין ועמיתיו (2016), במחקר חלוצי בתחום, בחנו את היכולת לחזור לאיזון ותפקוד מחודש בקרב אזרחי מדינת ישראל בזמן חירום ובזמן שגרה. ממצאיהם העלו כי אנשים עושים בחירות מושכלות במהלך משבר בהתבסס על מידע קיים. בזמן משבר הם יאספו כוחות ויחפשו מידע שקשור באיום הנוכחי. הם הניחו כי החוסן החברתי יבוא לידי ביטוי בזמן חירום יותר מאשר בזמן רגיעה. החוקרים מצאו כי מוכנות, מנהיגות והתגייסות קולקטיבית הם מרכיבי חוסן שבאים לידי ביטוי ברמות גבוהות מאוד בחירום. מקורות החוסן הללו מסייעים לקהילה לתפקד באופן יעיל יותר נוכח איום או אסון (Leykin et al., 2016). במחקרם של שמאי, קימחי ואנוש (2007), שבחן מה תרם לחוסן אישי בקרב אזרחים נוכח הנסיגה הישראלית מלבנון והחשש מפני התקפות טרור צפויות בעקבות המהלך. הם מצאו כי מערכות חברתיות סייעו בהפגת המתח בקרב אינדיבידואלים. כמו כן, סייעה גם ההסתכלות על הקהילה כגורם חוסן. תוצאת המחקר מעידה על כך כי תפיסה חיובית של המערכות החברתיות קשורה לרמות מתח נמוכות ויותר סיפוק מהחיים ותחושות חיוביות אחרות (Shamai et al., 2007).

אחת הדרכים בהן מועברת בקלות היכולת לערער את ביטחונם הנפשי של האזרחים היא באמצעות התקשורת, בין אם ביודעין או שלא ביודעין של אמצעי התקשורת עצמם. אלו האחרונים דואגים לשדר ולהעביר מידע עדכני, לעיתים לא מסונן, של זירות התרחשויות וצרכני המידע – האזרחים, נותרים חשופים לפגיעה גם מבלי להיות מודעים לכך (Maesele et al., 2008). בידי התקשורת מצויה היכולת לערער את החוסן האזרחי, בעיקר סביב העברת מידע מוטעה ומטעה והפצת שמועות אשר יכולים בתורם לייצר התנגדות בקרב האזרחים, תיאוריות קונספירציה וחוסר יציבות חברתית (Steensen & Eide, 2019). אמצעי התקשורת משמשים כמדיום להעברת מסרים של האויב במטרה להגביר את הלחץ בקרב האזרחים. נראה, כי בישראל, השימוש באמצעי התקשורת למטרת ערעור החוסן האזרחי לא צולחים עד כה עבור איראן, חמאס וחזבאללה (אלרן, פדן ודולב, 2019). אכן, לאמצעי התקשורת יש היכולת לא רק ללבות פאניקה ומצוקה, אלא גם ההיפך – יש ביכולתם לתרום רבות לביסוס החוסן האזרחי במצבי משבר. זאת, באמצעות העברת מסרים מרגיעים המסבים משמעות למצב החירום, הפניה למקורות סיוע והרגעה, הכוונה ומתן תחושת בטחון לאוכלוסייה פגיעה (Steensen & Eide, 2019).

סטינסן ואיידה (Steensen & Eide) מצאו כי במצבי חירום הרשתות החברתיות מוצפות בתגובות קולקטיביות, אשר לרוב מושתתות על אינפורמציה מוטעית ואלו גורמים לערעור היציבות במקום לייצב חוסן אזרחי. נמצא כי כאשר מידת האמון במוסדות השלטון גבוהה והציבור מרגיש בטוח במקבלי החלטות, התגובה הקולקטיבית במדיה החברתית יכולה לחזק את החוסן האזרחי בחירום (Steensen & Eide, 2019). בהקשר הישראלי של חוסן אזרחי בשעות חירום, נראה כי הממשלה זוכה לציון סביר בכל הנוגע למוכנות בשעת חירום. ההתקפות הממושכות על יישובי

עוטרף עזה לא גלשו אל עבר אזורים אחרים בישראל ובמהלך השנים האחרונות לא ניכרו איומים ממשיים אל עבר אותם אזורים, לפחות לא באופן מידי. ניכר כי בזמן רגיעה השלטון הישראלי נמנע מיצירת תחושה של איום על מנת לנטרל בהלה וחשש. מסקנותיהם של אלרון, פדן ודולב (2019) מעלות כי החוסן האזרחי הישראלי נוכח איומים בטחונים או טבעיים, נראה כאפוף אדישות ושהנטייה האזרחית בישראל היא לשים את האחריות על מוכנות והתארגנות על מוסדות השלטון והצבא. בזמן חירום ישנה חשיבות גבוהה להנחיות מדויקות של גורמי החירום והתקשורת משום שיש בכוחן לחזק את החוסן האזרחי ואת יכולת העמידות של האזרחים על ידי הפרכת שמועות ודיוק הפעולות שהציבור צריך לנקוט בהן למען שמירה על בטחונו (אלרון, פדן ודולב, 2019). לצד זאת, נמצא כי רמות גבוהות של חשיפה למלחמה או טרור מובילות דווקא לתחושות אמון בממשלה ובראש הממשלה, תחושת הפטריוטיות ובטחון במוסדות לאומיים (Eshel et al., 2016).

פיקוד העורף הישראלי פיתח מודל של מוכנות האוכלוסייה, המתבסס על צרכי האוכלוסייה האזרחית בעת חירום. עיקריו הם מוכנות של אמצעים פיזיים, ידע, מיומנויות, תכנית חירום משפחתית והפעלה של פעולות התגוננות, כל אלה לשם תפקוד טוב יותר ועצמאי של האוכלוסייה בשעות חירום. מאחר שיש אירועי חירום בהם התפקוד עלול להיפגע, כמו באסונות טבע, ישנה חשיבות עליונה להכנה יעילה של הקהילות להתמודד עם המצבים השונים. במצבי חירום רשויות השלטון המקומיות נתפסות כבסיס ההיערכות וכאלו שאמורות לתן מענים יעילים לאוכלוסייה (פלס, 2009).

מבחינת הקשר בין התודעה לתפקוד העורף, קל לראות כיצד האופן בו לקהילות הנפגעות באופן ישיר או עקיף מהטרור יש השפעה ישירה על רמת החוסן החברתי. מאיר אלרון, כרמית פדן ואיה דולב (2019) מזכירים מחקר השוואתי שנערך בין השנים 2006-2016 על מנת לבחון את האופן בו הקהילות באזור עוטף עזה מתמודדות עם האיום המתמשך עליהן מכיוון רצועת עזה. המחקר זיהה מספר תופעות מרכזיות המצביעות על הזיקה להשפעתו של ממד התודעה על קהילות הסובלות מאיום ביטחוני מתמשך: ראשית, לתושבי עוטף עזה יש מודעות רבה לאיומים הביטחוניים איתם הם מתמודדים ולהשלכות של האיומים הללו על חיי היומיום שלהם בשגרה, בחירום ובמעבר משגרה לחירום. כך קורה שתושבים אלה מחזיקים בתודעת חירום קבועה בתור מאפיין של חיי היומיום שלהם גם בתקופות המאופיינות בשקט וברגיעה יחסית. תודעת החירום הזו משמשת אותם כבסיס מוצק לרמה גבוהה יחסית של התכונות הקהילתיות לזמני חירום של ממש ולהתארגנות יישובית; שנית, למרות האיום המשותף, קיימת שונות מסוימת בין יישובי עוטף עזה מבחינת תפישת ההתמודדות הקהילתית עם אתגרי האיום הביטחוני מרצועת עזה המתאימה לכל אחד מהם. למשל, יישובים שונים מתייחסים באופן שונה לשאלת הפינוי מהיישובים במקרה של מצב חירום אמיתי; שלישית, המנהיגות המקומית במרחב נוטלת על עצמה תפקיד מרכזי לא רק מבחינת ההתכונות הפיזיות והחברתית לקראת חירום אלא גם בהכנה ערכית-תודעתית. הכנה זו כוללת הידברות נמשכת בין המנהיגות המקומית לבין הציבור ומבוססת על אמון הדדי שחיוני לחיזוק החוסן החברתי והקהילתי; רביעית, השיח מעצב התודעה בקהילות אלו מתלווה גם שיתוף פעולה בין היישובים לבין גורמי הצבא בשטח. לשני הצדדים ברור לחלוטין כי האמון של האזרחים בצבא מושתת על ההבנה כי הצבא הוא גורם שיכול ומוכן לתרום באופן ישיר לא רק לביטחונם של היישובים מול מתקפות האויב אלא גם מבחינת סיוע

בפתרונות מעשיים לצרכים המתגלים תוך כדי המשברים הביטחוניים והתחשבות בצרכי היישובים בשעות חירום; וחמישית, תודעת החירום שהתפתחה בקרב תושבי עוטף עזה לנוכח האיום הקבוע מולו הם נאלצים להתמודד באופן קבוע מאפשרת לתושבי יישובים אלה לנהל חיי יומיום סבירים ולממש את החוסן חברתי שלהם. כך למשל, דוגמה מובהקת לרמה גבוהה של חוסן חברתי היא הצמיחה של העיר שדרות, שחלק חשוב ממנה מבוסס על מאמץ מודע של ראש העיר וצוותו לעצב תודעה קהילתית המתבססת על עוצמות קהילתיות פנימיות (אלרן, פדן ודולב, 2019).

מהאמור לעיל, מובן כי המערכה על התודעה, שונה בעתות מלחמה ובתקופה של בין מלחמות. במלחמות העולם הראשונה והשנייה, המערכה על התודעה מול צבאות האויב בתקופות אלו התבצעה, בין השאר, באמצעות עלונים שהושלכו מהאוויר שמטרתם הייתה לשכנע חיילים לערוק, וכן באינדוקטרינציה אידיאולוגית שנועדה להגביר את המוטיבציה להמשך הלחימה (הם עשו פעולות גם נגד אוכלוסיות אויב: בעיקר שידורי רדיו, סוכנים שהפיצו סיפורים בעורף האויב, הטלת כרוזים ממטוסים על ערים וכו'). הפעולות במסגרת המערכה על התודעה השתכללו בתקופת המלחמה הקרה וכללו שימוש בתעמולה, מבצעי דיסאינפורמציה ו"אמצעים אקטיביים". בדומה, במהלך מלחמת המפרץ הראשונה (1991), שכלל הצבא האמריקאי את המערכה על התודעה ועשה שימוש במגוון פעולות תודעתיות כדי להשפיע על הצבא העיראקי וליצור לגיטימציה פנימית ובין-לאומית לפעולותיו. המערכה על התודעה מתקיימת גם עם סיומו של המשבר או המלחמה, למשל בניסיון ליצור תחושה של ניצחון (ישראלי וגבריאל, 2006).

הרמטכ"ל לשעבר דן חלוץ אימץ תפיסה דומה, לפיה כל מלחמה היא, בראש ובראשונה, קרב על התודעה. לטענתו, צה"ל צריך להפעיל בשעת מלחמה "מכלול תודעה", ממש כמו המכלולים המסורתיים במפקדות שאחראיות להפעלת האש או על תיאום הסיוע הלוגיסטי. "מכלול תודעה" הוקם אף בעוצבת הגליל של צה"ל, האחראית על חזית לבנון, ושימש כמערך לחימה לכל דבר ועניין. בעת מלחמה חשיבות רבה בהענקת תחושה לציבור כי הניצחון ממשמש ובא, בין היתר באמצעות הצגת הישגים בשדה הקרב, כמו גם טשטוש עובדות העשויות לגרום לדמורליזציה, דוגמת מחדלים, תבוסות בקרבות ואבדות כבדות (שוקר, 2018).

באשר למהותה של המלחמה על התודעה בזמן מלחמה, אל"ם (מיל') מירי אייזן, לשעבר דוברת ממשלת ישראל לתקשורת הבין-לאומית, הציעה את ההגדרה הבאה: "מאבק על התודעה במלחמה הוא ניסיון כולל של מדינה, או של ישות לא מדינתית, להשפיע על קהלי יעד שונים, במטרה להשיג ניצחון בהתמודדות לאומית". עם זאת, תהליכים מרכזיים שהתחוללו מסיום מלחמת העולם השנייה ועד היום, שינו את אופי העימותים בהם מעורבים צבאות בכלל וצה"ל בפרט: המעורבות ההולכת וגוברת של המעצמות בסכסוכים אתניים או לאומיים מחוץ לגבולותיהן, העלייה בחשיבותה של דעת הקהל העולמית והתמורות בתחום המידע שגרמו לכך שיצירת המידע, הבעלות עליו והפצתו מבוזרות ואינן נמצאות תחת שליטתו של גורם אחד. תהליכים אלה הפכו את הפעולות הפיזיות של הצבא למשולבות עם פעולות במישור התודעתי, שנועדו להסביר, לפרש ולהגדיר לקהלי היעד את מטרות הפעולה הצבאית, את יעדיה ואף את תוצאותיה, באופן המשקף את המדיניות והאינטרסים של יוזם הפעולה (שוקר, 2018).

4. הגורמים לערעורו של החוסן האזרחי

המילה פגיעות, מקורה במילה הלטינית *Vulnerable* (בלועזית פגיעות נכתבת *Vulnerability*) המתכוונת לפגיעה או פגיעה. בשנים האחרונות ישנה יותר תשומת לב מחקרית לגבי האופן בו ניתן להגדיר פגיעות ביחס לאסונות. פעמים רבות פגיעות נתפסת ככישלון וחוסר מסוגלות (Alexander, 2014). פגיעות חברתית, קהילתית או לאומית יכולה להיתפס לצד או במקביל לחוסן משמעותה היא ההיפך מיכולת עמידות וחוסן בפני אתגרים (Bergstrand, Mayer, Brumback, & Zhang, 2015; Van Zandt, Peacock, Henry, Grover, Highfield & Brody, 2012). הפגיעות היא האיכויות הפנימיות של מערכת חברתית אשר מתקיימות לפני אסונות אשר מתקשרות למידת החשיפה ולכמות הסיכונים אליהם נחשפת קהילה, כמו גם רמות הזנק, בעוד חוסן הוא התנאים המסייעים לחברה להתמודד ולהשתקם (Bergstrand et al., 2015).

פגיעות או ערעור החוסן הם המאפיינים המחלישים את היכולת להתמודד באופן יעיל עם אסונות ומגבירים את השפעותיהם של אירועים קשים על קהילה. ישנו מגוון של נקודות פגיעות בתוך קהילות והוא משפיע על יכולתה של הקהילה להגיב לאיומים מסוגים שונים, להיאבק ולהשתקם. בזמן שיש קהילות אשר מצליחות להתעשת ולהגיב נוכח איומים, אחרות מתקשות יותר ואף לעיתים אינן מצליחות להתמודד (Van Zandt et al., 2012). פגיעות חברתית משרטטת מאפיינים אישיים אשר כוללים רווחה, תחושת סיפוק מהחיים, חוסן, רשתות חברתיות ופוליטיות ומוסדות. זו הגדרה חשובה משום שהיא מדגישה את מאפייני הפגיעות, שאינם נקשרים להשלכות בלעדיות של אסונות. במקום זאת, פגיעות נקשרת להנחה כי המאפיינים הללו מוגדרים חלקית על ידי האסון.

ישנם מספר מרכיבים המנסים להגדיר פגיעות: מידת החשיפה או לקיחת חלק באירוע חירום, תהליך דינאמי, השתרשות עמוקה אל תוך פעולותיהם של שחקנים חברתיים, קרבה לרשתות חברתיות, כלכליות ופוליטיות (Chicos et al., 2017).

תפיסת הפגיעות נחקרת במגוון תחומים, החל מניהול אסונות וכלה בלימודי סביבה ובשל היותה מושג חובק עולם, ועדיין אין מושג ספציפי המגדיר פגיעות. כך ישנן הגדרות שונות ומגוונות למושג זה והוא מתייחס הן לשונות בקרב מעמדות חברתיים וכלכליים וגורמי סיכון שונים. המערכות החברתיות משחקות תפקיד מרכזי במידת הפגיעות החברתית אל מול אסונות וההתייחסות אל פגיעות חברתית גורסת כי היא יכולה להיות תוצאה של אבדות פוטנציאליות מאיום אנושי או אסון טבעי. על מנת למדוד פגיעות חברתית בוחנים גורמים כלכליים, דמוגרפיים ואיומים פוטנציאליים על הקהילה (Bergstrand et al., 2015). סיכון ופגיעות מופיעים בכל הקשור לחקר אסונות וניתוח התגובות האנושיות אל מולם. כאשר דנים בתפיסת הסיכון, ניתן להבחין בין שתי נקודות מבט אשר מתחברות האחת אל השנייה. הראשונה מתייחסת אל סיכון כתוצאתו של אסון טכנולוגי או טבעי בעוד השנייה מתמקדת במבנים החברתיים והתפיסות החברתיות של סיכון. לפני האחרונה סיכון הוא תפיסה המעוצבת על ידי קבוצות חברתיות בתוך קהילה או חברה (Chicoş, Huzui-Stoiculescu, & Toth, 2017).

בחמישים השנים האחרונות התגברו אסונות הטבע ומתקפות הטרור בעולם וכמעט ואין מדינה בעולם שלא חווה איומים כאלה או אחרים. גורמי איום פסיכולוגיים עלולים לפגוע בחוסן האישי והחברתי בקרב אוכלוסיות שונות, בעולם המערבי ומחוצה לו (Swaroop & DeLoach, 2015).

מלחמה והתקפות טרור עלולות לערער את תחושת הביטחון הבסיסית שיש לאנשים ולהעלות את רמות החרדה והלחץ, אשר בהמשך יכולות להתפתח לבעיות רגשיות והתנהגותיות כגון חרדה, דיכאון ואף אבל וסימפטומים פוסט טראומתיים.

איומים תכופים עלולים להיות בעלי השפעה גדולה יותר עבור האנשים מאשר אסון גדול ויחיד. מחקרים הצביעו על הקשר בין חרדה של הפרט לבין חוסן אזרחי חברתי (Eshel et al., 2018; Swaroop & DeLoach, 2015).

אמנם טרור אינו מאפיין חדש בעולם המודרני, אולם שכיחותו התעצמה באופן דרסטי בעיקר במובן הבין לאומי. כיום זוהי תופעה גלובלית שמרבית הפעמים מוכוונת לפגיעה באוכלוסייה אזרחית. מדינות מנסות להתמודד עם השלכות הטרור באמצעות בחינה של סיקור וכיסוי של אירועי טרור, כמו גם באמצעות שרות פסיכולוגי וסוציאלי המעניק מענה לקורבנות טרור (Feniger & Yuchtman-Yaar, 2010). האיומים הביטחוניים של פעולות טרור בדמות ירי טילים, איום מנהרות התקפיות, בקבוקי תבערה, פיגועי ענק ועוד, עיקרם הוא ערעור תחושת הביטחון האזרחי וזאת באמצעים של פגיעה בשגרת החיים וזריעת פחד (אלרן, פדן ודולב, 2019). התגברות מתקפות הטרור הובילה לתחושת סכנה בשל הרנדומליות בה הן יכולות להתרחש, דבר המאתגר מאוד את שגרת החיים ועלול להוביל אותה לסכנה. מתקפות הטרור ההמוניות החלו לאיים על שגרת חייהם של מיליוני אזרחים והוסיפו מימד של חשש מפני מוות שלא ניתן לצפותו מראש. אנשים החלו לחשוש לצאת מביתם ולהתנהל כרגיל בשגרת יומם – לנסוע באמצעי התחבורה הציבוריים, לטייל בפארקים או במרכזי מסחר ועוד (Speckhard, 2005).

אחד המשתנים המשפיעים ביותר על תחושת היכולת להתמודד אל מול איום הוא השינוי בשגרת החיים. ככל שהשינוי גדול יותר, לאזרחים קשה יותר להתמודד עם האיומים וכמו כן למספר הנפגעים בעורף ובחזית (פלס, 2009). החשיפה למלחמה וטרור משפיעים על החוסן האזרחי באופן מובהק וחשיפה מרובה לגורמים מאיימים נקשרת לרמות גבוהות של מצוקה. חשיפה לטרור שמפחיד, מדאיג ומערור מחשבות שליליות נמצאה כבעלת השפעה גבוהה לבעיות בריאותיות ונפשיות בקרב מבוגרים (Shamai et al., 2007). גלי השפעה – הלך רוח חשיבתי מלבד הערכת מצב רצינאלית של סיכונים, כחלק מתהליך לקיחת החלטות, הנשען על חוסן פסיכולוגי המושתת על ניסיון, רגשות והשלכות. דפוסי החשיבה של המוח האנושי מסייעים לרוב לערוך התאמות וחיבורים לסימנים רגשיים עוד לפני שהקוגניציות מגויסות לתהליך ומזוהים אובייקטים מעוררי פחד, בעיקר ניסיונות טראומתיים, על אף שאין הגיון בחיבור בין הדברים. עבור מתכנני התקפות טרור, השימוש באמצעי מדיה שונים עונה בדיוק על המטרה של העברת חווית פחד קיצוני והבניית מציאות מעוררת עבור כל אינדיבידואל וכחברה המורכבת מהפרטים שבה (Maesele et al., 2008).

תקיפות טרור מהוות גורם השפעה מהותי על רווחת האזרחים במדינות המערב וההשלכות הפסיכולוגיות עליהם. גם אם מביאים בחשבון את מספר הקורבנות במתקפה על מגדלי התאומים ובפיגועי ענק אחרים ברחבי אירופה, עדיין מספר הקורבנות בתאונות דרכים ברחבי העולם גדול יותר במצטבר וכך גם אסונות טבע וטכנולוגיה. למרות הנתונים הללו, מרבית המדינות בחרות להתמקד בחיזוק מוקדי החוסן החברתיים, וזאת בשל רמות החרדה והמצוקה שמעלות התקפות טרור אל מול שאר האיומים (Spilerman & Steckov, 2013). מתכנני פיגועים ושלטונות עושים

שימוש במדיה לאור ההשפעה שלה על התודעה לתהליכי ההבניה של המוח האנושי נוכח טראומה. חשיפה לאירועי טרור באמצעות המדיה עלולה לייצר תסמינים של לחץ וקורבנות משנית. אנשים מחפשים ברחבי רשת האינטרנט ובאמצעי תקשורת אחרים מידע על טרור ואיומים דומים כחלק מהשפעות המדיה על התודעה שלהם (Steensen & Eide, 2019). לתקשורת יש השפעה רבה על התודעה הפרטית והציבורית, הן בשגרה והן בחירום. במקרי חירום לתקשורת עלול להיות אינטרס לרתק את הצופים אל המרקע וכך על ידי שידור של רגעי אימה, שכן כך היא מעלה את אחוזי הצפייה שלה (אלרון, פדן ודולב, 2019). כך למשל, סיקורים טלוויזיוניים משפיעים על ילדים באירועי משבר והשפעת ההתקפה על מגדלי התאומים סוקרה בכל רחבי העולם ולא רק ברחבי ארצות הברית. התקשורת בכללי וטלוויזיה בפרט עלולות להיות מעוררות מתח או תסמינים טראומטיים ללא קשר למרחק הגיאוגרפי מהאסון. תמונות גרפיות עלולות להוות טריגר טראומתי בפני עצמן מאחר והן מייצרות חווית עדות לאירוע ואף יכולות לייצר הזדהות קורבנית בקרב צופים, גם אם הם לא נכחו באירוע עצמו (Maesele et al., 2008).

שפילרמן וסטקלוב (Spilerman & Stockelov, 2013) מבחינים בין שני תרחישי טרור וההשפעות השונות שלהם על החוסן האזרחי. מדינות אשר חוות טרור כרוני, כזה שמתקיים בתדירות ועצימות גבוהה, כמו בצפון אירלנד וישראל, רמות הפגיעות אינן מצטמצמות למקומות ממוקדים בהם יכול להיות סיכון. להיפך, במקומות כאלו התקיפות מתבצעות במגוון מקומות ומוקדי בילוי והן אינן צפויות מבחינת המיקום, עוצמת הפגיעה ואופן הפגיעה. בהתקפת טרור חד פעמית, גם אם היא קטלנית, האיום אינו מתמשך וגם אם אינו צפוי, ישנה התכוונות למקומות ממוקדים בהם הוא עלול להתרחש שוב. שתי צורות טרור אלה מובילות להשלכות רגשיות והתנהגותיות שונות. במקרה של התקפה גדולה אך חד פעמית, ישנה תחושה של נורמליות בקרב הפרטיים בחברה, מאחר והשגרה אמנם מופרעת, אך לא באופן תדיר וכך החברה מתארגנת יחסית במהירות לתפקוד וחזרה לשגרה. טרור מתמשך חודר עמוק יותר למרקם החיים החברתי והשלכותיו נשארות במשך זמן רב יותר. משעה שישנה הבנה כי השגרה היא חיים בצל איום, החברה מפנימה את האיום ואת השגרה לצידי וחוזרת לתפקד אולם, קהילות אשר חיות תחת איום מתמשך, חבריהן נוטים לצמצם פעילות שאינה נצרכת בחוץ ועלולה להוות סיכון. כך, ישנה התנהגות נמנעת שמפריעה במידה זו או אחרת לתפקוד היום יומי (Spilerman & Stockelov, 2013).

נמחיש באמצעות מקרה בוחן של המאבק בין ישראל לפלשתינאים והשפעתו על החוסן הלאומי: מדינת ישראל נמצאת בתקופה זו כשהיא מתמודדת עם אתגרים משמעותיים הן מבחינה ביטחונית והן מבחינה תודעתית. שילוב בין גל טרור היחידים בזירה הפנימית ומתקפה עולמית של גורמים המבקשים לערער על הלגיטימציה של ישראל ומערכת המשפט שלה, כולל קידום חרם כלכלי ואקדמי. כל הגורמים הללו עושים שימוש נרחב ברשתות החברתיות על מנת להסית לפעולות נגד אזרחי המדינה בתוך ישראל ומחוצה לה. מהפכת המידע, המתחוללת בעשורים האחרונים גרמה לכך שהמידע שזורם לכלל צרכני התקשורת זורם כעת ללא כל גורם מתווך וללא כל סינון, ועל ידי כך ניתן להשפיע על תודעתם של ההמונים בקלות יתרה ולהשפיע על מקבלי ההחלטות. המציאות החדשה הזו גרמה לכך שהאפקטיביות של רכיבי הכוח הקלאסיים בהתמודדות על התודעה הלכה וירדה ואת מקומם הולכת ותופשת החשיבות של תקשורת ההמונים והרשתות החברתיות. זהו מצב שצבאות שמתמודדים עם מצב בטחוני הדומה לזה של

מדינת ישראל- כלומר, לחימה א- סימטרית מול אוכלוסייה אזרחית וארגונים צבאיים למחצה- מתקשים להתמודד עימו (סיבוני, 2016 : 195-196).

מאז הקמתה מדינת ישראל מתמודדת באופן קבוע לא רק עם איום צבאי ברמה כזו או אחרת, אלא גם עם מאמץ קבוע ברמה התודעתית וההסברתית, שמטרתו היא לערער על עצם הלגיטימציה שלה. הצד הפלסטיני מנסה לבנות ולהשריש נראטיב לפיו הקמתה של מדינת ישראל אינה חוקית ומפרה את זכויות העם הפלסטיני להגדרה עצמית. המערכה הזו נגד מדינת ישראל ונגד זכות הקיום שלה כמדינת הלאום של העם היהודי מערבת בתוכה לא רק גורמים בתוך העולם הערבי אלא גם ארגוני חברה אזרחית במדינות המערב. כיום הגוף המוכר ביותר הפועל נגד מדינת ישראל בזירה התודעתית בעולם הוא תנועת החרם על ישראל (BDS), שהוקמה בשנת 2005 על ידי כ-170 ארגונים שונים שאימצו את הקריאה על חרם פוליטי, תרבותי וכלכלי על ישראל. הנראטיב אותו מנסים הפלסטינים להטמיע בדעת הקהל העולמית הוא שמדינת ישראל היא למעשה מעצמה קולוניאלית שעצם קיומה על אדמת פלסטין מהווה ניצול גזעני-קולוניאלי של העם הפלסטיני ומנוגד לחלוטין לנראטיב שמדינת ישראל בעצמה מנסה לבנות כהיותה מקלט עבור העם היהודי המדוכא (עילם ופתאל, 2019).

כיצד מדינת ישראל מנסה לגבש מענה הולם לקריאה לשלילת זכות קיומה? הנראטיב הקבוע שמדינת ישראל מנסה להטמיע בדעת הקהל העולמית ביחס לאיום הפלסטיני הוא שמדינת ישראל קמה בכוח החוק הבינלאומי על מנת לשמש כמקלט לעם היהודי, וכי הקמת מדינת ישראל משמעותה מבחינת החוק הבינלאומי היא מימוש הזכות של העם היהודי להגדרה עצמית. ועם זאת, קיימים קשיים מסוימים מבחינתה של מדינת ישראל להשריש את הנראטיב שלה בדעת הקהילה העולמית, בעיקר מתוקף היותה נתפשת כצד החזק בסכסוך הישראלי-פלסטיני. אחת מהדילמות הבולטות ביותר של מדינת ישראל בכיבוש מענה הולם לתיגר הזה מצד ארגוני החרם עליה נובע מהצורך בחלוקת תפקידים בין הממסד המדיני והממשלה הישראלית לבין גורמים בחברה האזרחית. ארגוני חברה אזרחית רבים הוקמו מלכתחילה במטרה להתמודד עם איום הדה-לגיטימציה על ישראל, ומתוקף החיכוך היומיומי שלהם עם ארגוני החרם על ישראל הם מכירים טוב יותר את השטח ואת המרחבים של החברה האזרחית הרלוונטיים בחו"ל. לפיכך הם יכולים לתווך בין המציאות הישראלית לבין קהלי יעד שונים בחו"ל שיכולים לשמש כקהל מטרות נוח עבור ההסברה הישראלית. ממשלת ישראל מצידה יכולה לספק למאבק נגד החרם עליה משאבים ויכולות רבות, ולספק נקודת מבט רחבה על האיום כולו ועל חשיבותו לביטחון הלאומי שלה ושל יהדות התפוצות. ומצד שני, זרועות הממשל שפעילות בתחום הזה נאלצות להתמודד מול מגבלות חוקתיות ומשפטיות מסוימות שאינן בהכרח רלוונטיות במקרה של ארגוני החברה האזרחית. בנוסף על כך, חלק ניכר מחברי המחנה הפרו-ישראלי ורבים מקהלי היעד הרלוונטיים, הם בעלי עמדה ביקורתית ספציפית נגד הממשלה הישראלית ולכן מעורבות הממשלה עלולה להחליש את שיתוף הפעולה עימם ולפגוע בטווח הארוך במאבק נגד ארגוני החרם (עילם ופתאל, 2019).

ואף על פי כן, נכון להיום מדינת ישראל אינה מצליחה לשנות את דעת הקהל העולמית באופן כמעט בהטעמת הנראטיב שלה לגבי הסכסוך הישראלי-ערבי. הניסיון הישראלי להטמיע את הנראטיב שלו בנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי בולט במיוחד בטיפול שלו מול רצועת עזה, שהפכה למוקד מרכזי של הסכסוך מאז ההתנתקות מרצועת עזה בשנת 2005 : אירוע אחד בו ניתן לראות באופן מובהק את מאמצי התודעה הפלסטינים והישראלים הוא אירוע הצעדות לגדר ההפרדה

בשנת 2018. צעדות השיבה שהחלו באביב 2018, במסגרתן ארגון החמאס עודד אלפי תושבי רצועת עזה לצעוד לכיוון גדר הגבול במטרה לחדור לתחומי ישראל, הידרדרו לעימותים אלימים בין צה"ל לבין ארגון החמאס שבאו לידי ביטוי בשליחת עפיפוני תבערה ובלוני תבערה לכיוון ישראל ושיגור רקטות ופגזי מרגמה לכיוון ישראל. אמנם צה"ל הצליח ברמה המבצעית למנוע את חדירת המחבלים והמתפרעים לשטח מדינת ישראל, אך בפועל מדינת ישראל נחלה תבוסה בזירה התודעתית מול ארגון החמאס: ארגון החמאס הצליח להשיג הישגים תדמיתיים משמעותיים נגד ישראל הן בזירה הבינלאומית והן בזירה הפנים-פלסטינית. על ידי היכולת שלו להציג את עצמו כצד החלש בעימות מול צה"ל ואת תושבי רצועת עזה כנתונים במצוקה כלכלית קשה כתוצאה מהמדיניות הישראלית כלפי הרצועה. הניסיון הישראלי להציג את רוב הרוגי התקריות בקו העימות כמחבלים מטעם ארגון החמאס לא הצליח להביא לנקודות עבור ישראל בזירה הבינלאומית והתודעה הבינלאומית לא ייחסה לעובדה זו חשיבות רבה, וזאת בשל הצמידות התודעתית של דעת הקהל העולמית בין ארגון החמאס לבין תושבי רצועת עזה. אם כן, התמונה העולה מניתוח המערכה התודעתית של ישראל במסגרת העימות בגבול עם עזה מראה כי מדינת ישראל לא נערכה כראוי למערכה התודעתית נגד ארגון החמאס: היא לא בנתה מראש את הסיפור המקדים, לא הבהירה כראוי את מטרות החמאס והניחה מראש כי דעת הקהל העולמית תתמוך בטענות של ישראל בנוגע לזכותה לשמור על ריבונותה. התמונות הקשות של הרוגים מהצד הפלסטיני לצד תמונות מטקס חניכת שגרירות ארצות הברית בישראל בעיר הבירה ירושלים הגבירו את הפער בין ההישגים הצבאיים של מדינת ישראל לבין חוסר המודעות שלה לזירה התודעתית, וחיזקו את התדמית של הפלסטינים כצד החלש בסכסוך שנאלץ להתמודד בעל כורחו מול הברוטליות הישראלית (דקל ומורן-גלעד, 2019). ומהצד השני, ארגון החמאס הצליח להפוך את העימות בקו הגבול ברצועת עזה לניצחון אמיתי על ישראל- דוברי הארגון הציגו את מהלכו ותוצאותיו של העימות מול ישראל בהצלחה של ראש הלשכה המדינית של הארגון, איסמעיל הנייה, לכפות על ישראל "משוואה חדשה" שמשמעותה הרתעת ישראל מפני תגובה משמעותית לפעילות חמאס נגדה. על כן, ניכר בעימות הזה כי מדינת ישראל בחרה בחיסכון בהסברים לציבור על חשבון פעלת הכוח הצבאי, וחוסר היכולת שלה להסביר את המערב מבחינה תודעתית הביא לתפישה של הפסד מצד הציבור הישראלי וחוסר אמון כלי הממשלה והיכולת שלה להתמודד עם הפלסטינים (סימן טוב ושוויצר, 2018).

אירוע נוסף בו ניתן לראות את ההתנגשות בין ההסברה הישראלית להסברה הפלסטינית הוא מבצע צוק איתן, שהתחולל בקיץ 2014. מבצע זה הוביל לגל חסר תקדים של תקריות אנטישמיות נגד מדינת ישראל ברחבי העולם למרות שהקהילה הבינלאומית אפשרה למדינת ישראל חופש פעולה נרחב יחסית ונשמעו גינויים ספורים בלבד לכיוונה של מדינת ישראל וקריאות להפסקת אש בין שני הצדדים. ואף על פי כן, הקריאות לדה לגיטימציה נגד מדינת ישראל גברו במהלך המבצע- מדינות האיחוד האירופי הודיעו כי הן שוקלות חרם על מוצרים ישראלים המיוצרים בהתנחלויות ותבעו ממדינת ישראל לסמן מוצרים אלה מראש, ובעלות ברית בולטות של ישראל כמו בריטניה וספרד הצהירו כי הן שוקלות מחדש את מכירות הנשק שלהן לישראל. בנוסף על כך, במהלך ימי המבצע התרבו באופן משמעותי הניסיונות לחרם תרבותי ופוליטי על ישראל ותיירים ישראלים רבים נאלצו להתמודד עם סילוקים מאתרי תיירות וממסעדות בשל היותם ישראלים, בחלק מהמקרים כגינני כלפיהם ובחלק מהמקרים כרצון להגן עליהם מפני גורמים עוינים. צעדים

אלה נגד ישראל המחישו כיצד מסע התעמולה נגד מדינת ישראל עבר מהשמעת ביקורת לגיטימית על ממשלת ישראל לנקיטת מהלכים וצעדים שקוראים תיגר של ממש על הריבונות של מדינת ישראל ועל מעמדה הבינלאומי. מנגד, מדינת ישראל, באופן מסוים כלקח מדו"ח ועדת גולדסטון שהוגש לאחר מבצע עופרת יצוקה, הקפידה להישמע לקהילה הבינלאומית ולכבד את הסכמי הפסקת האש, נקטה בזהירות צבאית רבה מבחינת ההנחיות לפינוי אזורים מאזרחים לפני פעולות צבאיות, ולהקפיד על כללי המשפט הבינלאומי על מנת להימנע ככל האפשר מפשעי מלחמה נגד אזרחים פלסטינים. ואף על פי כן, הנראטיב שעלה ממבצע צוק איתן הוא שמדובר בעימות א-סימטרי מובהק ושמדינת ישראל הגיבה בכוח לא מידתי נגד ארגון החמאס ונגד תושבי רצועת עזה ללא אבחנה (שר ויוגב, 2014).

בשנים האחרונות אכן גוברת ההכרה במדינת ישראל כי לזירה הפוליטית של עימותים א-סימטריים יש השלכות על היכולת להגיב באמצעים צבאיים כלפי מתקפות ואיומים על קיומה. כאמור, חלק מהאמצעים אותם נקטה מדינת ישראל נועדו מראש להקטין את האפשרות לביקורת על התנהלותה בשדה הקרב כמו מתן אזהרות מראש שנועדו למזער פגיעה באזרחים, הגבלת השימוש בזרחה לבן ושינוי תוכן עלוני האזהרה המוצנחים מהאוויר. בנוסף על כך, משרד החוץ ומשרד המשפטים ניסו להפריך את הטענות של ארגוני זכויות אדם שונים לגבי הפרת זכויות האדם וביצוע פשעי מלחמה במהלך המבצע באמצעות מאמצי הסברה נרחבים בחו"ל. מאמצי ההסברה נמשכו גם לאחר סיום המבצע, וזמן קצר לאחר פרסום הדו"ח של ועדת החקירה של מועצת זכויות האדם של האו"ם בהנהגת ויליאם שייבס, שהסתמך בעיקר על טענות הארגונים, פרסמו משרד החוץ ומשרד המשפטים ניתוח מפורט של היבטי הלחימה של מדינת ישראל במהלך המבצע, כולל תקריות בהן בוצעו הפרות זכויות אדם הן מהצד הישראלי והן מהצד הפלסטיני (שטיינברג, הרצברג ובקון, 2016).

הטרור והמאבק שלהם סביב הנחלת התודעה של הציבור הישראלי הם אפוא דוגמה מובהקת לאופן בו עיצוב תודעה של חרדה וחוסר אונים יכול לפגוע בחוסן הלאומי. מלבד החזית הצבאית והחזית המדינית, ארגוני הטרור מנהלים מזה מספר עשורים מערכה על התודעה בחזית הישראלית, במסגרתה הם מנסים להנחיל את עמדותיהם ותפיסותיהם לקהלי יעד רלוונטיים. שלוש החזיתות הללו משלימות האחת את השנייה והמאבק של ארגוני הטרור, כמו היכולת של מדינת ישראל להתמודד עמו, אינו יכול להיות שלם ללא אחת מהחזיתות. המאבק על התודעה שמנהלים ארגוני הטרור מול ישראל מכוון למספר קהלי יעד- מלבד החברה הישראלית, הוא מכוון גם לחברה הפלסטינית, לתומכים במדינות אחרות ולקהילה הבינלאומית. מבחינת החברה הישראלית, הקרב של ארגוני הטרור על התודעה מכוון להחלשת כוח הרצון והנחישות של החברה הישראלית להילחם מולם ולהחלשת הנכונות של החברה הישראלית לספוג בהבנה קורבנות וכישלונות במערכה ארוכת הטווח הזו (ארליך, 2006).

מדוע לארגוני הטרור וגורמים לא מדינתיים אחרים קל יחסית להשפיע על תודעתם של אזרחים בדמוקרטיות ליברליות? דמוקרטיות ליברליות פגיעות במיוחד למבצעי השפעה, שתכליתן היא לשנות את התודעה של אזרחי המדינה ולגרום להן ללחוץ על מקבלי ההחלטות ולאמץ את העמדות של יוזמי המבצעים. הא-סימטריה הבסיסית שמאפיינת את העימות בין מדינות לבין ארגונים לא מדינתיים מאלץ את הארגונים הבין מדינתיים לאמץ את הזירה התודעתית ביתר שאת לאור הנחיתות הברורה שלהם בזירות האחרות- הם אינם נהנים משליטה בכלי התקשורת

העיקריים והמשאבים שלהם מצומצמים יחסית, ובנוסף על כך הם אינם רואים את עצמם כפופים לכללים של הדמוקרטיה הליברלית, ולכן הם אינם מהססים לבצע מניפולציות והם אינם מחויבים לרעיון האחריות המדינתית או לדפוסי פיקוח כלשהם. בנוסף על כך, אחדות השורות היחסית שלהם מאפשרת להם להציג מסר אחיד להתאים את הפעילות שלהם במערכה התודעתית לשינויים במציאות ובכלים העומדים לרשותם. מבחינת ההתמודדות של הארגונים מול אוכלוסיית היעד במדינות דמוקרטיות ליברליות, המסר הרדיקלי שלהן רלוונטי הרבה יותר, מכיוון שאוכלוסייה זו מהגדרתה חוששת מעימות ממושך ועלולה לחוש ביתר שאת תחושות של אשמה ואחריות המאפיינת את החברות בדמוקרטיה הליברליות. מעבר לכך, הנכונות של מעצבי דעת הקהל העיקריים דוגמת אנשי אקדמיה, אנשי רוח וכלי התקשורת המרכזיים, שכמעט ואינם נשלטים על ידי הממשלה, לשמש כשופר עבור הארגונים הללו עם הרבה פחות ביקורתיות כלפיהם כמו מוסדות הממשל והציבור, עשויה לפעול לטובתם של הארגונים (קופרווסר, 2009).

5. סיכום

נראה כי הגורמים העלולים לערער את החוסן האזרחי דומים לאלו המעוררים פגיעות. במובנים כלליים של פגיעות בצל אסונות ניתן להבחין במרכיב הפיזי של קרבה למוקד בו יש צפי לאסון טבע או אסון טכנולוגי כגון כור גרעיני, לכידות קהילתית נמוכה וחוסר אמון במוסדות השלטון. כאשר מדובר בפגיעות נוכח איומי טרור ניתן להבחין בין החיים בצל טרור מתמשך לבין התמודדות חד פעמית עם אירוע הרה אסון. כאשר מציאות החיים רוויה באיום מתמשך ובלתי צפוי של התקפות טרור, ישנן השלכות פסיכולוגיות והתנהגותיות על האזרחים וכמו כן, גם ליכולת הכלכלית והחברתית של קהילה אזרחית. נראה כי כאשר ישנם משאבים כלכליים וחברתיים המודעות לסיוע בעת אסון עולה, בעוד באזורים בהם יש מודעות מצומצמת לנושאי הסיוע וההתמודדות עם אסונות, ישנו קושי רב לשיקום, אם בכלל מתרחש כזה.

תחושת השייכות והאמון ההדדי בין חברי קבוצה מסוימת, הכוללים דאגה לאחר וערכים משותפים, תורמים לחוסן וליכולת הפעולה בעת חירום. ניתן לומר ששייכות ומחויבות הדדית לצד תמיכה הדדית, מייצרים לכידות ומספקים בסיס איתן לחוסן של הקבוצה. התודעה עצמה היא בעלת כוח רב מבחינת השפעה על החוסן הלאומי ועל הנכונות של היחיד להתגייס למען הקולקטיב: תודעה שמשדרת כוח, חוסן וכוח סבל עשויה להשפיע על החוסן החברתי ובאמצעותו על החוסן הלאומי, בכך שהאזרחים יחוו יותר אמון בהנהגה שלהם ויהיו מוכנים להקריב מעצמם יותר לטובת הקולקטיב. לחילופין, תודעה המושפעת מחרדה וחוסר אונים עלולה לפגוע בחוסן החברתי והלאומי בכך שהיא תשדר כלפי האזרחים שהם נותרים לבדם בעימות מול האיום החיצוני הנתון.

פרק ב' - מוקדי השפעה של האויב על החוסן האזרחי

1. כללי

השינויים העיקריים במציאות הביטחונית שאיתם מתמודדת ישראל נובעים מחתירתה של איראן להגמוניה אזורית באמצעות המאמץ להשיג נשק גרעיני ובאמצעות המאמץ לבנות קשת של השפעה המתחילה בתימן, עוברת דרך עיראק, סוריה ולבנון ומסתיימת ברצועת עזה.

המרחב הגיאוגרפי הוא גורם משפיע על הביטחון הלאומי. רוב האוכלוסייה של מדינת ישראל ורוב התשתיות החיוניות שלה מצויות ברצועה צרה במישור החוף. המרחב הזה, שהוא השטח החיוני של המדינה, נתון לאיום קבוע של טילי קרקע-קרקע מסוגים שונים, שיש ביכולתם לשבש באופן משמעותי את שגרת החיים בעת חירום, לפגוע במתקנים ובנכסים חיוניים ולשבש את גיוס הכוחות ואת העברתם בין הזירות השונות.

האיומים שניצבים מול ישראל שונים כיום מאלה שניצבו בפניה בשנים הראשונות לקיומה. האיום המרכזי על קיום המדינה עד אחרי מלחמת יום הכיפורים היה ניסיון של מדינות ערב להשמיד אותה באמצעות מהלך מתמרן רחב היקף. מטרת העל של אויביה הנוכחיים של ישראל - איראן, שלוחיה וארגוני הג'יהאד - נותרה כשהייתה: למוטט את מדינת ישראל ולחסלה באמצעות פעולה פיזית ותודעתית.

מאפיינים מסוימים של האיום השתנו. מצד אחד, התקפות אוויריות הן הרבה יותר הרסניות מהתקפות רקטות וטילים כל עוד לא מדובר בטילים מדויקים, גם הדיוק של המטוסים הוא הרבה יותר גבוה מאשר של הרקטות הסטטיסטיות, כך שגם בהיבט הזה האיום ממטוסים הרבה יותר חמור מאשר האיום הרקטי. מנגד, הרבה יותר קל לסכל התקפה אווירית עקב מאפייני הלחימה נגד מטוסים באמצעות מטוסים ובאמצעות הגנה-קרקעית ובמיוחד, במזה"ת, העליונות של חיל-האוויר הישראלי. כלומר, אילו יכלו היו אויבינו מעדיפים להפציץ עם מטוסים ולא עם טילים ורקטות. אבל נטלנו מהם את היכולת הזו. בעבר, היו יישובנו, כולל במרכז הארץ, חשופים לאש ארטילרית - במשך כמה עשורים אחרי מלחמת ששת הימים צמצמנו חשיפה זו על-ידי הרחקת האויב מחוץ לטווח הארטילריה שלו מיישובנו. במשך שנים רבות הוא התאמץ להצטייד בארטילריה שיש לה טווח לפגוע באותם יישובים שוב ובכמה העשורים האחרונים הוא בהדרגה בנה שוב יכולת כזו באמצעות הצטיידות ברקטות שטווחן ארוך יותר.

במקביל מנהלים אויביה של ישראל מערכה נרחבת שנועדה לקעקע את דמותה בקהילה הבינלאומית, לפגוע במעמדה ובכלכלתה ולהוביל לכרסום הולך וגובר בלגיטימציה שלה להתקיים במתכונתה הנוכחית: מדינתו של הלאום היהודי. את האיומים החיצוניים על ישראל ניתן למיין לפי אופיים: איום קונבנציונלי שמקורו בצבאות מדינותיים או בצבאות טרור כמו-מדינתיים; איום על-קונבנציונלי, ובעיקר איום גרעיני; איום תת-קונבנציונלי (טרור וגרילה); איום סייבר ומידע (אִיזְנֶקוּט, גדי וסיבוני, גבי. 2019). כל זאת לצד התקפות דיפלומטיות על זכותה של ישראל להגן על עצמה (במיוחד סביב פעולות התגמול).

האסטרטגיה של אויבי ישראל כוללת ניהול מערכות מתמשכות של טרור ושל גרילה נגד ישראל ע"י צבאות טרור היברידיים של ממש (כאלה המשלבים אמצעים ושיטות לחימה של צבא קונבנציונלי עם אלה של ארגון טרור) בין היתר באמצעות הפעלתם של אש-מנגד ופשיטות לעבר ישראל.

מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי (שיאפשר בראייתם ניצחון על ישראל) הינם: ראשית, מאמץ האש האסטרטגי, שתכליתו לפגוע באתרי שלטון, אתרים חיוניים למשק ובאזרחים. האמצעים להשגת היעד הזה הם הגדלת יכולותיהם בתחום האש הרקטית ובמיוחד הגדלת הדיוק שלה.

שנית, פיתוח של יכולות התקפיות בכל סוגי התווך הקיימים: קרקעיים, תת-קרקעיים, אוויריים וימיים. נוסף על כך פיתחו צבאות הטרור יכולת הגנתית המבוססת על היטמעות בסביבה עירונית והפיכת אזרחים למגינים אנושיים כדי להגביל את חופש הפעולה של צה"ל. בלחימה בתוך סביבה אזרחית מקדיש צה"ל מאמצים רבים כדי לא לפגוע בחפים מפשע — מה שמונע ממנו לנצל את כל כוח האש שעומד לרשותו.

שלישית, מאמץ התודעה שתכליתו להגביל את חופש הפעולה של ישראל באמצעות לחץ בינלאומי ובאמצעות העצמת הדה-לגיטימציה שלה.

רביעית, מאמץ הסייבר שמקורו ביכולות של מדינות אויב ושל ארגונים העוינים את ישראל לפעול נגדה באמצעות תקיפת המרחב הקיברנטי כדי לשבש תהליכים קריטיים לתפקוד המערכות החיוניות, לפגוע במרקם החיים, לרגל ולגנוב מידע.

ההערכה האסטרטגית ל-2020: עלייה בסבירות למלחמה, האיום הגדול ביותר- מלחמה כוללת נגד כל גורמי הכוח בצפון (שניידר, טל. 2020): איראן, חזבאללה בלבנון, משטר סוריה, מיליציות פרו-איראניות: "חלפו העשורים שבהם ישראל 'נהנתה' מעימות בזירה אחת בלבד". במתאר זה, ישראל עשויה לעמוד בפני ירי מסיבי לעורף, שמקצתו טילים מדויקים, עם מאמץ להכנסת כוחות קרקעיים לשטחה ועם מתקפה תודעתית רחבה לערעור כושר העמידה של הציבור והאמון שלו בהנהגה המדינית והצבאית.

מאמץ האש:

עליית האיומים מצד ארצות הברית וישראל ושינוי אסטרטגי מצד איראן לפיתוח טילים ארוכי טווח לאחר המהפכה השיעית באיראן ב-1979 העתיקו את הדגש בתפיסת ההנהגה האיראנית מהאיום מקרוב (עיראק) לאיום מרחוק וחייבו מתן תשובה בדמות בניית זרוע ארוכה מול יריביה החדשים (קס, אפרים. 2019).

איראן בנתה את מערך הטילים הגדול ביותר במזרח התיכון – חלקו העיקרי מצוי באיראן וחלקו אצל שלוחיה: בסוריה, בעיראק, בתימן, ובעיקר באחריות חזבאללה בלבנון. בעיני איראן, מערך הטילים הוא הכלי החשוב ביותר כיום להרתעת אויביה ולהגנתה. איראן עוסקת בשנים האחרונות בשיפור איכותם של הטילים והרקטות במערך זה – בהארכת הטווח שלהם ובעיקר בשיפור הדיוק. אם איראן תרצה לתקוף את ישראל ישירות, האמצעי העיקרי העומד לרשותה הוא מאגר

הטילים הבליסטיים שלה שיש המעריכים שהוא כולל מאות טילים שהטווח שלהם מגיע עד ישראל (יעלון, משה, 2012).

להערכת המודיעין הישראלי, המערך של חזבאללה כולל 150 אלף רקטות וטילים, ובהם רקטות מסוג פגיר-3 ופגיר-5 לטווחים של 45 ר"ק 75 ק"מ, טילי זלזל-3 לטווח 300 ק"מ וטילי M-600 שהם גרסה סורית של טיל פתח-110 האיראני. מערך הטילים והרקטות של חזבאללה הוא המערך הגדול והחשוב ביותר שאיראן בנתה עבור שלוחיה.

מערך הטילים המדויקים - איראן השיגה בשנים האחרונות טכנולוגיות המאפשרות דיוק רב בשיגור טילים לטווח בינוני, וייתכן שגם כוחות אזוריים אחרים כבר נמצאים שם. ההנחה היא שאיראן העבירה לידי חזבאללה טילים המיועדים להגיע עמוק לתוך שטח ישראל ולשאת חומרי נפץ במשקל 500 ק"ג, בדיוק של מטרים ממטרתם. בידי חזבאללה כמות קטנה יחסית (עשרות) של טילים מדויקים שתכליתם לפגוע ביעדים אסטרטגיים במרכז ישראל **באמצעות ירי טילים בעלי יכולת פגיעה מדויקת** (מלי"מ, 2019).

טילים מדויקים מאפשרים פוטנציאל היזק גדול ביותר, מכיוון שהם יוצרים דרך חדשה להביס את ישראל אשר תצטרך להתמודד עם הרג אלפי אזרחים ועם הרס עצום לתשתיות קריטיות כמו תחנות הכוח העיקריות להפקת חשמל, היכולת להתפיל מים, נתב"ג ועוד.

הדיוק של הטילים מאפשר פגיעה מכוונת במטרות בעלי שטח מצומצם. גם רקטות וטילים לא מדויקים מספיקים בהחלט כדי לפגוע בעיירה או בעיר – כאשר זה לא משנה ליורה אם ייפגעו בבית ברחוב א' או ברחוב ב'. מהרגע שהרקטה או הטיל פגעו בבניין, מה שהופך פגיעה זו לקטלנית הוא גודל ראש הנפץ ורוב הרקטות והטילים הם עדיין בעלי ראשי-נפץ מצומצמים יחסית.

יתר על כן, מערכות היירוט שמסוגלות ליירט רקטה לא מדויקת מסוגלות ליירט גם טיל מדויק. ההבדל הוא בכך שנדרש מהמערכות הללו ליירט כל טיל וטיל מדויקים, אבל רק כרבע מהרקטות, כיוון שהיתר מחטיאות בלי התערבות שלנו. כלומר, הבעיה שנוצרת היא במספר טילי היירוט שצריך להחזיק במלאי כדי להצליח ליירט כל-כך הרבה טילים מדויקים.

השינוי המרכזי נעוץ בהתקדמות הטכנולוגיה המונעת ממהפכת המחשבים, המאפשרת לשלוט במידת הדיוק של ראש חץ באמצעות הנחיית ראש החץ שעל הטיל כאשר הוא קרב למטרתו, ולא רק באמצעות שיפור הדיוק בשלב השיגור. טכנולוגיה זו, הידועה בשם Terminal guidance (הנחיה סופית), מאפשרת לשגר למרחקים ארוכים מאוד ראשי חץ שיפגעו במטרותיהם בדיוק של מטרים בודדים (סינגר, מקס, 2016).

נוסף לכך יצוין כי ב-2018 דיווחו מספר מקורות שאיראן העבירה למיליציות השיעיות העיראקיות הקשורות עימה עשרות טילים מדגמי פתח-110 זלזל ודיראלפיקאר לטווחים של 200-700 ק"מ. טילים אלה יכולים לפגוע מעיראק במטרות בישראל, והם נועדו לתת גיבוי למאגר של חזבאללה. איראן גם מסייעת למיליציות אלה להרכיב טילים בעיראק. יתר על כן, מאז תחילת 2017 העבירה איראן כמות ניכרת של טילים ורקטות לחות'ים בתימן וכן העבירה לתימן חלקי טילים להרכבה וטכנולוגיה לייצור טילים.

סיכום עצמת האש של חזבאללה (הראל, עמוס. 2016):

נושא	כמות
כמות רקטות קצרות טווח (עד 45 ק"מ)	עשרות אלפים
כמות רקטות לטווח בינוני (כ-100 ק"מ)	אלפים
כמות טילים לטווח ארוך (כ-400 ק"מ)	מאות
כמות טילים מדויקים (כ-400 ק"מ)	עשרות
פוטנציאל ירי ליממה	1000-1500 רקטות לישראל בכל יממה במערכה ארוכה ואלפי רקטות ליממה במערכה קצרה
מל"טים	מאות כלי טיס

מל"טים: מערך כלי טיס בלתי מאוישים הינו אמצעי נוסף בו ניתן להשתמש למטרות התקפיות ויכולת התקפית משופרת לטווח של עשרות ק"מ של יחידות העילית של איראן, חזבאללה ומיליציות שיעיות, שצברו ניסיון קרבי במהלך מעורבותם בלחימה בסוריה.

מאמץ האש של הפלסטינים (חמאס וג'האד אסלאמי פלסטיני): שיגורי רקטות פלסטיניות מרצועת עזה לעבר ישראל הן התקפות טרור פלסטיני באמצעות ארטילריה רקטית ירי תלול-מסלול (ויקיפדיה. 2019). הרקטות נורו תחילה לטווח קצר והשפיעו בעיקר על שדרות ויישובי עוטף עזה הסמוכים לרצועת עזה. החל מ-2006 החלו לירות רקטות שהגיעו לטווח רחוק יותר, לאשדוד ובאר שבע, תל אביב וירושלים.

שני ארגוני הטרור ברצועה חמושים ומאיימים על מדינת ישראל (לוי, שי. 2019). אך בניגוד לג'האד שמחזיק במערך רקטות מוגבל, החמאס שיקם את יכולותיו הצבאיות מאז מבצע "צוק איתן" (2014) וכבר הוכיח יכולת ירי של מאות רקטות ביום.

סיכום עצמת האש של חמאס וגא"פ:

מס' רקטות	חמאס	גא"פ
מס' רקטות	למעלה מ-10,000 (מתוכן אלפי רקטות תקניות)- רובן לטווחים של 25-40 ק"מ	8,000
יכולת שיגור	מאות רקטות של למעלה מ-100 ק"מ	רקטות בודדות של למעלה מ-100 ק"מ
פוטנציאל ירי ליממה	200-250 במערכה ארוכה 500-700 במערכה קצרה	עשרות במערכה ארוכה. 100-200 במערכה קצרה
יכולת אווירית	מל"טים ורחפנים	x

2. מאמץ האש לפגיעה באתרי שלטון

תכלית מאמץ האש ברובד האסטרטגי הינה להרתיע את ישראל מלבצע תקיפה יזומה נגד הציר ובראשו חזבאללה בסוריה או בלבנון, מעין "משוואה הרתעתית" ("מאזן אימה") בין יכולת זאת של חזבאללה לבין יכולתה של ישראל להסב נזק כבד לצ'אחיה (הפרבר הדרומי של ביירות) באמצעות חיל האוויר שלה בשל יכולותיו המתקדמות.

טילי הקרקע-קרקע ארוכי הטווח שנמצאים הן בידי מדינות האויב וצבא הטרור חזבאללה מאיימים על נכסיה האסטרטגיים של מדינת ישראל. ב-12 ביולי 2019 העניק חסן נצראללה ראיון (מלי"מ. 2019) בו שב והבליט את היכולות ההתקפיות המשופרות של חזבאללה נגד ישראל. דגש מיוחד שם נצראללה על יכולתו של חזבאללה לפגוע ביעדים אסטרטגיים במרכז ישראל באמצעות ירי רקטות וטילים בעלי יכולת פגיעה מדויקת. להמחשת המסר השתמש נצראללה במפה של ישראל ועליה נתונים דמוגרפיים ורשימת מטרות אסטרטגיות ותמונות אילוסטרציה של מטרות חיוניות בישראל כמו **נמל תעופה בן גוריון, מתחם הקריה בתל אביב ומשרד הביטחון**. בתסריט של מלחמה, פגיעה באופן חמור באתרי שלטון בישראל (בנוסף לפגיעות במערכים נוספים) עשוי בראיית הציר השיעי למנוע מישראל ניצחון.

3. מאמץ האש לפגיעה באתרים חיוניים למשק

תכלית המאמץ לפגיעה באתרים חיוניים למשק הינה לשבש את היכולת לגייס ולנייד כוחות לחזיתות השונות, לפגוע ביכולת האווירית כתוצאה מפגיעה משמעותית בבסיסי חיל האוויר ולהשבית נכסים ומתקנים חיוניים (איזנקוט, גדי וסיבוני, גבי. 2019) כמו נמלים ים ותעופה, מתקני גז, חשמל והתפלת מים. חמורה במיוחד היא הסכנה של פגיעה בריכוזים של חומרים מסוכנים. מדובר בפוטנציאל העלול לשתק את תפקודו של המשק האזרחי בעת חירום הן בשל השלכותיו הפיזיות והן בשל ההשלכות התודעתיות שלו. פגיעה בעומק מדינת ישראל, צפויה להתמקד במרחב שבין העיר נתניה ועד אשדוד, אזור בו נמצאים לדברי נצראללה 90% מהמוסדות והמתקנים.

חזבאללה מתכוון לנהל את המערכה כשהוא פוגע בעומק הישראלי בצורה משמעותית, לא רק באופן משבש, אלא יותר מזה. הוא מכוון על הנמלים ושדה התעופה (בן דוד, אלון. 2019). המטרות המרכזיות לפגיעה בהקשרי אתרים חיוניים בישראל הינם (בוחבוט, אמיר. 2018): נמל התעופה בן גוריון, בסיסי חיל האוויר (בסיס פלמחים, בסיס תל נוף, בסיס רמת דוד, בסיס נבטים, בסיס חצור), מתקני גרעין, הקריה למחקר גרעיני בדימונה, נמלים (חיפה ואשדוד), התעשייה הצבאית, בסיס מחנה מטכ"ל בתל אביב מתקני תעשייה אזרחיים, תחנת הכוח בחדרה, מכלי האמוניה במפרץ חיפה, מרכזי מסחר ופיננסים.

בפברואר 2017 ב- "נאום האמוניה" שנשא חסן נצראללה (מל"מ. 2016) התפאר נצראללה ביכולתו של חזבאללה להסב לישראל נזק קשה באמצעות פגיעה ביעדי תשתית חיוניים. נצראללה טען, כי ההחלטה הישראלית לפנות את מכלי האמוניה מחיפה התקבלה בשל האיום בנאומו לפני שנה, אשר בו אמר שמכל האמוניה "שקול לפצצת אטום". בנאומו הנוכחי הוא איים, כי גם אם יועבר המכל למקום אחר תפגע בו חזבאללה וכי ביכולותיו של חזבאללה לפגוע בספינה המובילה את האמוניה.

מאמץ האש כנגד אזרחים

תכלית מאמץ האש כנגד אזרחים הינה לגרום לפגיעה המונית באוכלוסייה האזרחית (עשרות אלפי אזרחים) בישראל והרס רב של רכוש.

האויב מכוון את **מסת האש שברשותו לצפון ישראל ודרומה** (לטווח של כ-40 ק"מ מגבול לבנון-ישראל ומגבול ישראל-עזה) **ומרכז ישראל** (מעין מלבן המשתרע מנתניה ועד לאשדוד, שרוחבו עשרים ק"מ ואורכו 60 – 70 ק"מ) המהווה שטח קטן וצפוף אוכלוסין ומתגוררים בו למעלה ממחצית תושבי ישראל (מרחב הקרוי ע"י נצראללה כמיושב ע"י "המתנחלים הישראלים").

הרקטה שמהווה את האיום המרכזי על העורף היא רקטת הגראד (שהטווח שלה קצר – כלומר, לצפון הארץ. רוב מוחלט של האיום עדיין מוגבל בערך עד מצפון לקו זיכרון יעקב) - שנמצאת בכמות גדולה מאוד גם בידי חזבאללה וגם בידי חמאס וגא"פ בעזה.

קוטר של הרקטה 122 מ"מ והיא בעלת ראש קרבי של עד 6.3 ק"ג חומר נפץ. אלא שמלבד האיומים הנשקפים מרקטת הגראד, בפיקוד העורף מתייחסים גם לרקטת ה"בורקאן" שמאיימת על רדיוס של קילומטרים בודדים עם ראש קרבי שכולל עד כחצי טון חומר נפץ (כלומר, רק ליישובים סמוכי גבול).

בספטמבר 2012 חסן נצראללה נשאל במהלך הריאיון (מל"מ. 2019) לערוץ לבנוני המזוהה עם חזבאללה למה התכוון באומרו, שביכולתו להפוך את חייהם של מאות אלפי ישראלים לגיהנום. נצראללה השיב, כי את המערכה הבאה לא תצליח ישראל להכריע באמצעות מהלומה על ארסנל הרקטות של הארגון. זאת, משום שגם לאחר מהלומה ראשונה, שתנחית ישראל, יישארו בידי חזבאללה "טילים מעטים", אשר "מסוגלים להפוך את חייהם של מאות אלפי ישראלים לגיהנום".

באחד מנאומיו בשנת 2012 ציין נצראללה כי ניתן לדבר על עשרות אלפי הרוגים, שיגרמו לאזרחי ישראל, ולא על 300, 400 או 500 הרוגים (מל"מ. 2019). בנוסף ציין בנאום אחר כי ביכולתו של חזבאללה לגרום לפגיעה המונית באוכלוסייה האזרחית. בנאום נוסף ציין נצראללה כי בידי חזבאללה בנק מטרות שהפגיעה בהן יכולה להפוך את חייהם של מאות אלפי אנשים לגיהנום וישראל מודעת לכך, שאין לה יכולת להתמודד עם שני מיליון ישראלים שיפנו מבתיהם. נושא השמדת ערים ופגיעה שיטתית באזרחים על מנת לנצח במלחמה באה לידי ביטוי לראשונה על במלחמת העולם השנייה בלפחות שני מערכות:

האחת- אסטרטגיית האכיפה האווירית המרכזית יושמה ע"י הגרמנים במלחמת העולם הייתה כנגד לונדון, ווארשה, רוטרדם, ובלגרד.

קיימות 4 אסטרטגיות של "אכיפה" אווירית (פיפ, רוברט. 1996). ענישה היא אחת מהן ומשמעותה היא כפיית התנהגות רצויה ע"י הפעלת כוח תקיפה של ערים או מטרות תשתית כלכלית אזרחית (חשמל, בתי זיקוק, מים, תחבורה וכו'), שמטרתה הענשת האוכלוסייה כדי להביא למרידה עממית בהנהגה או להתפוררות חברתית, על מנת להביא לכניעת היריב.

התקפה זאת של הגרמנים על עריה של דרום אנגליה במשך למעלה משנה, כונתה "הבליוץ". "הבליוץ" (ויקיפדיה. 2019) הוא הכינוי שניתן להפצצות הכבדות של לונדון בפרט ושל ערי בריטניה בכלל על ידי הלופטוואפה, חיל האוויר של גרמניה הנאצית, כחלק מהקרב על בריטניה במהלך מלחמת העולם השנייה בשנים 1940-1941. ההפצצות החלו ב-7 בספטמבר 1940, ונמשכו עד מאי 1941. בריטניה הייתה נתונה לפגיעתם של הנאצים עד מרץ 1945. הבליוץ גרם למותם של 43,000 אזרחים, ולחורבנם של למעלה ממיליון בתים, אולם מטרתו האסטרטגית לא הושגה- בריטניה לא נכנעה ולא הוכנה הקרקע לפלישה קרקעית.

במסגרת הניסיון להשמיד ערים פיתחו הגרמנים היה טילי שיט בליסטיים מסוג v-1 ו-v-2 הראשונים בעולם. הטילים פותחו על ידי חיל האוויר הגרמני במהלך מלחמת העולם השנייה, והיו בשימוש מיוני 1944 עד מרץ 1945. רמת הדיוק של הטילים לא אפשרה שיגורו לעבר מטרות צבאיות ולכן שוגר אל עבר הערים לונדון בבריטניה ואנטוורפן בבלגיה. הטילים שוגרו מאתרים מיוחדים בחופי צרפת, בלגיה והולנד (סה"כ שוגרו כ-10,900 טילים). בתקופת השיא שוגרו הטילים בקצב של מעל 100 טילים ביום והביאו להרס והרג אזרחים. בהדרגה פחת קצב השיגור לאחר שנכבשו אתרי השיגור על ידי בעלות הברית. בעיתונים של בעלות הברית הטיל תואר כמטוס רובוטי הטס למרחק מאות קילומטרים, על כן דבק בו הכינוי "פצצה מעופפת".

השנייה, הפצצת ערי גרמניה ע"י בריטניה וארה"ב באמצעות הפצצות אסטרטגיות (ירושלמי, ציוני. 2018). מטרת ההפצצות הללו הייתה פגיעה בכושר הייצור התעשייתי של גרמניה ושיבוש התחבורה והניידות של הכוחות הגרמניים; פגיעה מורלית בגרמנים, לרבות החיילים שבחזית. סה"כ הוטלו על ערי גרמניה 1.6 מיליון טון חומר נפץ שגרמו לחורבן ערים שלמות בגרמניה והרג של למעלה מ-750 אלף איש.

האפקטיביות של ההפצות על גרמניה על התכלית האסטרטגית של ארה"ב במלחמת העולם השנייה מבוססת על ההרס ההדרגתי יחד עם פגיעה בכלכלה והתעשייה הגרמנית שפגעו ברוח של העם הגרמני עד לפגיעה ממשית במאבק המזוין של גרמניה (Webster, c. 1961). הפצות ארה"ב ובריטניה גרם לסבל בקרב הציבור הגרמני ורוחו נפגעה שכן הן כוונו לפגוע במורל העם הגרמני (Gentile, g. 2001).

הרעיון של הפצת ערים כנשק במלחמה הוא למעשה רעיונם של הגנרל האיטלקי ג'וליו דואה (ארגמן, מרדכי. 2016) ; מרשל האויר יו טרנצ'רד, מקים כח המפציצים הבריטי; הגנרל הגרמני אריך לודנדורף. הם סברו שהמלחמה אינה מלחמה בין שתי צבאות, אלא מלחמה טוטאלית, שבה העורף משמש את כוח האדם לצבא, המשאבים החומריים, ייצור הנשק לצבא, תומך מוראלי בחיילים בחזית, וממילא נחשב כמו חזית. גם אם אין המטרה השמדה טוטאלית של האויב (כפי שהנאצים ראו את המלחמה), הרי שפעולה מאחורי קווי האויב במטרה למוטט את המורל של הכוחות הלוחמים בחזית, או של הממשלה, הינו לגיטימי.

4. יכולות התקפיות בכל סוגי התווך הקיימים: קרקעיים, תת קרקעיים וימיים לפשיטה וכיבוש שטח בישראל

חזבאללה: הארגון הלבנוני ערך שינוי פרדיגמטי ברעיון המערכתי שלו (פינקל, גל, 2019) וגיבש תפיסה שמטרתה לקצר את משך הלחימה ולשנות את אופי המלחמה הבאה.

במערכה הבאה, חזבאללה ינסה להתחרות בישראל על נטילת היוזמה; מעימות שבו חזבאללה מנסה בעיקר להתגונן מפני עליונות צה"ל ולקזזה, לעימות שבו חזבאללה ינסה לפגוע במוקדי העליונות של צה"ל ולגדוע את המתקפה שלו בעודה באיבה. מבחינת נסראללה, השתלטות על שכונה ביישוב ישראלי לכמה שעות היא הישג היסטורי תודעתי מטלטל. לשם כך הוקמו מנהרות חדירה, אותם הרס צה"ל וכוחות פשיטה מיוחדים, כוח רציון כפי שהם מכונים בארגון, שייעודם לחדור לגליל העליון, ולבצע פשיטות בשטח ישראל.

לחזבאללה חיל רגלים התקפי שבמרכזו עומדות (יחידות העילית) כוח רצ'ואן ופוג'י אלעבאס המונים אלפי לוחמים. כוחות אלו, המתמחים בלחימה התקפית, חמושים באמצעי לחימה איכותיים, חדורי מוטיבציה ובעלי ניסיון קרבי מצטבר (שנרכש בלחימה בסוריה). כל אלו לא היו קיימים בהיקף כה נרחב עד לשנת 2006 (מלחמת לבנון השנייה).

תכנית ההתקפה של חזבאללה לכיבוש הגליל מבוססת על העברת כוח רציון בתווך הקרקעי, תת קרקעי וימי במעטפת אש רחבה לשטח ישראל והשתלטות על מרחבים אסטרטגיים כמו צירים מרכזיים ושטחי מפתח, שיאפשרו לו שליטה על המתרחש במרחב, ואף לנתק יישובים ושטחים מהמדינה - דבר שיקנה לו ניצחון תודעתי. האויב לשיטות של לוחמה סדורה באופן שמתאים לגידול של הכוח שבידיו. ההיגיון הכולל של המהלך הקרקעי מאד דומה להגיון שהנחה את סאדאת וצבא מצרים במלחמת יום הכיפורים – למעט עניין הפגיעה באזרחים הישראליים שהמצרים לא יכלו לנצל כי לא היו אזרחים ישראלים קרובים מספיק לגבול. המכשול הקרקעי בינינו לבינם שונה (תעלת מים רחבה מול חומות, מצוקים, גדרות ומוקשים) ולכן ההתמודדות איתו שונה, אבל המהות מאד דומה: לחדור בהפתעה לשטח ישראל, לכבוש נתח ממנו ולהיערך בו להגנה כדי להשיג השפעה תודעתית ולגבות אבדות רבות ככל האפשר כדי להכפיל את ההשפעה הזו פי כמה (או, כפי שאמר סאדאת, לערער את בטחון הציבור הישראלי ביכולת של צה"ל לנצח במחיר סביר).

מיליציות שיעיות: ההתערבות הצבאית של איראן בלחימה בסוריה מעמידה לרשותו של המשטר האיראני כלי נוסף לקידום השפעתו והאינטרסים שלו במרחב, מיליציות שיעיות המאורגנות על ידי 'כוח קודס' ו'משמרות המהפכה' האיראניים (קס, אפרים, 2017).

מדובר במיליציות שיעיות עיראקיות שאורגנו על ידי איראן, שסייעה להקמתן לאחר כיבוש עיראק ע"י ארה"ב; המיליציות החדשות יותר נבנו בשנים האחרונות על בסיס התגייסות מתנדבים שיעים מאפגניסטן ומפקיסטן.

כל המיליציות הללו נשלחו למשימות לחימה בסוריה לשם הצלת משטר אסד, ומבחינה מספרית הן מונות עשרות אלפי לוחמים ומהוות את חלק הארי של הכוחות שאיראן מפעילה בסוריה. הקמת מיליציות אלה נותנת בידי איראן כוח לחימה גדול נוסף שייתכן כי בעתיד יוגדל ויופעל גם במדינות אחרות המאפשר לה גמישות הפעלה וצמצום סיכונים. שיטה זו יוצרת סיכונים נוספים

לישראל, כשבמסגרת זו ייתכן שאיראן תנסה להשאיר את המיליציות ברמת הגולן, ולפתוח חזית נוספת מול ישראל.

איראן מעדיפה להשתמש בעיקר במיליציות השיעיות ללחימה בסוריה במקום בכוחותיה שלה, מכמה סיבות: היא מבקשת לשמור לעצמה חופש פעולה, ולא להסתבך בלחימה ישירה מול יריבים כארצות הברית או ישראל. חשוב לה גם להראות כפי שהיא טוענת עד היום שאנשי צבא איראנים אינם לוחמים בסוריה אלא משמשים בה יועצים ומדריכים בלבד, למרות שהאבדות הכבדות שנגרמו לכוחות האיראניים מלמדות שאלה עסקו בלחימה. לאיראן גם חשוב להמחיש שהמאבק בסוריה אינו רק עניינה של איראן אלא של המחנה השיעי בכללו, ולהפגין את כוחו של מחנה זה.

חמאס: חמאס הקימה יחידת עלית הנקראת 'הנוחבה', הכוללת אלפי לוחמים המאורגנים במספר גדודים, כגון הכוח הימי והקומנדו הימי, פעילות והקמת המנהרות הנמצאות בעומק הישראלי וגדוד אווירי שאחראי לפיגועים בישראל באמצעות מצנחי רחיפה.

הטלתם לעורף הישראלי, אל תוך יישובים או בסיסים צבאיים, עלולה לייצר מהלכים מפתיעים ומעצבי תודעה (רונו, איציק. 2018). מהלכים כאלה ניסה חמאס גם במבצע "צוק איתן" (2014) ההצלחה הייתה מינורית, אולם הפוטנציאל היה דרמטי.

ניתן להעריך כי המערכה של הפדאיון הפלסטיני בשנות החמישים של המאה הקודמת היא מודל ראשוני של ניסיון של האויב לפגוע באזרחי ישראל, להתישם, לערער את תחושת הביטחון ולהניסם ממרחב גיאוגרפי נתון (הנגב). המערכה של הפדאיון (ויקיפדיה. 2019) מתייחסת לסכסוך המזוין חוצה הגבולות שהגיע לשיאו בין השנים 1951 ל-1956 והיו מעורבים בו ישראל וחמושים פלסטינים שיצאו בעיקר מרצועת עזה, ואורגנו על-ידי המודיעין הצבאי המצרי, לצד התקפות הפלסטיניות רבות מירדן. מאות נהרגו במהלך העימות (על פי מרטין גילברט, בין השנים 1951 ל-1955, נרצחו 480 אזרחים ישראלים וכ-470 חיילים נפצעו), אשר דעך לאחר מלחמת סיני ב-1956.

5. מאמץ התודעה

במסגרת המלחמה על התודעה מנסים הצדדים היריבים להשפיע על התפיסות (Perceptions) והתובנות (Insights) של קהלי יעד שונים, במישרין או בעקיפין, במגוון דרכים ושיטות (חינוך, הסברה, אינדוקטרינציה, תעמולה ולוחמה פסיכולוגית) המונח הקרוב ביותר באנגלית ל"מלחמה על התודעה" הנו: "The Battle for Hearts and Minds" מלחמה זאת מתנהלת הן על תודעתם של פעילי האויב ותומכי הארגון והן על זאת של קהלי יעד ניטראליים ושל ישראל (מל"מ. 2007). עוצמת האיום הביטחוני היא בעלת משמעות רבה בהקשר התודעתי בכל הנוגע לפרק הזמן שבו האיום על העורף נמשך (אלרן, מ' ודולב, א' ופדן, כ' 2019).

האויב מייחס חשיבות רבה למלחמה על התודעה. בולטים במיוחד צבאות הטרור חזבאללה וחמאס בעלות האופי האסלאמי רדיקלי, המקדישות לה משאבים רבים ועושות בה שימוש אינטנסיבי נגד יריביהם מבית ונגד ישראל והמערב. "כלי הנשק" במלחמה התודעתית הנם "קליעים" וירטואליים: צילומי הטלוויזיה, המילה הכתובה, הצילומים בתקשורת הכתובה, האינטרנט, הנאום, ההטפה של הדרשן במסגד, השידור ברדיו. עם זאת, פגיעתם של "כלי נשק" אלה והשפעתם המוראלית לטווח הקצר והארוך אינה פחותה מזו של כלי נשק אמיתיים; שכן, הם משפיעים – לטובה ולרעה – על המוטיבציה, על כוח הרצון ועל הנחישות של שני הצדדים להמשיך במערכה ביניהם, חרף קשיים ופגיעה במורל. במסגרת המלחמה התודעתית עושה כל צד מאמץ ניכר ליצור בקרב קהלי היעד שלו דימוי חיובי של עצמו ודימוי שלילי של האויב באמצעים שונים כדי להשפיע על קהלי היעד ולהשיג דעת-קהל אוהדת ותומכת.

במסגרת המלחמה על התודעה, מרבה האויב להשתמש בטרמינולוגיה המבטאת את תפיסת העולם האסלאמית-שיעית רדיקלית של איראן. דגש מיוחד מושם על טיפוח ערכי הג'האד (מלחמת הקודש) והשהאדה (מות הקדושים למען אלה) לשם הצדקת מערכת הטרור והגרילה שחזבאללה (וארגוני הטרור הפלסטינים) מנהלים נגד ישראל. בו בזמן אין האויב מהסס לעשות שימוש גם בטרמינולוגיה מערבית, נטולת שורשים אסלאמיים, כגון השימוש הנרחב במונח הערבי החילוני המודרני "מקאומה" ("התנגדות"), או אף אימוץ מיתוסים מהאנטישמיות הנוצרית האירופית לשם טיפוח השנאה נגד ישראל והעם היהודי.

המסרים העיקריים שמפיץ האויב לקהלי היעד השונים מבית, בעולם הערבי/אסלאמי ובמדינות המערב, הנם: אופיו הלבנוני-לאומי העל-עדתי של חזבאללה ותפקידו כ"מגן לבנון", המעניק לו לגיטימציה לתשתית הצבאית שהוא מקיים; טיפוח השנאה נגד ישראל, שלילת זכות קיומה והצדקת הטרור המתנהל נגדה; טיפוח השנאה נגד העם היהודי באמצעות הסתה אנטישמית; טיפוח שנאה נגד ארה"ב והצגתה כמקור הרוע והטרור; בניית דימוי של עוצמה לאיראן וחזבאללה, האדרת הצלחותיו נגד ישראל וטיפוח פולחן האישיות של מנהיגיו; הפצת האידיאולוגיה האסלאמית-שיעית הרדיקלית בלבנון וטיפוח פולחן האישיות של המנהיג האיראני עלי ח'אמנאי'.

מערך התעמולה האיראני מפיץ דיס אינפורמציה לציבור הישראלי על מנת ליצור בהלה בקרב הציבור ולעורר אצלו שאלות בנוגע לאמינות המידע המועבר אליו מטעם גופי הממשלה הרשמיים (קניגסברג, 2018).

איראן מכנה את המאבק נגד ישראל כ"מסע צלב מוסלמי" ושולחת אינספור מסרים המביעים טינה כלפי היהודים, הציונים ומדינת ישראל. מסע התעמולה נגד מדינת ישראל החל עוד בתקופתו של האייתולה חומייני, אבי המהפכה האסלאמית באיראן, שהוביל מחאות המוניות ומסעות תעמולה המוניים נגד ישראל. אמצעים נוספים של התעמולה האיראנית נגד ישראל כללו בין היתר הוצאה מחדש בתרגום לאיראנית של "הפרוטוקולים של זקני ציון" ותחרות ציורי ילדים בה הנושא הוא "ישראל חייבת להימחק מהאדמה". איראן גם ניסתה להשתמש בכוחה הדיפלומטי על מנת להביא להשעיית של ישראל מהאו"ם כמה וכמה פעמים, והקימה אתרי ציון רבים שמביעים את הרצון של איראן להביס את הציונות (Vessali, 2010: 13-14).

במהלך העימות מול ישראל, איראן השתמשה במגוון כלים לא צבאיים כולל השימוש בדיפלומטיה ציבורית, תקשורת ולוחמת מידע. כמו למשל, איראן הבליטה במסגרת הקמפיין שלה את השימוש במסרים של "תג מחיר" על מנת להרתיע מדינות אחרות לבל יתערבו בתוכנית הגרעין שלה מחשש לפעולת תגמול משמעותית נגדן. בנובמבר 2018, על רקע ההכרה האמריקאית בנוגע לחידוש הסנקציות נגד איראן, זו הכריזה כי צעדיה של ארצות הברית הם בגדר "הכרזת מלחמה" וכי איראן שומרת לעצמה את הזכות להגיב למעשים אלה בכל רגע וצורה שהיא תבחר לנכון. הצהרות שונות של בכירים במשטר האיראני ובמשמרות המהפכה טענו כי ארצות הברית, ובייחוד הנשיא דונלד טראמפ ושר החוץ מייק פומפאו, שיקרו על מנת לפגוע באחדותו של העם האיראני והזהירו את ארצות הברית מפני פעולה נגד איראן. ככלל, המסרים של איראן נגד ארצות הברית הוחרפו עם כניסתו של דונלד טראמפ לבית הלבן, מכיוון שטראמפ מחזיק בעמדה תוקפנית נגד איראן ומתנגד להמשך הסכם הגרעין שנחתם בימיו של קודמו בתפקיד, ברק אובמה (חימיניס, 2019: 272-273). מבחינת הדיפלומטיה הציבורית, איראן מנסה לשכנע קהלי יעד שונים באמצעות נציגי המשטר הבכירים ביותר בצדקת תפישת עולמה ובנחיצות של פרויקט הגרעין האיראני. השימוש בדיפלומטיה הציבורית בולט במיוחד בסוריה ובעיראק, שם איראן גם משתמשת בכלים נוספים כמו חיזוק גורמי כוח שהם בעלי ברית אפשריים כמו משטר אסד בסוריה, וביסוס מרחב השפעה איראני שיעי מול דחיקת מקורות השפעה חלופיים כמו ארצות הברית, תורכיה, מדינות המפרץ הפרסי, רוסיה וישראל. בזירה העיראקית, איראן אכן הצליחה לצמצם את ההשפעה האמריקאית ולבסס נאמנויות פוליטיות וצבאיות כלפיה שם תוך החלשת השלטון המרכזי והלאומיות העיראקית ואיתגור הממסד הדתי המקומי. לעומת זאת, הדיפלומטיה האיראנית בסוריה הצליחה להגיע להישגים מוגבלים בלבד ושם איראן נאלצה לפנות לשימוש בכוח צבאי אמיתי, בעיקר בשל מלחמת האזרחים הסורית והמתחחות העדתית בין הסונים לשיעים שמאפיינת את החברה הסורית (חימיניס, 2019: 273-274).

6. מאמץ הסייבר

מאמץ הסייבר במרחב הקיברנטי תופס מקום מרכזי כזירה חשובה, שגם בה, כך מסתמן, ינוהלו מלחמות העתיד (סיבוני, גדי ויוגב, עינב ושוויצר, יורם. 2011) וכאחת הזירות שיתבצעו בה פעולות עוינות בין גורמים יריבים. ישראל כמדינה המסתמכת רבות על טכנולוגיית סייבר, חשובה במיוחד להתקפות במרחב זה והפכה למטרה עיקרית שלהם. ישראל ניצבת בשנים האחרונות בפני התקפות סייבר בלתי פוסקות- כאלף בכל דקה בשנת 2012 ויותר ממיליון בכל יום במהלך מבצע "צוק איתן" בשנת 2014 (Ben-David, a. 2011). בשלב זה מדובר בעיקר ביכולת לצמצום זמני בזמינות שירותים ממשלתיים, מסחריים.

בין גורמים אלה פועלים גם צבאות טרור, שעד כה השתמשו בעיקר בפעילות פיזית אלימה כדי לקדם את האינטרסים שלהם כנגד מדינות, מוסדות וסמלי שלטון, תשתיות ומערכות עסקיות ותעשייה, וכן יעדים אזרחיים ציבוריים ויעדי תשתית אסטרטגיים.

תחום התקיפה הקיברנטית נושא בחובו פוטנציאל לשינוי במאזן הכוחות משום העוצמה שהוא מעניק לתוקפים, ובייחוד לצבאות טרור הפועלים בנחיתות ביחסי הכוחות לבין ישראל. בניית יכולת במרחב הזה עשויה לאפשר להם לתקוף מתקנים, תהליכים מערכתיים ואתרים של ישראל ולגרום נזקים פיזיים כבדים וליצור השפעה פסיכולוגית ניכרת בחברה ובציבור.

צה"ל מודאג מהאפשרות שגורמים עוינים יוכלו לחדור, לשבש ולהשתלט על רשתות הקשר הצבאיות, ואף להשתמש בהן נגדו, במיוחד במהלך פעולות איבה. החידוש המרכזי הינו בטכנולוגיות שנדרש להתמודד בהן ולא בעצם הרעיון של פגיעה התקשורת.

ההתעצמות של ענף הסייבר והיכולת ההולכת וגוברת של ביצוע מבצעים במרחב הסייבר שיכולים להשפיע על התודעה של הציבור הופכים אותו לאיום אפשרי ולהשפעה משמעותית על התודעה של הציבור. השימוש באינטרנט מאפשר ביצוע של מבצעי סייבר לשינוי התודעה בקלות יחסית ובעלות נמוכה באופן משמעותי יותר משימוש באמצעי תקשורת ההמונים המסורתיים. הרשתות החברתיות הן זירה משמעותית במרחב הסייבר מבחינת היכולת שלהן להשפיע על הקרב על התודעה. לכך יש מספר סיבות: ראשית, מספר המשתמשים ברשתות החברתיות לצריכת מידע וליצירת אינטראקציה ישירה בכל זמן ובכל מקום גדל באופן משמעותי בעשור האחרון והפצת המידע דרך הרשתות החברתיות מתבצעת במהירות גבוהה יותר מבעבר עד כדי כך שכל ניסיון לעצור את זרימת המידע בין הצרכנים השונים נידון מראש לכישלון כמעט ודאי; שנית, הארכיטקטורה הטכנולוגית של הרשתות החברתיות המאפשרת לנהל עבור המשתמשים את שטף המידע באמצעות סינון עודף מידע וחשיפה למידע המותאם אישית מראש היא מרכיב משמעותי באטרקטיביות של הרשתות החברתיות ומרכיב זה הופך את הרשת החברתית לזירה פוטנציאלית למבצעים להשפעה על התודעה; ושלישית, הרשתות החברתיות מאפשרות למשתמשים ליצור ולהפיץ מידע למשתמשים אחרים ללא כל שימוש במתווכים ובאופן זה נוצרת אשליה של פלורליזם והרשתות החברתיות מנוצלות למבצעי תעמולה ושינוי תודעה על ידי שימוש בחשבונות "בוטים מזויפים" (פייקובסי ומתניה, 2019).

נראה כי אופן החשיפה השתנה וכנראה גם קל יותר להזין מידע כוזב באופן שיגיע לקהל, כי אין מסננת. שדה 'המשחק' הוחלף, אבל מהות 'המשחק' ועוצמתו השתנו רק במידה או בצורה.

יתרונות מאמץ הסייבר:

ראשית, הימנעות מנוכחות פיזית ביעד המותקף. אפשר לנסות ולפגוע מרחוק ברשתות תקשורת ובמערכות בקרה של מתקנים ותהליכים וכך להימנע מהצורך להתמודד עם מכשולים פיזיים ומערכות אנושיות.

שנית, היקף הנזק - תקיפה קיברנטית איננה מתקיימת בחלל פיזי בלבד אלא יש לה פוטנציאל לפגיעה קשה ומתמשכת במערכות בקרה ותשתית. בעוד רוב פיגועי הטרור מתוחמים בזמן ובמקום, הפיגוע הקיברנטי מעצים את היבטי החרדה וההפחדה הכרוכות בהשפעות הפסיכולוגיות של מעשה הטרור, בתנאי שהוא גורם נזק ניכר ונראה לעין.

שלישית, טשטוש זהויות ומקור ההתקפה - במרחב הקיברנטי קל יותר לעמעם ולטשטש זהויות וגבולות שבין מדינות. גורמי הטרור יכולים לתקוף קיברנטית תוך כדי טשטוש זהויות וביצוע הטעויות לגבי מקור התקיפה. למשל, לתקוף בתוך מדינת היעד תוך כדי שימוש בכתובות של מדינה ידידותית. כך יתקשה המותקף לזהות את המקור האמיתי של התקיפה.

רביעית, יחס עלות תועלת- השימוש בפלטפורמה קיברנטית לצורכי תקיפות טרור מגלם יחס עלות מיטבי מבחינתו של ארגון הטרור, שהוא נחות ברמת המשאבים והיכולות לעומת המדינות שאותן הוא תוקף. בהנחה שארגוני טרור יעדיפו מטרות מוגנות פחות על פני אלה המוגנות היטב, הרי שהם יוכלו לתקוף תוך כדי יצירת נגישות על החדרת מפגעים שיחדירו קודים זדוניים לאתרי היעד, או תוך שימוש בטכנולוגיה הרג באמצעות העומדת להיות זמינה למדי לקהלים רחבים.

חמישית, באמצעות תקיפות קיברנטיות יכול ארגון הטרור לגרום נזקים ניכרים בלי פגיעה פיזית והרג ישיר. כך הוא יוכל להשיג הישגים באמצעות הפחדה ושיבוש מרקם החיים בלבד, דבר שיעניק למבצעיו יכולת הגנה והסבר לוגי למעשיהם בלי ששפכו דם אלא רק גרמו לנזק בדמים.

שישית, איראן וחזבאללה מתייחסים למרחב הסייבר כאל זירת לחימה פעילה נגד ארה"ב וישראל (מנשרוף, יוסי. 2013). נערך ל"מלחמת סייבר" ומשקיע בו בשנים האחרונות מאמץ ניכר, הן לצורך לוחמה פסיכולוגית והן לחבלות פיזיות בתשתיות מערביות.

בכירים במשה"מ ובבסיג' האיראני התפארו לא אחת ביכולת ההתקפית של המשטר בתחום זה: "משה"מ והבסיג' כבשו בהנחיית המנהיג את זירת האינטרנט והשביתו במידה רבה את כוח הסייבר של האויב".

7. סיכום

לאור הנחיתות הצבאית והטכנולוגית של האויב מול ישראל, הוא פועל באופן מאורגן כנגד החוסן האזרחי הלאומי של ישראל ("הבטן הרכה" של הביטחון הלאומי בראייתו) בזירת העומק, בזירה הצפונית ובזירה הפלסטינית, על מנת לשנות את המאזן האסטרטגי במזה"ת באמצעות ניצחון תודעתי.

להלן המאזן האסטרטגי המתהווה (פרייליך, ד', 2019, איזנקוט, גדי. וסיבוני, גבי 2019, הראל, ע. 2016, מל"מ, 2019):

ישראל	אויב	נושא	
+	+	פגיעה באתרי שלטון (בדגש על מרחב הבירה או מע"ר)	1
נכסים שניתן לשייך לאויב	+	פגיעה באתרים חיוניים למשק	2
נכסים צבאיים לרבות בסביבה אזרחית	+	מאמץ אש כנגד אזרחים	3
+	+	יכולות התקפיות בכל סוגי התווך הקיימים: קרקעיים, תת קרקעיים וימיים לפשיטה וכיבוש שטח	4
+	+	מאמץ תודעה	5
+	+	מאמץ סייבר	6

פרק ג' - התייחסות תפישת הביטחון של ישראל, אסטרטגיית צה"ל ומסמך עקרונות למדיניות הביטחון לחוסן האזרחי של מדינת ישראל

1. כללי - תפיסת הביטחון של ישראל מראשית שנותיה

תפיסת ביטחון היא הדרך שבה המדינה מפרשת את המציאות הביטחונית בה היא מתנהלת. תפיסת ביטחון מורכבת ממושגים מופשטים שהאומה מחליטה לגבי המצב הביטחוני שלה ותלויה בראייה הפרטית והחברתית בכל תקופה. על מנת להרכיב תפיסת ביטחון נשענים משרטטיה על ניתוח אסטרטגי של המציאות תוך בחינה של הנסיבות, האיומים והאילוצים לצד אפיון המשמעות הצבאית העולה מהניתוח והגדרות אופרטיביות. מכאן, שתפיסת הביטחון היא מערכת מושגים המתורגמת למבנים ארגוניים, תורות לחימה ואמצעים טכנולוגיים (ביצור, 2009; בר-יוסף ושמחוני, 2010; מינץ ושי, 2014). מלחמת העצמאות של ישראל הותירה אחריה מדינה במציאות מורכבת אשר כללה חוסר ביסוס כלכלי, תשתיות הרוסות, תלות ביבוא והסתמכות על שוקי חוץ, מדינות אויבות בגבולותיה וקליטת עליה בסדר גודל כפול ממספר התושבים שהיו בה (הנקין, 2018; מינץ ושי, 2014). נתונים אלו והצרכים הגיאוגרפיים והפוליטיים שנוצרו בעקבות המלחמה, הובילו את תפיסת הבטחון הישראלית ולמרות שמעולם לא נכתבה באופן שלם ורשמי, התקבלה על קובעי המדיניות (מינץ ושי, 2014).

מראשית הדרך ישראל הבחינה בין **בטחון יסודי** (התקפה כוללת של צבאות ערב) לבין **בטחון שוטף** (הטרדה מתמשכת מצד צבאות ערב והפלסטינים). היחס אליהם היה שווה עקרונית. מרכיבים אלה עיצבו תפיסה ביטחונית שבבסיסה ההנחה כי על צה"ל להיות ערוך לכל תרחיש של עימות עם מדינות ערב, כולל מלחמה כללית מולן. הנחה זו קיבלה תוקף עבור מוביליה ומישימה באמצעות כושר עמידותו של צה"ל במהלך מלחמות ישראל השונות ואפילו ביום הכיפורים (שלום, 2009). ההתמקדות האסטרטגית הייתה אל מול האיום של צבאות מדינות ערב הגובלות בישראל ובסיוע צבאות המעגל השני של המדינות, אלו הרחוקות יותר מישראל. לצד איום זה, במהלך העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, ישראל התמודדה גם עם איום של טרור לאומי פלסטיני שהונהג על ידי אש"ף (שבתאי, 2010). מכל מקום, רק אחרי הטראומה של מלחמת יום הכיפורים הופר האיזון התפיסתי בין הביטחון השוטף לבין הביטחון היסודי. צה"ל המשיך לעסוק בביטחון השוטף, אבל מבחינה תפיסתית החל לראות בלחימה זו בזבוז זמן ומשאבים והעדיף להתמקד בהכנה לביטחון היסודי – למלחמה הגדולה הבאה.

הנחות המוצא שעוצבו עלי ידי המציאות הפיזית, בה ישראל היא מדינה יהודית יחידה בליבן של מדינות ערביות שאינן מסכימות עם קיומה, ביססו ביטחון לאומי המושתת על מערכת ביטחון שהנדבך המרכזי שלה הוא הצבא ופחות על בריתות והסדרים מדיניים. האסטרטגייה הביטחונית הייתה קודם כל מניעת פגיעה בישראל והעברת הלחימה בשטח אויב (רון ומרידור, 2018). מרכיבי תפיסה זו התבססו על שלושה מרכיבים: הרתעה, התרעה והכרעה (שבתאי, 2010; פינקל, פרידמן ופרייזלר-סווירלי, 2015; הנקין, 2018; רון ומרידור, 2018). הרציונל של בן גוריון מאחורי אסטרטגייה זו היה התהליך הכרוך בגיוס כוחות מילואים לאור הנחיתות המספרית של ישראל אל מול אויבותיה והתבססות צבאית על כוחות המילואים. על מנת להוציא לפועל גיוס נרחב של אנשי מילואים היה צורך בהתרעה מודיעינית יעילה שתספק את הזמן הדרוש לגוס נרחב. לצד זאת,

גיוס מילואים היווה אתגר מאחר ואנשי המילואים היו אלו שהחזיקו את המשק הישראלי. לשם צמצום פגיעה בעורף הישראלי היה צורך בהכרעה מהירה במידה ויש מלחמה (ליש, 2015). המטרה העיקרית של תפיסת הביטחון הישראלית הושתתה על חשיבתו של דוד בן גוריון וממשיכיו לגבי יכולת העמידות של העורף הישראלי ותפיסתו כחלש אל מול איומי מלחמה. מתוך כך, התבססה ושורטטה תפיסה התקפית המתמקדת בכוח צבאי חזק (ביצור, 2009).

יגיל הנקין (2018) טוען כי זוהי תפיסה חלקית משום שהיא מיועדת למענה אל מול איום צבאי בין מדינתי ורלוונטית בעיקר למצבים כאלה. ההרתעה עליה מדובר, אמורה להשפיע על כוונות האויב ולגרום להם לחשוש מתקיפה אפשרית נגד ישראל, זאת משום שישראל לא יכלה להרשות לעצמה להיות מובסת בקרב. הנחיתות בשטח ובמספר תושבים של ישראל אל מול אויבותיה לא אפשרה לה לכפות סיום לקונפליקט הישראלי ערבי (ליש, 2015) ובנוסף, באמצעות הצטיידות בנשק חדיש ובעל עוצמה גבוהה (הנקין, 2018; שקלרסקי, 2017). מרכיב ההרתעה מתייחס ליכולתו של המודיעין הצבאי לזהות את כוונות האויב (שקלרסקי, 2017) וכך לאפשר גיוס כוחות מילואים ואף מעבר של כוחות הלחימה אל שטח האויב על מנת לצמצם פגיעות בעורף הישראלי וביישוביו (ליש, 2015) וכמו כן, לנצח במהירות ולהגיע להכרעה בעצם (הנקין, 2018). תפיסה זו, שגובשה בשנותיה הראשונות של המדינה המשיכה להוביל את מקבלי ההחלטות המדיניות והצבאיות עד לשנות השמונים והתשעים של המאה הקודמת (פינקל, פרידמן ופרייזלר-סווירלי, 2015). לאחר מלחמת יום הכיפורים, חלו שינויים במציאות הגאו-פוליטית הישראלית. תהליכי התייצבות עם מדינות ערב החלו להתבסס והסכסוך הישראלי-פלסטינאי חזר למוקד העיסוק הישראלי (מינץ ושי, 2014).

מימד ההגנה

כפי שנידון לפני כן, תפיסת הביטחון של ישראל הושתתה למן התחלתה על שלושה מרכיבים. לאור השינויים המורכבים במציאות האזורית והעולמית, נוסף מרכיב חדש. אסטרטגיית צה"ל העדכנית, נכון לשנת 2016, מתייחסת להוספת ההתגוננות ומרכיב הגנתי לתפיסת הביטחון המדינית והצבאית של ישראל (פינקל, פרידמן ופרייזלר-סווירלי, 2015), בשל ההבנה כי השינוי המהותי בכוונות האויבים ופגיעה בעורף כמטרה התקפית, מצריך שינוי תפיסתי מהותי בתפיסה הביטחונית (ביצור, 2009). האסטרטגיה הצבאית ההתקפית עודנה בעלת תוקף אולם ניכר בה שינוי אולם מרבית הכוח עבר אל סיכול מטרות התקפיות מדויק מתוך שטחי ישראל וצמצום המהלכים הקרקעיים ככל הניתן (מרידור ואלדדי, 2018). הוספת מרכיב הגנתי לתפיסת הביטחון הוביל לפתוח של כלי הגנה פסיביים והתקפיים אולם השקעה תקציבית ניכרת במענה זה מהווה הסחת תשומת הלב מהדיון הלא מספק שנעשה בעניין המדיניות האסטרטגית הביטחונית (שבתאי, 2010).

מהלכים מקדימים כגון מלחמת מנע והתקפה מקדימה ממשיכים להוביל את אסטרטגיית הלחימה, אולם האפשרויות הטכנולוגיות מרחיבות את היכולת להקטין את השחיקה האנושית בצה"ל ולהשתמש יותר במרכיבים טכנולוגיים. כיום, צה"ל ומערכת הביטחון נדרשים לתת מענה לאיום מבלי להסתמך על פעולה קרקעית מחוץ לגבולות ישראל (מרידור ואלדדי, 2018). גם בעבר העדיפו, כשיכלו, להשתמש באש מנגד ולא חזירה קרקעית – פעולת התגמול הראשונה נגד סוריה, ב-1951, נעשתה באמצעות מטוסים. במלחמת ההתשה (1967 – 1970) העדיפו לא להפעיל כוחות

קרקעיים אלא בפשיטות קטנות והם נקטו בעיקר בפעילות הגנתית (מעוזים, סיורים בשטחנו, מארבים בשטחנו) ועיקר עומס הלחימה ההתקפית הוטל על חיל האוויר.

אם בעבר פיתוח יכולות התקפיות היה בראש סדר העדיפויות להתמודדות עם איומים, כיום ישנה הבנה כי ההגנה היא מרכיב מכריע בסוגיות ביטחוניות והיא חלק משיקולי מערכת הביטחון. לנוכח אופי האיומים והעימותים עימם מתמודדת מדינת ישראל, מרבית הספרות המחקרית מתמקדת במאמצי פיתוח של הגנה אקטיבית כחלק מאסטרטגיית הלחימה אל מולם (שקלרסקי, 2017). אמנם גם בעבר נקטה ישראל בפעילות הגנתית, אולם עצם הוספת למסמך רשמי מהווה ערעור על התפיסה הביטחונית הרווחת עד אז. משמעה של הגנה היא מניעת הכרעה ולא ההכרעה גרידא והוספת מרכיב זה עלולה לערער על המחויבות להכרעה מהירה. ככל שמערכות ההגנה יעילות יותר, עלולה להיווצר בקרב האויב הנחה כי ישראל תעדיף להתגונן ולא לתקוף וכך יכולת הרתעה ההתקפית עלולה להיפגע (הנקין, 2015). הוספת מימד ההגנה גרר ויכוח תפיסתי באשר להשפעת מערכות הגנתיות על האופן בו תופסים אויבי ישראל את המרכיבית ההתקפי וההכרעתי שלה. מתנגדי ההגנתיות כמרכיב תפיסתי ביטחוני, טענו כי צעד זה יחליש את יכולות אלה של ישראל לאור הפיכתן למשניות לעומת ההגנה. בנוסף, נתפס רכיב זה כהצהרת חולשה ישראלית והימנעות מעימות, בעוד עקרון ההרתעתי קרקעי המשיך להיתפס כפתרון היעיל (פינקל, פרידמן, פרייזלר-וויסרי, 2015; רובין, 2016). השקעה באמצעים הגנתיים אינה מבטלת רוח התקפית, אלא מיועדת לאפשר חסכון בכוחות בגזרה מסוימת כדי לאפשר ריכוז המאמץ בגזרה אחרת.

התפיסה ההגנתית החלה להיכנס לשיח הביטחוני במקביל להבנה כי היתרון האיכותי של ישראל יכול להיות טמון בטכנולוגיה ולא דווקא בכוח האדם המגויס ללחימה. ההתפתחויות הטכנולוגיות מדגישות את חשיבות תפקידה לא רק בצמצום החיילים הנפגעים אלא צמצום נפגעים באופן כללי הן של חיילים והן של אוכלוסייה אזרחית (פינקל ופרידמן, 2016). ההחלטה על מעבר לפיתוח של מערכות הגנה פעילות עוררה ויכוח במערכת הביטחון ונסב סביב האתגר הכלכלי, הטכנולוגי והתפסתי שמעמיד צעד כזה. המתנגדים לפעולות הללו גרסו כי תמרון קרקעי ופעולות הרתעה נוספות הם הפתרון האולטימטיבי להתמודדות עם איום הרקטות (תמרי, 2016). ככל שהאיום הארטילרי גבר, עלתה חשיבות תפקיד ההגנה כעיקרון תפיסתי. אם בעבר פעולות אלו היו משניות, התפניות המציאותיות שינו גם את המגמה הזו ועיקרון ההגנה הפך מרכזי יותר. האיום על העורף התעצם והפך לאיום ממשי של רבבות רקטות הנורות על כל המרחב האזרחי הישראלי ולצידו, שינוי אופי הלחימה, התפתחויות דרמטיות בטכנולוגיה והיכולת לתת מענה הגנתי פעיל ויעיל שלא כרוך בסיכון חיי אדם, הפכו את התפיסה ההתקפית של בן גוריון לתפיסה הגנתית המתכתבת עם האיומים הנוכחיים (ליש, 2015).

פיתוח מערכות הגנה קשור לא רק במקומה של הטכנולוגיה ככלי הרתעתי וטמון גם ברגישות החברתית בישראל כלפי נפגעים והרוגים והירידה בלכידות החברתית הישראלית לאחר מלחמת לבנון הראשונה, אשר עבור רבים נתפסה במלחמת ברירה ולא צורך (פינקל ופרידמן, 2016). הגנה אקטיבית מכוונת למניעה והפחתה של נזקים ונפגעים והייצוגים שלה הם מערכות יירוט לדוגמא, בעוד הגנה פסיבית היא מיגון של מבנים ומתקנים על מנת שיהיו עמידים בפני פגיעה. מערכת הביטחון הישראלית החלה ברכישה ופיתוח של מערכות הגנה פעילות בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת וכיום, מערך ההגנה האקטיבי בישראל הינו רב שכבתי ומטרתו היא יירוט טילים

ורקטות (רובין, 2016). בעשורים האחרונים היה למדינת ישראל יתרון טכנולוגי מובהק על צבאות מדינות ערב וארגוני הטרור באזור וזאת הודות ליכולות התעשייה הישראלית והסיוע האמריקני. בשנים האחרונות הפער המובהק הזה הולך ומצטמצם בשל התעצמותן של רוסיה וסין בשוק הטכנולוגי והופעתן של תעשיות אזרחיות המייצרות טכנולוגיות צבאיות. נקודה מהותית נוספת קשורה באויב עימו מתמודדת ישראל היום. המענה הטכנולוגי פותח לשם התמודדות בעימות עם צבאות סדירים, בעוד כיום העימות הוא בעיקר מצד ארגונים אשר דפוסי הפעולה שלהם שונים וגם אופי הפעילות ומיקומה בתוך שטחים פתוחים (פינקל ופרידמן, 2016; צנעני, 2018). שבתאי (2010), טוען כי עקרון ההגנה סותר את עקרונות אסטרטגיית הביטחון המסורתיות ומאתגר את צירופו כרכיב ביטחוני מבלי לערער על מקומם ותפקידם של הרכיבים האחרים (שבתאי, 2010).

תפיסת הבטחון של ישראל אינה מסמך כתוב ומאושר ובשנים האחרונות נעשו ניסיונות לגיבוש תפיסה כזו, כאשר בשנת 2012 הפיץ המכון לביטחון לאומי את מסמך תפיסת הבטחון של ישראל המציג את העקרונות המרכזיים שבבסיסה (ליש, 2016). ההתמודדות עם אתגר בטחוני מראשית הקמת המדינה, מצריכה תפיסה ביטחונית משום שהיא מהווה עוגן מרכזי ומשפיעה על מעגלי חיים רבים במדינה. משום כך, ישנה חשיבות עליונה להתאמת התפיסה הביטחונית למציאות המשתנה (רון ומרידור, 2018).

2. התייחסות תפישת הביטחון של ישראל (דוד בן גוריון, 1953) לחוסן האזרחי

איום הייחוס

האיומים העיקריים אותם חזתה תורת הביטחון הקלאסית של ישראל (בן גוריון, דוד, 1953). היו התקפות צבאיות קונבנציונאליות מצד מדינות ערב השכנות ("המעגל הראשון"), תוך שיתוף פעולה ביניהן ובעזרת סיוע מסוים ממדינות "המעגל השני" (לוב, עיראק). עם זאת, בן גוריון היה ער לחלוטין לבעיות הבטחון השוטף ולחשיבותו של בטחון זה וראה בו איום קיומי לא פחות מהאיום היסודי שהציבו אותן מדינות (מדיניות פעולות התגמול, למשל, היא חלק בלתי-נפרד מתפישת הבטחון השוטף שלו).

מאפייני מלחמות מסוימות השתנו באופן מזדמן. איום המלחמה הקונבנציונאלית רחבת ההיקף עם מדינות ערב פחת והסיכוי ששטחה של ישראל ייכבש הינו קטן (הלוי, הרצי, 2016). בשונה מבעבר, איראן היא היריבה המתוחכמת ביותר איתה נאלצה ישראל להתמודד אי פעם. מאגר הרקטות של חזבאללה הינו האיום הגדול והמידי ביותר מולו ניצבת ישראל כיום. לרקטות המדויקות של חזבאללה פוטנציאל להיות גורם המשנה את כללי המשחק, הן מאפשרות לו לפגוע בגיוס כוחות המילואים של צה"ל, לשבש את פעילותו המבצעית ואף להשפיע על תהליכי קבלת החלטות ברמה הלאומית.

בשונה מבעבר, איראן, חזבאללה וסוריה מהווים כיום חזית צפונית משותפת. הם וחמאס מאמינים כי העורף הינו "עקב אכילס" של ישראל המאפשר להם לפצות על עליונותה הצבאית. חזבאללה וחמאס הם תערובות היברידיות של ארגוני טרור וגרילה בעלות יכולות צבאיות של מדינות.

העליונות הקונבנציונאלית של ישראל גרמה ליריבותיה לאמץ דרכי תגובה בלתי סדורות וא-סימטריות. הן אינן מבקשות עוד ניצחונות קצרי טווח, אלא התשה לאורך עשרות שנים במטרה לנטרל את עליונותה של ישראל לחתור תחת אושיות החברה הישראלית ולהוביל בסופו של דבר לקריסתה. העורף האזרחי הפך להיות שדה הקרב העיקרי (פרייליך, צ'יק 2019). יריבנו תמיד נעו מאסטרטגיה של התשה לאסטרטגיה של הכרעה. הקשר בין השתיים הוא שהתשה מכינה את התנאים להכרעה.

סיכום השוואת איום הייחוס על מדינת ישראל, אז (תפישת הביטחון של ישראל) והיום:

האיום	כיום: הציור השיעי וחמאס	עפ"י תפישת הביטחון- מדינות ערב השכנות
1 פגיעה באתרי שלטון (בדגש על מרחב הבירה או מע"ר)	+	איום מוגבל ולא מדויק (כגון הפגזה ארטילרית ירדנית ב-1967)
2 פגיעה באתרים חיוניים למשק	+	איום מוגבל ולא מדויק (בעיקר בגלל כשלים תפקודיים של חילות האוויר של עיראק וירדן)
3 מאמץ אש כנגד אזרחים	+	איום נרחב (הארטילריה הירדנית גרמה לכאלף נפגעים ישראלים)

4	יכולות התקפיות בכל סוגי התווך הקיימים : קרקעיים ,תת, קרקעיים וימיים לפשיטה וכיבוש שטח	איום מופחת למרחב קצר ולזמן מוגבל	איום קיומי לכיבוש מדינת ישראל ע"י מדינות המעגל הראשון ובתמיכת מדינות המעגל השני(עד מלחמת ששת הימים)
6	מאמץ סייבר	+	ללא

ישראל אינה ניצבת עוד בפני איומים קונבנציונאליים גדולים ולא צפויה לעמוד בפניהם בעתיד הנראה לעין. הטרור ובעיקר צבאות הטרור נותר בעיה קבועה ומשמעותית לישראל. הסכנות העיקריות מולן ניצבת ישראל כיום מגיעות ממאגרי הרקטות של חזבאללה וחמאס המהווים איומים חמורים אך לא קיומיים. בנוסף, לוחמת סייבר הינה איום חדש וחמור שעלול לגרום לשיבושים חמורים.

3. התייחסות תפישת הביטחון של ישראל לחוסן האזרחי

קיימת טענה רווחת כי התפוגג הקונצנזוס הלאומי כתוצאה משינוי פני הציונות ואופייה של ישראל. יעדיה העיקריים של התנועה הציונית כפי שחזו אותה בשנים הראשונות לקיומה (הקמת מולדת לעם היהודי, דאגה לשרידותו ורווחתו) – הושגו זה מכבר והותירו את הציונות ללא יעדים ברורים. בהיעדר יעדים לאומיים חדשים ומוסכמים, הציונות חדלה להיות גורם מאחד ומרכיב ליבה מרכזי בחברה הישראלית (פרייליך, צ'ק 2019).

בהתייחס לחוסן חברתי יצוין כי האופי המשתנה של האיומים הצבאיים העומדים בפני ישראל הפך את עמידות העורף לגורם מכריע (אלרן, מאיר. 2007). האיום הגדול ביותר מולו ניצבת ישראל כיום הוא איום של מלחמות התשה א-סימטריות וממושכות נגד העורף, ולא נגד החזית הצבאית (למשל, כפי שהיה בשנות ה-50 כשיישובים בנגב הצפוני ננטשו ע"י תושביהם כי נמאס להם מהתקפות יומיומיות עליהם וכישלון צה"ל בהגנתם).

בכך מהווה איום זה אתגר משמעותי לחוסן חברתי של המדינה. מתקפות כבדות של רקטות וטילים נועדו לשחוק את החיוניות החברתית והכלכלית של המדינה ולגרום לטראומות נפשיות לאוכלוסייה האזרחית בישראל, לרבות זו החיה הרחק מאזור הלחימה בפועל. השפעתם של איומים אלה בעידן התקשורת הנוכחי זוכה לתהודה כפולה ומכופלת (Kirschenbaum 2005). אוכלוסייה הנמצאת במצב של דמורליזציה עלולה להגביל את חירותה של הממשלה לנהל משבר על ידי הפעלת לחצים לסיומו בטרם עת ובמחיר כבד.

בהתייחס לחוסן פסיכו-חברתי יצוין כי הן מנהיגי ישראל והן הציבור שותפים לדימוי העצמי לפיו ישראל לוקה בהיעדר חוסן חברתי הדרוש לה לספוג אבדות ולשאת במחיר הכלכלי הכרוכים במלחמות התשה. מנגד, היכולת המוכחת של ישראל לספוג זעזועים חוזרים ונשנים ולהמשיך לחיות חיים נורמליים הופכת אותה למופת של חוסן חברתי. למעט אלה החיים באזורים הנמצאים תחת מתקפות ישירות של רקטות, הרוב המכריע של הציבור למד לחיות עם צופרי האזעקות תוך כדי שהוא ממשיך בקצב החיים היומיומי.

לסיכום, ניכר כי התרחשו תמורות בחוסן האזרחי של מדינת ישראל מאז גיבושה של תפישת הביטחון. תמורות אלו נובעות משינויים בסביבה האסטרטגית, באיומים המקיפים את ישראל ובשינויים בחברה הישראלית.

ישראל הפכה לחברה המורכבת ממספר תתי חברות החיות יחד תוך שמירה על איזון עדין ביניהן. האוכלוסייה החילונית והדתית לאומית נמצאת בחזית הטכנולוגיה הבינלאומית, בעוד שהאוכלוסייה החרדית והאוכלוסייה הערבית מפגרות מאחור והופכות לנטל על הכלל. אם המגמות ימשכו ישראל תעמוד בפני משבר כלכלי ואופייה היהודי, ציוני ודמוקרטי יעמוד למבחן, מודל "צבא העם" יימצא תחת לחץ כבד והאוכלוסייה הערבית עשויה להפוך לאיום בטחוני.

ישראל טרם גיבשה תפיסה לאומית להגנה על החזית האזרחית ולניהולה במהלך פעולות איבה, או תכנית עבודה המפרטת מה הגופים הרלוונטיים השונים אמורים לעשות בנושא זה.

המלצות למדיניות בתחום החוסן האזרחי (פרייליך, צ'ק. 2019):

הכרה בעורף כחזית עיקרית והקצאת המשאבים הדרושים לכך. השקעה בתוכניות להכנה ולניהול טוב יותר של החזית האזרחית בימי מלחמה ולחיזוק החוסן החברתי. יש לפתור את בעיית חלוקת הסמכויות.

העורף הישראלי הפגין עד היום חוסן מרשים מול אתגרים חוזרים, אך עוצמת ההרס שהוא עלול לספוג בעימות רחב מימדים עם הציר השיעי עלולה לחרוג מכל הניסיונות הקודמים ולהעמיד אותו במבחן חמור.

משרד הביטחון זכה במאבק הבירוקרטי, לפחות לפי שעה, והמשרד להגנת העורף, שמעולם לא היה בעל חשיבות רבה נסגר. אולם למשרד הביטחון ולצה"ל אין את הכלים לממש את אחריותם באופן מלא. אמנם, רק פיקוד העורף מסוגל לספק שירותי חירום יעילים, אך היכולת של צה"ל לטפל בחזית האזרחית הינה מוגבלת.

עצם המושג "חזית אזרחית" מטעה: אין המדובר ב"חזית" במובן הצבאי, אלא במאות רשויות מקומיות ודמויות פוליטיות, משרדי ממשלה, מערכות בריאות, חינוך ורווחה שונות, שירותי חירום, עסקים מקומיים, ארגונים לא ממשלתיים ועוד. בניגוד לחזית הצבאית, אין מפקד ל"חזית האזרחית", ולפיכך הכנתה לקראת מצבי מלחמה היא משימה קשה במיוחד.

4. התייחסות מסמך אסטרטגיית צה"ל (איזנקוט, גדי. 2015, 2018) לחוסן האזרחי:

איום הייחוס (אסטרטגיית צה"ל)

אסטרטגיית צה"ל (על שתי גרסאותיה ב-2015 וב-2018) מציבה את איראן והציר השיעי, כאתגר מרכזי למדינת ישראל הבא לידי ביטוי בבניין כוח ובביסוס מרחבי השפעה באזור. בטווח הארוך, לאיראן פוטנציאל להציב איום צבאי קונבנציונלי במרכיבי עוצמה ליבתיים (משאבים, תעשייה צבאית מתקדמת). בנוסף קיימת התפתחות איום האש המדויקת והקטלנית בהיקפים רחבים בידי אויבי ישראל (איראן, חזבאללה, חמאס, גא"פ, סוריה).

איום נוסף הוא התפתחות ביכולות החדירה לשטח מדינת ישראל, לרבות חדירה תת-קרקעית. יכולת זו, יחד עם התפתחות איום האש, מאפשרות לאויב להעביר חלק מן הלחימה לשטח מדינת ישראל.

איום מתפתח במרחב הסב"ר, על ידי שחקנים רבים – מדינתיים (לרבות מעצמות) ושאינם מדינתיים, הרוכשים בו אמצעים ויכולות, מהרמה הטקטית ועד הרמה האסטרטגית.

בשונה מבעבר, ישראל נתונה להתקפות סייבר רחבות היקף. הישענותה על טכנולוגיית סייבר מעמידה אותה בפני מצבי סיכון, והיא רואה בלוחמת סייבר את אחד האיומים הגדולים מולם היא ניצבת עלייה בחשיבותם ובהשפעתם של המאמצים המאפשרים – כמו מאמצי לוחמת מידע ובהם

תודעה ולגיטימציה ולוחמה משפטית.

האסטרטגייה החדשה נועדה בראש ובראשונה לאפשר לצה"ל להתמודד מול ארגונים תת-מדינתיים ובראש חזבאללה וחמאס- בסיועה הפעיל של איראן. האסטרטגייה החדשה יושמה, לפחות בחלקה, בעשור החולף במלחמת לבנון השנייה (2006) ובמצעים נגד החמאס ברצועת עזה: "עופרת יצוקה" (2009), "עמוד ענן" (2012) ו"צוק איתן" (2014).

מלחמה עתידית עלולה לכלול ירי מסיבי הרבה יותר על העורף מכפי שהיה בעבר (בן דוד, אלון 2015). הירי הזה עלול להיות בכמה גזרות בעת ובעונה אחת, וגם איראן עלולה להיות מעורבת בו. זוהי מציאות חמורה הן לעורף האזרחי והן לצה"ל- שייאלץ להתארגן ולתפקד בשעה שאש כבדה ניתכת על העורף הצבאי. הלחץ של הציבור לסיים את הלחימה יהיה כנראה רב. במלחמה כזאת ייתכנו גם מאמצי תקיפה יבשתיים מוגבלים של חזבאללה וחמאס לתוך שטח ישראל, אם כי סכנת הפגיעה בשלמות הטריטוריאלית של ישראל אינה האיום הגדול ביותר, כבעבר. צריך להבדיל בין האיום לבין החשש. העורף הישראלי היה חשוף מאד להפצה ולהפגזה גם בעבר – אלא ש-צה"ל הצליח להביס איומים אלה במהירות (היום יש איום פלישה חלש ואיום אש חזק).

ככלל, איום הייחוס המוצג באסטרטגיית צה"ל משנת 2018 הינו עדכני ורלוונטי לאיומים הנשקפים לישראל בכלל ולעורף בפרט:

האיום	כיום: הציר השיעי	עפ"י אסטרטגיית
-------	------------------	----------------

	וחמאס	צה"ל 2018- הציר השיעי וחמאס	
1	+	+	פגיעה באתרי שלטון (בדגש על מרחב הבירה או מע"ר)
2	+	+	פגיעה באתרים חיוניים למשק
3	+	+	מאמץ אש כנגד אזרחים
4	איום מופחת	איום מופחת	יכולות התקפיות בכל סוגי התווד הקיימים: קרקעיים, תת קרקעיים וימיים לפשיטה וכיבוש שטח
5	+	+	מאמץ סייבר

התייחסות לחוסן האזרחי באסטרטגיית צה"ל

אסטרטגיית צה"ל (איזנקוט, גדי. 2015, 2018) מדגישה את הצורך במאמץ הגנה מתמשך על מדינת ישראל, כדי לאפשר אורח חיים תקין לאוכלוסייה בכל ממדי הלחימה ובדגש על המאמץ לשימור רציפות התפקוד המדינתי והצבאי, לרבות סיוע להגנת תשתיות לאומיות חיוניות.

במסמכי "אסטרטגיית צה"ל" (בשנת 2015 ובשנת 2018) מסתמן כי הצבא מתבונן על החזית האזרחית מזווית ראייה צבאית בלבד (אלרון, מ' 2016). פינוי אזרחים מאזורי גבול במסגרת משימה צבאית למנוע הישגים טריטוריאליים מהאויב הוא סוגיה רגישה וראויה. עם זאת גם בתחום זה בשני מסמכי אסטרטגיית צה"ל (2015 ו-2018) באה לידי ביטוי גישה צרה המצמצמת את ההתייחסות ליישובים סמוכי גבול בלבד. נדרש לבחון מהי אחריות של צה"ל ושל פיקוד העורף לפינוי תושבים שלא מאזורי גבול. זוהי החלטה שמצויה בתחום אחריותו של הדרג המדיני, אך צה"ל נדרש להיערך למבצע שכזה.

משני מסמכי "אסטרטגיית צה"ל" (בשנת 2015 ובשנת 2018) עולה כי קיימת העדפת ההגנה על נכסי הצבא על פני ההגנה על העורף האזרחי. סדר העדיפויות במסמך אסטרטגיית צה"ל הינו שימור יכולת הפעולה ההתקפית מתוך המרחב האזרחי, הגנה על התשתיות הלאומיות ולבסוף הגנה על מרכזי אוכלוסייה. מאידך סדר העדיפויות בהגדרת האיומים הינו שונה: מרכזי האוכלוסייה בראש לאחר מכן פגיעה בתשתיות אסטרטגיות ולבסוף פגיעה במתקני הצבא. נדרש לגשר ולהתאים בין סדר העדיפויות בהגדרת האיומים לבין המענה.

צה"ל לא נוטל אחריות בנושא "המיגון המנטלי" שתכליתו הגברת החוסן החברתי ולו השפעה מכרעת על החוסן האזרחי של ישראל במלחמה.

רשת שירותי הצלה. משני מסמכי "אסטרטגיית צה"ל" (בשנת 2015 ובשנת 2018) עולה כי בשונה מהדירקטיבה הצה"לית, פועל פיקוד העורף בשטח רבות כדי לחזק את "רשת שירותי הצלה", באמצעות מערך קציני קישור (פקע"ר. 2013). המהווה את לבנת היסוד של החזית האזרחית (אלרון, מ' 2016).

בשני מסמכי "אסטרטגיית צה"ל" (בשנת 2015 ובשנת 2018) אין התייחסות כיצד מבודדים את החברה הישראלית מההשפעות השליליות של תהפוכות האזרחיות וכיך מתמודדים עם ההקצנה וההדתה בחברה הישראלית ועם השפעת התהליכים הללו על המשרתים בצה"ל (דקל, א' 2016).

גם החשיפה של צה"ל ברשתות החברתיות והשינוי במאפייני היחסים בין צה"ל לחברה הישראלית אינם נידונים במסמכי אסטרטגיית צה"ל (2015 ו-2018) אף שמדובר באתגרים פנימיים מרכזיים שיש להם השלכות על החוסן האזרחי בישראל ותפקוד צה"ל.

התקבלה ההחלטה להשאיר את הגנת העורף בטיפולו של צה"ל (אלטשולר, אלכס ומרידור, דן 2016). בעבר ידענו מלחמות שעיקרן התמודדות בין גייסות לוחמים, טנקים, מטוסים וספינות. המלחמה התנהלה בשדות הקרב, ומידת המעורבות בעורף נבע מאופן התגובה לאיום עליו.

לעומת זאת, כיום בתרחישים רבים, המלחמה מתרחשת כולה בעורף האזרחי או הצבאי. ישנה סבירות נמוכה מאוד לראות אוגדות ישראליות מתכתשות עם אוגדות אויב במרחבי סיני או ברמת הגולן. לפיכך שאלת המיקום הארגוני של הסמכות והאחריות בנושאי העורף ראוייה לדיון מקיף בממשלה. בתוך כך צריכה הוועדה לגיבושה של תפיסת הביטחון- שעל הממשלה להקים- לדון לעומק בשאלה האם האחריות על מכלול נושאי העורף צריכה להיות בידי הצבא או אולי בידי גורם אחר שיתכלל את כלל הגופים העוסקים בהיבטים השונים של הגנת העורף (ובהם פיקוד העורף, משטרת ישראל, מד"א, ארגונים חברתיים העוסקים בנושאי חירום, רשויות מקומיות, משרדי הממשלה ושירות הביטחון הכללי). האם נכון ברמה העקרונית והמעשית שאת החיים בערים וביישובים אחרים בישראל ינהל הצבא בעת חירום, או שמא עדיף שהניהול יהיה בידי גוף אחר. השאלה הזאת מורכבת מאוד ורב ממדית, ויש לדון בה בכובד ראש.

המלצות לכיוונים ומענה (אסטרטגיית צה"ל)

נדרש להוסיף לאסטרטגיית צה"ל פרק העוסק שאלה כיצד החזית האזרחית משתלבת במאמצי ההגנה במצבי חירום ומלחמה וכוללת את המאמצים הבאים:

1. הפחתת נקודות התורפה האזרחיות, כולל פינוי אזרחים מיישובים מאוימים במרחב הגבול במסגרת המשימה הצבאית למנוע במישור ההגנתי- הישגים טריטוריאליים מהאויב במרחבי הגבולות.
2. בתחום הגנת העורף (התגוננות): הגנה על העורף האזרחי ועל העורף הצבאי מפני מתקפת טילים ורקטות לצד אבטחתה של רציפות ההתקפה. וזהו סדר העדיפות בהגנת העורף:
  - א. הגנה שמאפשרת את רציפות ההפעלה של הכוח הצבאי הן להגנה והן להתקפה, כולל הגנה על מערכי ליבה בעורף הצבאי ובעורף האזרחי.
  - ב. הגנה על תשתיות לאומיות חיוניות ועל מוסדות השלטון כדי לשמר את רציפות התפקוד המדינתי.
  - ג. הגנה על מרכזי האוכלוסייה.
  - ד. במערכות שההישג הנדרש מהן מוגבל, ייבחן הצורך לתעדף הגנה ישירה על העורף האזרחי.

ה. המרכיבים המרכזיים ביכולת ההגנה על העורף הם ההגנה האקטיבית, מערכות ההתרעה והמיגון הפיזי.

מסמכי אסטרטגיית צה"ל (2015 ו-2018) משתמשים במונח "עורף", שהוא בהקשר הישראלי, מיושן ומתאים לעידן היסטורי שחלף מן העולם (אלרון, מאיר. 2016). המונח החלופי- "החזית האזרחית", המקובל גם על פיקוד העורף (פקע"ר. 2014). במקרה של ישראל מדובר בעיקר בניהול משברים והפרעות קשות לשגרת החיים האזרחיים- בעיקר עכב איומים ביטחוניים.

החזית האזרחית בישראל משקפת עולם תוכן שלם ודינמי המתפרס מהפרט, דרך הקהילה וכלה במערכת הלאומית הכוללת. הפריסה הזאת מחייבת תפישה אסטרטגית מעודכנת ורחבה שתהיה בסיס לתוכנית פעולה לאומית מפורטת ובת יישום.

מול הגישה המצמצמת של אסטרטגיית צה"ל ניצבת תפישתו המרחיבה של פיקוד העורף, לפיה הפיקוד הוא גורם צבאי הנוטל על עצמו בהכרה וברצון להיות גורם מרכזי בניהול משימות אזרחיות בתוך התווך האזרחי. לפיכך נדרש לקבוע מהי גישת צה"ל ומשרד הביטחון לחזית האזרחית.

משרד הביטחון וצה"ל נדרשים להגדלת ההשקעות הנדרשות לחוסן האזרחי. המשרד להגנת העורף בוטל (אלרון, מאיר ואלטשולר, אלכס 2014). נדרש להגדיר את סמכויות משרד הביטחון, פיקוד העורף לבין רשות החירום הלאומית (רח"ל), המהווה גוף מטה מתכלל ללא יכולות ביצוע עצמאיות.

5. התייחסות מסמך עקרונות מדיניות הביטחון (גולן, יאיר. 2019) לחוסן האזרחי

איום הייחוס

הצורך בתפישת ביטחון עדכנית, נובע מהשתנות האתגרים הביטחוניים כפי שהתהוו בשלושים השנים האחרונות (גולן, יאיר. 2019. עמ' 4) וביתר שאת מאז התערעורת המערכת האזורית ("האביב הערבי"), כדלהלן: דעיכת איום צבאות ערב על גבולותינו, עליית האיום ממעגל שלישי (איראן), ובכלל זה אפשרות הפצעתו של איום גרעיני, היווצרותה של קואליציית כוחות עוינת ומתואמת בהנהגתה של איראן, **עליה חדה ברמת האיום על העורף האזרחי, ובדגש על איום ממשי על התשתיות הקריטיות**, השתפרות והשתכללות כושר הלחימה של אויבנו, תוך שימוש הולך ומתרחב בטכנולוגיה מתקדמת ו

בתת-קרקע, התפתחותם של עימותים מגוונים הכוללים מאמצים של מניעת יכולות, השפעה, סב"ר, לגיטימציה, כלכלה ועוד.

איראן מגלמת פוטנציאל איום ייחודי על ישראל (גולן, יאיר. 2019. עמ' 11), בשל שאיפתה להגמוניה אזורית, דבקותה במדיניות אנטי ישראלית, שאיפתה להשגת יכולת גרעינית, ההון האנושי ומשאבי הטבע העומדים לרשותה, היכולות הצבאיות הנבנות בה ופריסת שלוחיה בלבנון, בסוריה, בתימן וברצועת עזה.

נראה שאנו עומדים בפני עידן מאתגר וקשה יותר- עידן הכולל איום נרחב יותר על העורף, התמודדות אפשרית עם יריבים שעמם אין לנו גבול משותף ומס דמים כבד יותר בחזית (גולן, יאיר. 2019, עמ' 9).

בלבנון, כמדינה נטולת משילות ברורה, חזבאללה הוא הגורם החזק ביותר (גולן, יאיר. 2019. עמ' 14), ודרכו יש לאיראן אחיזה משמעותית בהתוויית עתידה של המדינה ובהשפעתה על המרחב. החזבאללה יעשה את המרב, בסיוע איראני, על מנת להעמיק את כושר האיום על העורף הישראלי ועל מנת לכרסם בעליונות הצבאית הישראלית. ככל שיגבר ביטחונו העצמי, כך תגדל הסבירות להידרדרות ביטחונית, גם אם זו אינה רצויה לארגון.

התייחסות מסמך עקרונות מדיניות הביטחון (גולן, יאיר. 2019) לחוסן האזרחי

העורף הישראלי: האינטרס הביטחוני הינו, חיזוק החוסן הלאומי, המתבטא ביכולת להתמודד בהצלחה עם איומים מתמשכים, בכושר תמיכת המאמץ המלחמתי, ביכולת לקיים "שגרת חירום" לאורך זמן, ובכושר התאוששות ממצבים משבריים (גולן, יאיר. 2019, עמ' 19).

תפיסת הביטחון של ישראל נסמכת בין היתר גם על העקרונות הבאים (גולן, יאיר. 2019, עמ' 50):

א. יכולות הגנה והתגוננות חזקות, שיש בכוחן למנוע פגיעה בתשתיות קריטיות וחיוניות ולמזער פגיעה בריכוזי אוכלוסייה.

ב. אורך נשימה ביטחוני ואזרחי, הנסמך על מלאים מספיקים, ביזור, יתירות, כשירות גבוהה ונתיבי ים בטוחים.

מכיוון שהעורף מורכב ממגוון רחב של מוסדות, רשויות ואזרחים, הכנתו לשעת חירום דורשת מאמץ רצוף ומתמשך, הנסמך על עיקרון **האחריות העצמית**- אחריות כל מוסד, רשות ואזרח למוכנותו שלו ועל בסיס אמצעיו. מעורבות המדינה במוכנות העורף באה לידי ביטוי בתחומים הבאים(גולן, יאיר. 2019, עמ' 20):

א. **אבטחת רציפות התפקוד** של התשתיות הלאומיות, כושר הייצור החיוני והשירותים החיוניים בשעת חירום.

ב. **תמיכת כושר ההתגוננות** האזרחית, בדגש על יכולת התרעה והנחיה אמינות, יכולת מיגון אישית ומוסדית ויכולת הגנה בסב"ר.

ג. **הכנת התודעה הלאומית** להתמודדות עם מצבי משבר שטרם חווינו בעבר, ובכלל זה פגיעה בתשתיות לאומיות, פגיעה בריכוזי אוכלוסין ושיבוש ניכר בשגרת החיים

ד. **טיפול במוקדי חולשה** תוך צמצום בשגרה, ובידודם והחלשת השפעתם בשעת חירום.

ה. **הסדרה חוקית** ביחס למחויבות האזרח, המוסד והרשות ביחס להתכוננותם למצב חירום וביחס למצופה מהם בשעת חירום.

ו. **בקרה שוטפת** של מוכנות העורף, תוך מתן דגש להכנת האמצעים לשעת חירום ולתרגול שיטתי של מצבי החירום.

ז. **הסדרת נוהלי הפיקוד והשליטה** לשעת חירום, תוך מתן דגש לתיאום הפעילות בין החזית לעורף, ותוך יצירת המנגנונים הנדרשים להסדרת מתחים בין הסמכויות השונות, היה וייווצרו.

ח. **יצירת היכולות וההסדרים לשיקום מהיר** תוך כדי מצב החירום ואחריו.

בניגוד לדימוי, העורף הישראלי מוכן היטב ואיתן ברוחו (גולן, יאיר. 2019, עמ' 25), כל עוד יש בו תקווה לעתיד טוב יותר, וכל עוד הוא חש כי הנשיאה בעול אינה לשווא. יכולת ההתרעה, תשתיות המיגון, ומערך ההגנה האווירית מאפשרים לאזרחי ישראל לדבוק בכלל **"ביתי הוא מבצרי"**.

יכולת ההתגוננות היא מרכיב מהותי בחוסן הלאומי (גולן, יאיר. 2019, עמ' 58) והיא כוללת את התחומים הבאים:

א. יכולת התרעה והסברה אמינה ומקפת.

ב. תשתית מיגון אישית וציבורית.

ג. אוכלוסייה מצוידת, פעילה, מיומנת ומתנדבת בעת חירום.

ד. מוסדות ומנהיגות מוכנים ומתורגלים.

ה. ארגוני חירום עתירי יכולת.

המלצות לכיוונים ומענה (גולן, יאיר. 2019) בתחום החוסן האזרחי

ככל שעוצמת האיום על העורף גדולה יותר, כך נדרש מענה התקפי נמרץ ומהיר יותר לצורך הכרעת האויב ונטרול יכולותיו (גולן, יאיר. 2019, עמ' 23) ולהיפך: ככל שרמת האיום על העורף קטנה, כך מתרחב חופש הפעולה המדינה ביחס לעוצמת הפעלת הכוח ולמיידיות הפעלתו.

הגנה אווירית (גולן, יאיר. 2019, עמ' 34):

א. בשגרה ובמצבי חירום חלקיים, נכון לספק מענה הגנ"א מלא ורציף לכל התשתיות הקריטיות ול-80% מאזרחי ישראל (מענה 24/7), בעלות קטנה ועל בסיס יכולות קיימות ומתהוות.

ב. במלחמה כוללת, צריך מענה ההגנ"א לספק מענה הרמטי לתשתיות קריטיות של ישראל, בדגש על תשתיות האנרגיה, התקשורת והפוי"ש, ומענה טוב מפני איומים כבדים על מרכזי האוכלוסין. במלחמה כוללת אי אפשר ליירט את כל האיומים המופנים לעבר כל האזרחים, ובשל כך לישראל יכולות התרעה ותשתיות מיגון מהמפותחות בעולם (כושר ההתגוננות הפסיבי).

התגוננות

בתחום ההתגוננות יש חשיבות עצומה להסדרה בעלת תוקף חוקי, כזו המחייבת פרטים, מוסדות, ארגונים ומפעלים לנקוט בשגרה פעולות התכוננות ולהפנות לכך את המשאבים הנחוצים (גולן, יאיר. 2019, עמ' 57).

אין לצפות כי המדינה תתמוך בכל פעולות ההתגוננות המושתות על הציבור, מכיוון שריבוי הגורמים מביא לכך שמשימה זאת תהיה בלתי אפשרית מבחינה כלכלית. המדינה תתמוך בהגנה על התשתיות הקריטיות, וכן תתמוך במוקדי חולשה על פי בחירתה. **לתחושת האחריות האישית, הארגונית והמוסדית יש חשיבות רבה בהתכוננות בשגרה והיא זו שתקבע את חוסנו של העורף בעת חירום. כושר הנשיאה בעול שעת חירום, יחס של כבוד לכל אזרח וליכולת התמודדותו, רמת הסיוע ההדדי בין האזרחים, יכולת התאוששות ממצבי מצוקה, ובראש ובראשונה, מנהיגות מעודדת ומעוררת השראה- הם אלה שיקבעו את עמידות העורף ואת עוצמתו של החוסן הלאומי** (גולן, יאיר. 2019, עמ' 58).

מערכת חינוך והסברה (מכון ראות, , 2009. עמ' 13)

הטמעת תרבות של מוכנות ברשת החוסן האזרחית. עקרונות היסוד הבולטים של רשת החוסן צריכים להיות: תיאום ציפיות ושיתוף במידע, החלת חובת מוכנות אישית ומשפחתית על המגיבים הראשוניים, המשך הפעילות של המגזר הציבורי, המגזר העסקי והמגזר השלישי במהלך המשבר בהתאמות הנדרשות והתבססות על מוסדות ותבניות התנהלות שפועלים בשגרה.

בפרויקט מחקר זה בחנו את עמידותו של החוסן האזרחי בישראל מול האיומים על העורף, לאור השערה כי: לאור הנחיתות הצבאית והטכנולוגית של האויב מול ישראל, הוא פועל באופן מאורגן כנגד החוסן האזרחי הלאומי של ישראל ("הבטן הרכה" של הביטחון הלאומי בראייתו) בזירת העומק, בזירה הצפונית ובזירה הפלסטינית, על מנת לשנות את המאזן האסטרטגי במזה"ת באמצעות ניצחון תודעתי.

לצורך כך נענה על שתי שאלות מחקר מרכזיות:

א. מה משפיע על עצמת החוסן האזרחי של ישראל ומה הגורמים לערעורו במצבי חירום ומלחמה?

ב. מהם מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי של ישראל?

המענה לשאלת מחקר א': מה משפיע על עצמת החוסן האזרחי של ישראל ומה הגורמים לערעורו במצבי חירום ומלחמה?

אתגרי העימותים וההתמודדות מל טרור, שונה בתכלית מהתמודדות מול לחימה קלאסית קונבנציונאלית בשל האי סימטריות שמאפיינת אותו והפגיעה המכוונת בעורף שהופך בעצמו לחימה. לא רק הפיגועים עצמם משמשים כמראה להישגי האויב אלא גם ההשפעות התודעתיות על דעת הקהל ועל החוסן הלאומי בישראל (מרידור ואלדדי, 2018). העורף הישראלי נתפס כרגיש לנפגעים והארכת משך הלחימה היא כלי בידי אויבים להגברת חוסר הסבלנות האזרחי והפעלת לחץ על מקבלי ההחלטות (עמאר ומיכלסון, 2015) והפגיעה בעורף משמעה פגיעה במרקם חברתי והכלכלי ולא דווקא הנזק הנפשי או פגיעה ברכוש (בן ישראל, 2013).

מספר חוקרים טוענים כי מקום המדינה ועד לשנות השבעים של המאה הקודמת התאפיינה החברה הישראלית בלכידות חברתית גבוהה ונכונות רבה לסבול נפגעים בנפש. אולם, העשורים האחרונים מתאפיינים בירידה בלכידות החברתית ועלייה ברמת הרגישות לנפגעים ישראלים, לצד הקטנת האיום הקיומי על ישראל ושחיקה של ההסכמה הרווחת לגבי הפעלת כוחות צבאיים בישראל. ראשיתם של תהליכים אלה מזוהה עם מלחמת לבנון הראשונה והוויכוח הציבורי על הצורך במלחמה נוספת לצד התרחשותה של האינתיפאדה הראשונה. תהליך מקביל או פועל יוצא של שני אלה, הוא הרגישות הגוברת לנפגעים בנפש בקרב החברה הישראלית (פינקל ופרידמן, 2016). השילוב בין עימותים בעצימות משתנה ותדירות גבוהה יחסית לבין פיתוח מערכות מיגון נ"ט מתקדמות, יצר מצב בו ניתן לנקוט מדיניות שונה נגד האלימות המופעלת כלפי אזרחי ישראל. בכל הנוגע להגנה על העורף מפני איומים עולה הצורך במניעת נפגעים והמשך התפקוד השגרתי. החוסן הציבורי הוא נגזרת של היכולת להמשיך ולנהל שגרת חיים כלכלית וחברתית בזמן משבר ולאפשר למערכות הציבור לתת מענה לצרכי האזרחים. (עמאר ומיכלסון, 2015).

שני העשורים האחרונים מסמנים את השינוי במטרות הלחימה של אויבי ישראל, על פיהן שדה הקרב הוא מרכזי אוכלוסייה ישראלים המאוימים על ידי מחבלים מתאבדים או התקפות טילים. אם בעבר מרבית קורבנות הלחימה של ישראל נגד אויביה היו חיילים, הרי שבעשורים האחרונים מצב זה השתנה ומספר האזרחים הנפגעים עלה (שלח, 2015). מלחמת לבנון השנייה היוותה אירוע מטלטל עבור ישראל בשל התערערותו של החוסן החברתי עקב המלחמה ובשל כשלים בכשירות

תשתיות החירום הלאומיות. בנוסף, מלחמה זו היוותה נקודת מפנה בהתמודדות של ישראל אל מול יריב א-מדינתי (מילשטיין, 2009). מלחמה זו, מעבר לכשלים הצבאיים והביטחוניים שחשפה, האירה נקודות מדאייגות בחברה הישראלית. העשורים האחרונים היוו קרקע לתהליכים חברתיים ותרבותיים בקרב החברה בישראל אשר מאז שנות התשעים של המאה הקודמת מתמודדת עם גלי פיגועים ואיומי טרור מתמשכים. תהליכים עולמיים ומקומיים של תרבות המקדשת את הפרט על פני הקולקטיביות הובילה לזניחת תחושת הלכידות וההתגייסות הלאומית וכן את הנכונות להקרבה אישית עבור אינטרסים לאומיים (ועדת וינוגרד, 2008; מילשטיין, 2009; סיבוני, 2017). לאור התפתחויות אלה, ועדת מרידור המליצה לאמץ מענה ביטחוני הכולל תקיפה ממושכת של מקורות טרור והפחתה של נזקיו הן באמצעות הגנה והתגוננות והן באמצעות שימור החוסן הלאומי. האמירה בדוח הועדה הייתה מובהקת באשר להשקעת מאמצים בהתוויות מדיניות לשמירה על המרחב האזרחי (מרידור ואלדדי, 2018).

אולם נראה כי הטענות שהחוסן הישראלי התרסק לאחר שנות ה-70 הינן מוגזמות, למשל מהתנהגות החברה הישראלית במלחמת 'גאות ושפל' (האינתיפאדה השנייה) לא היה משבר בקרב העם, להיפך הופגנה נחישות להחזיק מעמד. בנוסף, נראה כי דווקא הקהילות של יישובי עוטף עזה, מפגינות חוסן חברתי גבוה הבא לידי ביטוי בגידול דמוגרפי מתמשך והתפתחות כלכלית וחברתית (אלרן ועמיתיו, 2017). בנוסף, מפגינים תושבי האזור חוסן חברתי בדמות היכולת להתאושש ולהמשיך לשמור על תפקוד שגרתי על אף המציאות המורכבת בה הם חיים. קהילות העוטף מתאפיינות ברמות לכידות חברתית גבוהות ודבקות במקום מגוריהן (פדן ואלרן, 2018) היכולים להעיד על תחושות שייכות למקום ולחברה (Aldrich, 2010). בדומה לממצאים של Spilerman & Stockelon (2013), השגרה של אזרחי ישראל ובעיקר של יישובי העוטף, מופרעת באופן תדיר לאורך העשורים האחרונים והם בעצם חיים בצל איום מתמשך. עובדה זו תורמת ליכולתה של החברה הישראלית להפנים את האיום ואת השגרה לציודו ויש תפקוד ואף גדילה (פדן ואלרן, 2019) לצד צמצום ההתנהלות בחוץ – בטווח פגיעה (Spilerman & Stockelon, 2013). מעבר לכך, החברה הישראלית משופעת באתוסי גבורה ותחושת תודעתית של עוצמה צבאית וביטחונית שככל הנראה משפיעה על יכולת העמידות מול איומים שבשגרה. בנוסף, החברה הישראלית מתאפיינת בתחושת פטריוטיות גבוהה ואמון במוסדות שלטון, מקומיים לפחות (בן-דרור, 2016).

ההבנה בקרב מנהיגי ישראל וראשי הביטחון כי העורף הינו בעל חשיבות מכרעת הן תודעתית והן ביכולת הפיזית והמנטלית של צה"ל לעמוד מול איומים מתמשכים, הובילה לחידוד הממד ההגנתי בתפיסה הביטחונית הישראלית וכינון הוראות ברורות להתארגנות לשעת חירום ותרגול שלהן בשגרה (ביצור, 2009; ליש, 2015; מרידור ואלדדי, 2018). ממצאי מחקרים מהעשור האחרון שנערכו בקרב תושבי העוטף והתייחסו לחוסן החברתי שם, מעידים על רמות גבוהות שלו (אלרן ועמיתיו, 2015; מכון ראות, 2016; שוסטר ואלרן, 2018; פדן ואלרן, 2018).

בנוסף, הממד התקשורתי היווה כלי מרכזי לקידום החוסן החברתי של האזרחים בעוטף עזה. מעצבי המדיניות בשתי המועצות (המועצה האזורית אשכול שער הנגב) גיבשו אסטרטגיות תקשורתיות לצורך הגברת החוסן החברתי של תושביהם במהלך המבצע. הם פעלו מול התקשורת הן ברמה הארצית והן ברמה המקומית- בעזרת מקומונים, דפי מידע ואיגרות, תוך ניצול מושכל של המדיה החברתית. לאור ממצאים אלו, ניתן להסיק כי החוסן החברתי בקרב יישובי העוטף

גבוה מאוד וזאת ככל הנראה לאור החיים בצל איום מתמשך שהפך לשגרת חיים. גם ממצאיו העקביים של בן – דור (2016), בסקרים השנתיים שלו המעידים על רמות חוסן גבוהות בקרב האזרחים הישראליים תומכים בנתונים אלה. על אף כל אלו לא ניתן לומר באופן מובהק כי החברה הישראלית היא בהכרח בעלת חוסן אזרחי גבוה, בעיקר משום שעיקר העימות נסוב סביב רצועת עזה והתושבים שסופגים את האיומים הם חלק קטן מהמרקם החברתי הישראלי. אולי יש בעמידותם להעיד איך תנהג החברה הישראלית ככלל בעת עימות באזורים אחרים, אולם לא ניתן לקבוע זאת באופן מובהק.

הבסיס לכל הצלחה בזירת העורף הוא חוסן קרי, יכולת לצלוח משבר להשתנות במהלכו ולהסתגל למציאות החדשה, תוך שמירה על איכות החיים ועל ליבת הזהות והערכים, ותוך צמצום הפגיעות בנפש.

זירת העורף עשויה להיות הזירה היחידה שבה תעמוד המדינה למבחן. כל זאת ועוד, **היכולת לעבור משברים בעורף בהצלחה ולתרום לניצחון הלאומי עשויה אף להפוך לנכס של הביטחון הלאומי הישראלי ולחלק מההרתעה הישראלית. המכנה המשותף בין סיפורי ההצלחה בעורף הוא חוסן לאומי או מקומי שהוא היכולת של המדינה והחברה לצלוח משבר ולהשתנות במהלכו, תוך שמירה על הערכים הבסיסיים והיסודות של חוסן לאומי ומקומי – לימוד של עולם המושגים והידע שעוסק בפיתוח חוסן לאומי מוביל למסקנה שחוסן מושתת על היסודות הבאים:**

חוסן אישי, משפחתי וקהילתי – חוסן ברמה הלאומית מתגבש כתוצאה מחוסן של פרטים, משפחות, קהילות, ישובים ורשויות, שמאפשר להם להסתגל למשבר תוך צמצום הפגיעות בנפש ושמירה על ערכיהם ועל איכות חייהם.

הכנה רלוונטית ותיאום ציפיות – חוסן לאומי גובר ככל שהכנות יסודיות יותר, וההתארגנות והציפיות של האזרחים ושל עסקים וארגונים שונים רלוונטיות לקשיים הצפויים. הערכות מוקדמת הן בהיבט הארגוני (למשל, הכנת צוותי החירום היישובים) הן בהיבט הטיפולי (למשל, מרכזי החוסן) הוכיחה עצמה במידה רבה גם במבצע "צוק איתן" ותרמה בצורה ברורה וישירה להעצמת החוסן החברתי של תושבי אזור עוטף עזה. מעבר למבנה היישוב כגון קיבוצים, בהם המבנה החברתי הינו מלכתחילה חזק יותר יחסית מאשר ביישובים אחרים, מסייעת קרוב לוודאי ליכולת ההתמודדות של קהילות אלו, ולכן גם לבניין חוסן החברתי.

סולידריות, ערכים – סיפורי הצלחה של חברות שעמדו למבחן עליון בקרב האוכלוסייה האזרחית מדגישים ערכים כגון סולידריות, מסירות נפש והקרבה, איפוק, רעות, משמעת ואמון. מספר הנפגעים או היקף ההרס – שנובעים במידה רבה מהתנהגות היריב או מגורל – משחקים תפקיד משני בסיפורים אלה;

ייעוד – בעתות משבר מתחדד הצורך להבין מהי מטרת העל המשותפת שבשמה יש לעבור את המשבר בהצלחה כבודדים וכציבור;

מנהיגות – תפקידה המרכזי של מנהיגות במשבר הוא להבהיר את הייעוד ולשמר את האמונה והתקווה שהצלחה אפשרית; להגדיר את ערכי הליבה של החברה ולהגן עליהם; לסמן מהם סדרי העדיפויות, תבניות ההתנהלות וההרגלים הנדרשים; לרתום אנשים וקבוצות לפעולה; ולסכל כוחות שביכולתם לחתור תחת חוסנה של החברה. בשעת משבר, מנהיגות יכולה להגיע מכל מקום

בחברה – מראש הממשלה, מהנשיא, משרים, מחברי הכנסת, מפקידי הציבור, מראשי רשויות, מהחברה האזרחית, מאנשי עסקים, מפעילים קהילתיים ואף מאזרחים מן השורה.

המענה לשאלת מחקר ב': מהם מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי של ישראל?

האיומים שניצבים מול ישראל שונים כיום מאלה שניצבו בפניה בשנים הראשונות לקיומה. האיום המרכזי על קיום המדינה עד אחרי מלחמת יום הכיפורים היה ניסיון של מדינות ערב להשמיד אותה באמצעות מהלך מתמרון רחב היקף. מטרת העל של אויביה הנוכחיים של ישראל - איראן, שלוחיה וארגוני הג'יהאד - נותרה כשהייתה: למוטט את מדינת ישראל ולחסלה באמצעות פעולה פיזית ותודעתית.

מאפיינים מסוימים של האיום השתנו. מצד אחד, התקפות אוויריות הן הרבה יותר הרסניות מהתקפות רקטות וטילים כל עוד לא מדובר בטילים מדויקים, גם הדיוק של המטוסים הוא הרבה יותר גבוה מאשר של הרקטות הסטטיסטיות, כך שגם בהיבט הזה האיום ממטוסים הרבה יותר חמור מאשר האיום הרקטי. מנגד, הרבה יותר קל לסכל התקפה אווירית עקב מאפייני הלחימה נגד מטוסים באמצעות מטוסים ובאמצעות הגנה-קרקעית ובמיוחד, במזה"ת, העליונות של חיל-האוויר הישראלי. כלומר, אילו יכלו היו אויבינו מעדיפים להפציץ עם מטוסים ולא עם טילים ורקטות. אבל נטלנו מהם את היכולת הזו. בעבר, היו יישובינו, כולל במרכז הארץ, חשופים לאש ארטילרית – במשך כמה עשורים אחרי מלחמת ששת הימים צמצמנו חשיפה זו על-ידי הרחקת האויב מחוץ לטווח הארטילריה שלו מיישובינו. במשך שנים רבות הוא התאמץ להצטייד בארטילריה שיש לה טווח לפגוע באותם ישובים שוב ובכמה העשורים האחרונים הוא בהדרגה בנה שוב יכולת כזו באמצעות הצטיידות ברקטות שטווחן ארוך יותר.

תרומתנו למחקר

מוקדי ההשפעה של האויב על החוסן האזרחי (שיאפשר בראייתם ניצחון על ישראל) הינם: ראשית, מאמץ האש האסטרטגי, שתכליתו לפגוע באתרי שלטון, אתרים חיוניים למשק ובאזרחים. האמצעים להשגת היעד הזה הם הגדלת יכולותיהם בתחום האש הרקטית ובמיוחד הגדלת הדיוק שלה.

שנית, פיתוח של יכולות התקפיות בכל סוגי התווך הקיימים: קרקעיים, תת-קרקעיים, אוויריים וימיים. נוסף על כך פיתחו צבאות הטרור יכולת הגנתית המבוססת על היטמעות בסביבה עירונית והפיכת אזרחים למגינים אנושיים כדי להגביל את חופש הפעולה של צה"ל. בלחימה בתוך סביבה אזרחית מקדיש צה"ל מאמצים רבים כדי לא לפגוע בחפים מפשע — מה שמונע ממנו לנצל את כל כוח האש שעומד לרשותו.

שלישית, מאמץ התודעה שתכליתו להגביל את חופש הפעולה של ישראל באמצעות לחץ בינלאומי ובאמצעות העצמת הדה-לגיטימציה שלה.

רביעית, מאמץ הסייבר שמקורו ביכולות של מדינות אויב ושל ארגונים העוינים את ישראל לפעול נגדה באמצעות תקיפת המרחב הקיברנטי כדי לשבש תהליכים קריטיים לתפקוד המערכות החיוניות, לפגוע במרקם החיים, לרגל ולגנוב מידע.

ההערכה האסטרטגית העדכנית של המכון למחקרי ביטחון לאומי לשנת 2020 מחזקת את השערתנו המחקרית כי האויב פועל באופן מאורגן כנגד החוסן האזרחי הלאומי של ישראל: "ישראל עשויה לעמוד בפני ירי מסיבי לעורף, שמקצתו טילים מדויקים, עם מאמץ להכנסת כוחות קרקעיים לשטחה ועם מתקפה תודעתית רחבה לערעור כושר העמידה של הציבור והאמון שלו בהנהגה המדינית והצבאית".

להלן המאזן האסטרטגי המתהווה בין ישראל לאויביה :

נושא	אויב	ישראל
1 פגיעה באתרי שלטון (בדגש על מרחב הבירה או מרכז מע"ר)	+	+
2 פגיעה באתרים חיוניים למשק	+	נכסים שניתן לשייך לאויב
3 מאמץ אש כנגד אזרחים	+	נכסים צבאיים לרבות בסביבה אזרחית
4 יכולות התקפיות בכל סוגי התווך הקיימים: קרקעיים, תת קרקעיים וימיים לפשיטה וכיבוש שטח	+	+
5 מאמץ תודעה	+	+
6 מאמץ סייבר	+	+

המלצות:

בהינתן מצב חירום (כפי שאירע בעולם ובישראל בתחילת שנת 2020 לאור מגפת הקורונה) הגורם לסגירתם של מוסדות חינוך, עסקים ואנשים מאבדים את מקור פרנסתם יש **לשלב בין אסטרטגית המניעה, ההתגוננות וההכלה, הנקטת כמאמץ עיקרי, לבין האסטרטגיה של קידום חוסן חברתי כמאמץ משני**. הראשונה מיועדת לבלום את ההפרעה והשנייה מיועדת לייצר רציפות תפקודית ולבנות תשתית להתאוששות חיונית לאחריה. השילוב בין שתי האסטרטגיות יבסס עמודי תווך חיוניים להתמודדות מוצלחת עם מצב החירום. זאת, תוך הקפדה על הפצת ידע ומידע אמיינים לצד שימור וחיזוק אמון הציבור, ביזור של המנהיגות, מעורבות של אזרחים והפעלת צה"ל לסיוע לוגיסטי למערכת הבריאות.

הכרה בעורף כחזית עיקרית והקצאת המשאבים הדרושים לכך. השקעה בתוכניות להכנה ולניהול טוב יותר של החזית האזרחית בימי מלחמה ולחיזוק החוסן החברתי.

העורף הישראלי הפגין עד היום חוסן מרשים מול אתגרים חוזרים, אך עוצמת ההרס שהוא עלול לספוג בעימות רחב מימדים עם האויב עלולה לחרוג מכל הניסיונות הקודמים ולהעמיד אותו במבחן חמור.

עצם המושג "חזית אזרחית" מטעה: אין המדובר ב"חזית" במובן הצבאי, אלא במאות רשויות מקומיות ודמויות פוליטיות, משרדי ממשלה, מערכות בריאות, חינוך ורווחה שונות, שירותי חירום, עסקים מקומיים, ארגונים לא ממשלתיים ועוד. בניגוד לחזית הצבאית, אין מפקד ל"חזית האזרחית", ולפיכך הכנתה לקראת מצבי מלחמה היא משימה קשה במיוחד.

החזית האזרחית בישראל משקפת עולם תוכן שלם ודינמי המתפרס מהפרט, דרך הקהילה וכלה במערכת הלאומית הכוללת. הפריסה הזאת מחייבת תפישה אסטרטגית מעודכנת ורחבה שתהיה בסיס לתוכנית פעולה לאומית מפורטת ובת יישום.

מול הגישה המצמצמת של אסטרטגיית צה"ל ניצבת **תפישתו המרחיבה של פיקוד העורף**, לפיה הפיקוד הוא גורם צבאי הנוטל על עצמו בהכרה וברצון להיות גורם מרכזי בניהול משימות אזרחיות בתוך התווך האזרחי. לפיכך **נדרש לקבוע מהי גישת צה"ל ומשרד הביטחון לחזית האזרחית**.

משרד הביטחון וצה"ל נדרשים **להגדלת ההשקעות הנדרשות לחוסן האזרחי**. המשרד להגנת העורף בוטל. נדרש להגדיר את סמכויות משרד הביטחון, פיקוד העורף לבין רשות החירום הלאומית (רח"ל), המהווה גוף מטה מתכלל ללא יכולות ביצוע עצמאיות. בנוסף, יש לחזק את מערכת הבריאות ולהתאימה לתרחישי חירום ומלחמה **ובתוך כך, לאפשר לצה"ל לפעול לסיוע לוגיסטי למערכת הבריאות** (כפי שאירע במגפת הקורונה בשנת 2020).

התגוננות- אין לצפות כי המדינה תתמוך בכל פעולות ההתגוננות המושתות על הציבור, מכיוון שריבוי הגורמים מביא לכך שמשימה זאת תהיה בלתי אפשרית מבחינה כלכלית. המדינה תתמוך בהגנה על התשתיות הקריטיות, וכן תתמוך במוקדי חולשה על פי בחירתה. **לתחושת האחריות האישית, הארגונית והמוסדית יש חשיבות רבה בהתכוננות בשגרה והיא זו שתקבע את חוסנו של העורף בעת חירום**. כושר הנשיאה בעול שעת חירום, יחס של כבוד לכל אזרח וליכולת התמודדותו, רמת הסיוע ההדדי בין האזרחים, יכולת התאוששות ממצבי מצוקה, ובראש

ובראשונה, מנהיגות מעודדת ומעוררת השראה- הם אלה שיקבעו את עמידות העורף ואת עוצמתו של החוסן הלאומי.

המלצתנו להקמת רשת חוסן אזרחית להתמודדות עם משברים ארציים על בסיס תרבות של מוכנות בארבעה שלבים:

1. **היערכות** – כולל את מגוון הפעולות שיבוצעו בתקפה שקדמה למשבר, כגון: אימון כוחות הצלה, חילוץ והכשרת מתנדבים. הכנת תוכניות חירום, נהלים, תשתיות, מלאים ובניית שותפויות בין גורמי המדינה לבין החברה האזרחית.
2. **תגובה מיידית והתארגנות מחדש** – המעבר ממצב של שגרה להפעלה מלאה של כל מסגרות החירום במערך העורף וברשת החוסן האזרחית. קרי – זהו שלב שעלול להתאפיין בחוסר בהירות, אי סדר ואולי אף בבהלה.
3. **שגרת החירום** – תנאי להצלחה הוא המשך הפעולה הרציפה של המגזר הציבורי, המגזר העסקי והמגזר השלישי בהתאמות הנדרשות, והתגייסות מלאה של רשת החוסן האזרחית תוך איפוק, התנדבות, רעות, נדיבות וערבות הדדית.
4. **היום שאחרי**- סיום המשבר, חזרה לשגרה. הפקת הלקחים והטעמתם. תיקון הנוקים, שיקום ובניה מחדש של ההריסות כך שההרס הפך להזדמנות לפיתוח. המטרה העיקרית שמצבה של המדינה לאחר המשבר יהיה טוב יותר מכפי שהיה קודם.

מערכת חינוך והסברה -הטמעת תרבות של מוכנות ברשת החוסן האזרחית. עקרונות היסוד הבולטים של רשת החוסן צריכים להיות: תיאום ציפיות ושיתוף במידע, החלת חובת מוכנות אישית ומשפחתית על המגיבים הראשונים, המשך הפעילות של המגזר הציבורי, המגזר העסקי והמגזר השלישי במהלך המשבר בהתאמות הנדרשות והתבססות על מוסדות ותבניות התנהלות שפועלים בשגרה.

תודעה-

טיפול בצורך לעצב ולשמר תודעה ציבורית של מסוגלות לנהל שגרה של חירום בתקופות של הפרעה קשות כגון: מלחמה או כאלה שנובעות מאסונות טבע כמו רעידות אדמה וגם מדברים לא צפויים כגון: מגיפה עולמית (קורונה). הדבר נדרש ברמה הארצית והמקומית. זה תפקיד מובהק של המדינה באמצעות הגופים העוסקים במלאכה- פיקוד העורף, דובר צה"ל וגם הרשויות המקומיות. גורמים הרלוונטיים בהבניית תודעת חירום כמשימה אפשרית התורמת לחוסן החברתי החיוני בעתות חירום.

אימוץ את עיקרי מודל החוסן שפותח ביישובי "עוטף עזה" לכלל הישובים והקהילות במדינה בהתאמות הנדרשות על פי המבנה החברתי של כל יישוב וקהילה. אימוץ מודל זה יאפשר לסייע לחזק את התודעה של הציבור מפני השלכות העימות הבא, ויגביר את החוסן הלאומי.

המלצה זו נוגעת לשנות מעיקרה את תפיסת ההסברה הקיימת בהקשר של השלכות של אירוע על החזית האזרחית. עד עתה, נמנעים מלספר את הסיפור המלא הנוגע לאיומים על העורף (כפי שגובשו תרחישים ע"י משרד הביטחון ורח"ל ב- 2016). אין מדובר בפרטים מסווגים אלא במחשבה שאין "להטריד" את הציבור בתרחישים אלו. מומלץ לשנות גישה, ולתאר את האופן

ההתמודדות עם תרחישים אלו. הציבור לא רק זכאי לדעת מה התרחיש הסביר הצפוי לו בעימותים הבאים אלא גם זקוק למידע חיוני כדי שיוכל לעצב את מודעתו נוכח רכיבי האיום ואת תודעת הביטחון האישי, הקהילתי והלאומי שלו, ולפיכך את תודעת החוסן שלו. העדר מידע רק גורם לחשש ואי ודאות. נכון הדבר גם במשבר העולמי בנושא הקורונה, מידע גורם לציבור להרגיש בשליטה.

ביבליוגרפיה

רשימת מקורות בעברית

- אבן, שמואל. (2014). האסטרטגיה הישראלית נגד פרויקט הגרעין האיראני. עדכן אסטרטגי 16(4). 18-7.
- אבן, שמואל (2018). התועלת שבחשיפת ארכיב הגרעין האיראני. *מבט על 1054*. 1-3.
- איזנקוט, גדי. (2015, 2018) מסמך אסטרטגיית צה"ל.
- [איזנקוט](#), גדי וסיבוני, גבי. (2019). קווים מנחים לתפישת הביטחון של ישראל. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- אלוביץ', טל. (2013). דובר או צנזור? בחינת התפקוד של דובר צה"ל במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה". מערכות 452. 38-43.
- אלטשולר, אלכס ומרידור, דן (2016). אסטרטגיית צה"ל לאור אתגרי תפיסת הביטחון בתוך אסטרטגיית צה"ל בראי הביטחון הלאומי, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- אלרון, מאיר (2006). חוסן לאומי בישראל- השפעות האינתיפאדה השניה על החברה הישראלית. אוניברסיטת תל אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים.
- אלרון, מאיר. (2007). מלחמת לבנון השנייה, היבטים אסטרטגיים.
- אלרון, מאיר ואלטשולר, אלכס (2014). משמעויות ביטולו של המשרד להגנת העורף, מבט על, גיליון 545.
- אלרון, מאיר, ישראלי, ציפי, פדון, כרמית, אלטשולר, אלכס (2015). חוסן חברתי בעוטף עזה במבצע "צוק איתן". *צבא ואסטרטגיה*, כרך 7, גיליון 2. עמ' 5 – 25.
- אלרון, מאיר. (2016). תפיסת צה"ל את תפקידו בחזית האזרחית.
- אלרון, מאיר, שוסטר, אלון (2018). החוסן האזרחי בעוטף עזה: ימודל תפיסתי ומעשי מצליח מצדיק אימוץ באזורים מאוימים אחרים. *מבט על*, גיליון 1122
- אלרון, מאיר, פדון, כרמית ודולב, איה (2019). תודעה וחוסן חברתי במצבי חירום ביטחוניים בישראל. מזכר 191, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- אלרון, מאיר. פדון, כרמית. ודולב, איה. (2019). תודעה וחוסן חברתי במצבי חירום ביטחוניים בישראל. מתוך: סימן טוב, דודי. וקופרווסר, יוסי. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 227-237.
- אלרון, מאיר. בן ארי, אחז, חדד, ששון, לוי עינב ופדון, כרמית (2020) מגפת הקורונה – אתגרים מערכתיים לישראל מתוך מבט על, גיליון 1277.
- אסא, חיים (2018). השפעה על שינוי עמדות בציבורים גדולים. המלחמה על התודעה-היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים, מודיעין הלכה ומעשה, המרכז למורשת המודיעין המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, גיליון 4.

ארגמן, מרדכי (2016). ההפצה האווירית של גרמניה במלחמת העולם השנייה. אימגו מגזין מאמרים.

ארליך, ראובן (2006). המלחמה על התודעה במסגרת העימות בין ארגוני הטרור הפלסטיניים לבין ישראל. מרכז המידע למודיעין ולטרור: המרכז למורשת המודיעין (מל"מ).

ארליך, ראובן, קהתי, יורם (2007). המלחמה על התודעה במסגרת העימות בין ארגוני הטרור לבין ישראל: חזבאללה כמקרה מבחן, מרכז המידע למודיעין ולטרור: המרכז למורשת המודיעין (מל"מ).

בוחבוט, אמיר. (2018). טילים מדויקים מכוונים לבסיסים: חזבאללה נתן פרומו למלחמה הבאה. חדשות וואלה.

ביצור, אבי. (2009) מעמד העורף בתפיסת הביטחון של ישראל. מערכות 19-12.

בן-דוד, גבי, (2016). החוסן החברתי בישראל. בתוך א' ענבר (עורך), אתגרי צה"ל דיונים בביטחון לאומי מס' 30, עמ' 33-38. רמת גן: מרכז בגין - סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן.

בן גוריון, דוד. (1953). 18 הנקודות.

בן דוד, אלון (2015). תרחיש פיקוד העורף לעימות עם חזבאללה: יותר מ-1000 רקטות ליום".

בן דוד, אלון. (2019). האם העורף הישראלי מוכן למלחמה עתידית מול חזבאללה? החדשות 13, "מלחמת לבנון השלישית", פרק 2.

בן ישראל, יצחק (2013). תפיסת הביטחון של ישראל. מושב בן שמן: מודן ומשרד הביטחון.

בן מאיר, יהודה (2013). הדיון הפומבי בישראל בסוגיית ההתמודדות עם הגרעין האיראני. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 199-210.

בלייך, יוחנן (2018). העם האיראני בטוויטר: "עומדים לצד ישראל" (14.6.18), כיכר השבת, בתוך:

<https://www.kikar.co.il/280853.html>

ברנד, נבו, שוקר, פנינה וסימן טוב, דודי. (2018). 'צעדת השיבה' – הישג אופרטיבי לצד כישלון אסטרטגי: מקרה בוחן ללוחמת תודעה. מבט על 1063. 1-3.

ברקוביץ, אורי (2008). "נתניהו הורה לעצור את חוק הפייסבוק — מסכן את חופש הביטוי", גלובס, 18 ביולי 2008.

בר-יוסף, א, שמחוני, א'. (2010). לחימה אסימטרית ותפיסת הביטחון של ישראל. מערכות. 11-4,

גולן, אסף (2018). מה עומד מאחורי חשיפת התקיפות בסוריה? ישראל היום (4.9.19) בתוך:

<https://www.israelhayom.co.il/article/584899>

גולן, יאיר. (2019). מסמך עקרונות מדיניות הביטחון, מסגרת עיונית לעשייה הביטחונית, עמ' 4.

גל, ראובן, ונבו, ברוך (2018). מפגש סיעור מוחות (Brain storming) בנושא העורף בעת מלחמה. חיפה: מוסד שמואל נאמן.

גרבלסקי-ליכטמן, צפירה (2012). הקשר בין הלימה ואי-הלימה מילולית ולא מילולית ובין תגובות של עיתונאים ופרשנים: הופעותיו הטלוויזיוניות של חסן נסראללה במלחמת לבנון השנייה מסגרות מדיה, 9: 99-131, 2012.

דובינסקי, מיכל (2018). מדהים: עשרות אלפי איראנים הביעו תמיכה בישראל (12.6.18), מאקו, בתוך: [https://www.mako.co.il/good-news-news/Article-](https://www.mako.co.il/good-news-news/Article-9bacb0a3eb2f361006.htm)

[9bacb0a3eb2f361006.htm](https://www.mako.co.il/good-news-news/Article-9bacb0a3eb2f361006.htm)

דו"ח וינוגרד (2008). **ועדת וינוגרד - הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006** ע' 617-1.

דולב, איה (2018). חוסן: מרעיון תאורטי למודל פעולה. *בין הזירות*, עמ' 44-51

דל, דב. (2019). ירושלים ימים סביב לה: תמונת ראי של המאבק בין איראן לישראל. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם האלוף מאיר עמית. 12-1

דנגור, רונן (2019). תודעה כמנוף: הקמפיין הישראלי בסוגיית הגרעין האיראני. מתוך: סימן טוב, דודי. וקופרוסר, יוסי. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 203-185.

דקל, אודי (2016). אסטרטגיית צה"ל- בין עולם ישן לעולם חדש, בתוך: אסטרטגיית צה"ל בראי הביטחון הלאומי, המכון למחקרי ביטחון לאומי.

דקל, אודי ומורן-גלעד, לייה. (2019). תודעה כרכיב המשלב "עוצמה רכה" ו"עוצמה קשה". מתוך: סימן טוב, ד. וקופרוסר, י. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 159-149.

הלוי, הרצי. (2016). כנס הרצליה.

הלוי, אבירם (2019). תודעה ומדידה במגזר ההשפעה האזרחי. מתוך: סימן טוב, ד. וקופרוסר, י. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 84-79

הנקין, יגיל (2018). מחיר גבוה לדמנו": תפיסות הביטחון הישראליות, מפעולות התגמול ועד ליצוק איתן. *בין הקטבים ניסן התשע"ח*, 41.

הראל, עמוס (2018). "מחלקת תודעה": צה"ל הקים גוף שיפעל מול מדינות זרות להשפעה על דעת הקהל (9.3.18), הארץ, בתוך: <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium->

וימן, גבי (2006). הביקורת הציבורית על התקשורת במלחמת לבנון 2006. אוניברסיטת תל אביב: הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון.

ויקיפדיה. (2019). שיגור רקטות פלסטיניות לעבר ישראל.

ויקיפדיה. (2019). הבלץ.

ויקיפדיה. (2019). המערכה של הפדאיון.

זכר-שטולץ, גיא (2011). הפעלת כוח מדורגת בעימותים בסביבה אזרחית. *מערכות גליון 438*, עמ' 8

חטואל-רדושיצקי, מיכל (2018). רכיבי הביטחון הלאומי של מדינת ישראל. מתוך: אוריון, א. ועילם, ש. (עורכים). יהודי ארצות הברית והביטחון הלאומי של ישראל. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 160-157.

חימיניס, איתי (2018). לוחמת המידע של איראן. המלחמה על התודעה-היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים, מודיעין הלכה ומעשה, המרכז למורשת המודיעין המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, גיליון 4.

חימיניס, איתי. (2019). לוחמת המידע של איראן. מתוך: סימן טוב, ד. וקופרוסר, י. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 279-269. טופלר, אליון וטופלר, הידי (1994). מלחמה ואנטי-מלחמה ספרית מעריב, תל-אביב.

טירה, רון (2016). הדוקטרינה הישראלית השניה למלחמה. עדכן כרך 19, גליון 2, עמ' 129 – 140 ידלון, עמוס (2019). רף הסיכונים עלה, ידיעות אחרונות (22.1.19), בתוך INSS המכון למחקרי ביטחון לאומי: <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2019/>

יום העיון "הקרב על התודעה: עזה כמקרה בוחן", שהתקיים במכון למחקרי ביטחון לאומי ב-25 ביוני 2018, בתוך: <https://www.inss.org.il/he/event/the-cognitive-campaign-gaza-as-a->

יעלון, משה. (2016). רכיבים פנימיים של החוסן הלאומי. : ברום, ש. וקורץ, ע. (עורכים). הערכה אסטרטגית לישראל 2017-2016. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 212-209. יעלון, משה. (2012). ראיון לארי שביט, הארץ.

יעלון, משה. (2019). המלחמה על התודעה כרכיב בביטחון הלאומי — ניסיון אישי. מתוך: סימן טוב, דודי. וקופרוסר, יוסי. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 144-137.

ירושלמי, ציוני. (2018). הפצצות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה את ערי גרמניה הורגשו והשפיעו עד לגבול החלל. חדשות רוטר.

ישראלי, ציפי ואראל, גבריאל (2019). תודעה והמערכה על התודעה- נקודת מבט תיאורטית. מתוך: סימן טוב, ד. וקופרוסר, י. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 38-25.

ישראל דיפנס (2019). מלחמת תודעה: הזרוע התקשורתית של חזבאללה (2.9.19), בתוך: <https://www.israeldefense.co.il/he/node/40026>

ישראלי, ציפי, גבריאל, אראל (2018). תודעה והמערכה על התודעה- נקודת מבט תיאורטית. המלחמה על התודעה-היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים, מודיעין הלכה ומעשה, המרכז למורשת המודיעין המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, גיליון 4.

כהן, סם. (2019). יכולות הסייבר של איראן: הערכת האיום לאינטרסים הכלכליים והביטחוניים של ישראל. סייבר, מודיעין וביטחון 13(1). 84-63.

כספי, ד. (1995). תקשורת המונים- כרך ב'. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

כספית, בן (2017). [סודי ביותר: מפקד מערך המבצעים המיוחדים של צה"ל בראיון ראשון](https://www.maariv.co.il/news/military/Article-573485) (4.7.17) מעריב השבוע, בתוך: <https://www.maariv.co.il/news/military/Article-573485>

כראגיה מועיז, ההישג של נסראללה, מכון ון ליר: ירושלים, בתוך: https://www.vanleer.org.il/sites/files/attachment_field/

לוי, שי. (2019). האיום מעזה: זו יכולת האש של חמאס לעומת הגיהאד.mako.

ליטבק, מאיר. (2004). איראן וישראל: האיבה האידאולוגית ושורשיה. *עיונים בתקומת ישראל* 14. 392-367.

לימונה, שמואל, שירץ, דני (2004). מחירן של הערכות יתר ושל התרעות שווא. *מערכות-60* 62:393

ליש, גור (2015). עיקרי תפיסת הביטחון של המטה לביטחון לאומי – לשגרה ולחירום. *עשתונות*, גליון 10. מרכז המחקר המכללה לביטחון לאומי.

ליש, גור (2015ב). תפיסת הביטחון בשגרה מאמר תגובה לגיליון - 15 ביטחון שוטף חלק א'. *בין הקטבים*, 19, עמ' 132.

מיכאל, קובי (2017). בין הישן לחדש- מאמצי הדה לגיטימציה במבחן הזמן. *מזכר 164, המכון למחקרי ביטחון לאומי*. 24-13.

מיכאל, קובי, פישמן, יואל (2019). חשיבות החוסן החברתי לחוסן הלאומי: ניסיון למשנה סדורה מסה על בסיס ראיון עומק עם רא"ל (במיל') משה (בוגי) יעלון חוסן לאומי, פוליטיקה וחברה 1 (אביב 2019), עמ' 18-5.

מיכאל, קובי, קופרוסר, יוסי (2018). מודיעין לתודעה- הנדבך התיאורטי. המלחמה על התודעה- היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים, מודיעין הלכה ומעשה, המרכז למורשת המודיעין המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, גיליון 4.

מילשטיין, מיכאל (2009). מוקאוומה עלייתו של אתגר ההתנגדות והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל. *מזכר 102*. המכון לחקר הביטחון הלאומי של ישראל.

מכון ראות (2009). *רשת חוסן אזרחית: מסגרת תפיסתית לחוסן לאומי ומקומי בישראל, גרסה ב'.*

מל"מ. (2007). [המלחמה על התודעה במסגרת העימות בין ארגוני הטרור לבין ישראל. חזבאללה כמקרה מבחן.](#)

מל"מ. (2016). [נאום האמוניה של חסן נצראללה: האיום על ישראל ומשמעויותיו.](#)

מל"מ. (2019). [חסן נצראללה מנהיג חזבאללה שב והבליט היכולות ההתקפיות של ארגונו, בדגש על יכולתו לפגוע ביעדים אסטרטגיים ובאוכלוסייה במרכז מדינת ישראל.](#)

מל"מ. (2019). חסן נצראללה מנהיג חזבאללה שב והבליט את היכולות ההתקפיות של ארגונו, בדגש על יכולתו לפגוע ביעדים אסטרטגיים ובאוכלוסייה במרכז מדינת ישראל. ערוץ אלמיאדין (3 בספטמבר 2012).

מל"מ. (2019). חסן נצראללה מנהיג חזבאללה שב והבליט את היכולות ההתקפיות של ארגונו, בדגש על יכולתו לפגוע ביעדים אסטרטגיים ובאוכלוסייה במרכז מדינת ישראל. ערוץ אלמנאר (17 באוגוסט 2012).

מנשרוף, יוסי. (2013). מערך הסייבר של איראן: פיתוח יכולות התקפה לצד יכולת הגנתית, המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון.

מערכת אתר צה"ל (2019). איך תשפיע עליכם מהפכת ההתרעות של פיקוד העורף (12.6.19), במחנה: צבא הגנה לישראל, בתוך: <https://www.idf.il/>

מפקע"ר (2014). "חוסן עורף"-מודל מארגן ומשמעויות פרקטיות. ענף מדעי ההתנהגות.

מרידור, דן, אלדדי, רון (2018). תפיסת הביטחון של ישראל דו"ח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור) ובחינתו בחלוף עשור. מזכר 182. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

משיח, תובל (2008). השפעת הטרור המתמשך: מצוקה וחוסן באוכלוסייה הישראלית. סוגיות חברתיות בישראל 6-28.

סא"ל ש', רס"ן ד', רס"ן ר' (2018). מודיעין למערכות ומבצעי תודעה- לא רק בתיאוריה. המלחמה על התודעה-היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים, מודיעין הלכה ומעשה, המרכז למורשת המודיעין המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, גיליון 4.

סא"ל ש', רס"ן ד', רס"ן ר'. (2019). מודיעין למערכות ומבצעי תודעה — לא רק בתיאוריה. מתוך: סימן טוב, ד. וקופרווסר, י. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 69-78.

סיבוני, גבי ויוגב, עינב ושוייצר, יורם. (2011). המרחב הקיברנטי וארגוני הטרור. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

סיבוני, גבי וקרונפלד, סמי (2014). התפתחויות בלוחמת הסייבר של איראן 2013-2014. צבא ואסטרטגיה (2)6. 83-102.

סיבוני, גבי (2016). מלחמת התודעה הראשונה. מתוך: ברום, ש. וקורץ, ע. (עורכים). הערכה אסטרטגית לישראל 2016-2017. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 193-199.

סיבוני, גבי (2017). העשור השקט מלחמת לבנון השנייה ותוצאותיה, 2006—2016 (מזכר). המכון למחקרי ביטחון לאומי, גליון 161, עמ' 45 – 52.

סימן טוב, דודי, קופרווסר, יוסף (2018). המפתח למחקרי ביטחון לאומי והמרכז למורשת המודיעין. המכון לחקר המתודולוגיה המודיעינית. המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעין למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב.

סימן טוב, דודי, שוויצר, יורם (2018). כיצד בנה חמאס תודעת ניצחון בסבב האחרון בעזה, מבט על, גיליון 1119 (20.12.18), בתוך INSS המכון למחקרי ביטחון לאומי: <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2018/12/1119.pdf>

סינגר, מקס. (2016). איום חדש על ישראל עלול לשנות את כללי המשחק. מידה.

עילם, שחר ופתאל, שירה. (2019). איום הדהלגיטימציה על מדינת ישראל: מקרה בוחן לניהול מערכה על התודעה. מתוך: סימן טוב, ד. וקופרוסר, י. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 222-211.

עמאר, מוניר, מיכלסון, אלי (2015). המערכה על העורף. *בין הקטבים*, גליון 4, עמ' 83 – 101

עמית, קארין, פליישר, ניקול (2005). *חוסן חברתי, הון חברתי ומה שביניהם*. מכון כרמל למחקרים חברתיים, זכרון יעקב.

עשת, יובב, לב, יוסי. (2011). התמודדות העורף האזרחי עם מצוקות המלחמה-הון חברתי וחוסן חברתי. *סוגיות חברתיות בישראל 145-158*

פדן, כרמית, אלרן, מאיר (2018). *יישובים ב"עוטף עזה"* — מקרה בוחן לחוסן החברתי בישראל 2006 – 2016. המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 178.

פיפ, רוברט. (1996). להפציץ כדי לנצח. הוצאת אוניברסיטת קורנל.

פינקל, מאיר, פרידמן, יניב, פרייזלר-סוויירי, דנה (2015). הגנה פעילה כרגל רביעית בתפיסת הביטחון – מה ניתן ללמוד ממבצע צוק איתן? *בין הקטבים*, 4 עמ' 121 - 136

פינקל, גל. (2019). מעבירים מסרים מעל ומתחת לפני השטח. דבר.

פייקובסקי, ד. ומתניה, א. (2019). מבצעי השפעה בסייבר- מאפיינים ותובנות. מתוך: סימן טוב, ד. וקופרוסר, י. (עורכים). המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 107-95.

פיקוד העורף (2019). חובה להכיר: שיטת ההתרעה המהפכנית של פיקוד העוקף (12.6.19), וואלה, בתוך: <https://infosaveslife.walla.co.il/item/3239800>

פלץ, רמי (2009). התמודדות העורף עם עימות מתמשך. *מערכות*, גליון 426, עמ' 20 – 29.

פקע"ר. (2013). מח' האוכלוסייה: יקל"ר.

פקע"ר. (2014) תפישת המנהיגות הכתומה.

פרייליך, צ'ק (2019). תפישת הביטחון של ישראל, אסטרטגיה חדשה לעידן של תמורות.

צנעני, עומר (2018). *מניהול סכסוך לניהול הסדר תפיסת הביטחון הישראלית והמדינה הפלסטינית*. למרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב, רמת-אביב ומולד — המרכז להתחדשות הדמוקרטיה.

קופרוסר, יוסי (2009). שדה הקרב של התודעה *עדכן אסטרטגי*. 12. (2) 37-44, 2009.

קם, אפרים (2010). מדיניות הגרעין של איראן. מתוך: פדהצור, ר (עורך). שאיפות איראן להגמוניה אזורית. מרכז ש. דניאל

קם, אפרים (2015). הגב התומך של חזבאללה, ישראל היום (21.1.15), בתוך INSS המכון למחקרי ביטחון לאומי: <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/>

קם, אפרים. (2017). לגיון הזרים השיעי של איראן. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עדכן אסטרטגי, כרך 20, גיליון 3.

קם, אפרים. (2019). מערך הטילים – כלי ההרתעה העיקרי של איראן. עדכן אסטרטגי, כרך 22, גיליון 1.

קניגסברג, נ. (2018). המאבק על התודעה. יפעת-מידע תקשורת. 1-2.

קריבו, דני (2013). ביטחון אישי. מתוך: צחור, א. (עורך). מדדים לאיכות חיים, לקיימות ולחוסן לאומי. ירושלים: המשרד להגנת הסביבה. 58-59.

רובין, עוזי (2016). מה בין קו מאזינו ו"המעטים" שהביאו את הניצחון בקרב על בריטניה לבין "כיפת ברזל". מערכות, 465, עמ' 30 – 35.

רוה, סער. (2006). תודעה והוויה- שני מרכיבים של השלם הצבאי. מערכות 409-410. 66-75.

רוזנר, י. (2019). השפעת השימוש ברשתות חברתיות על תהליכי הקצנה בקרב צעירים במערב. מתוך: פדון, כ. ומיכלין-שפיר, ו. (עורכות). ביטחון לאומי במציאות נוילה. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 131-144.

רוני, איציק (2018). פשיטות בעורף והצפת שדה הקרב באזרחים: האתגרים של צה"ל במערכה הבאה בעזה.

שבתאי, שי (2010). תפיסת הביטחון של ישראל - עדכון מונחי יסוד. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עדכן אסטרטגי, כרך 13, גליון 2

שוקר, פנינה (2018). המערכה על התודעה - מלחמת לבנון השנייה כמקרה בוחן סייבר, מודיעין וביטחון 2, 2 (ספטמבר, 2018), עמ' 18-3.

שטיינברג, ג'. מ. הרצברג, א. ובקון, ג'. (2016). ארגונים לא-ממשלתיים והזירה המשפטית והפוליטית במבצע 'צוק איתן'. עדכן אסטרטגי 19(1). 59-72.

שלום, זכי. (2009). צבא ואסטרטגיה. המכון למחקרי בטחון לאומים צבא ואסטרטגיה

שניידר, טל. (2020). גלובס. ההערכה האסטרטגית ל-2020: עלייה בסבירות למלחמה, האיום הגדול - מלחמה כוללת נגד כל גורמי הכוח בצפון.

שקלרסקי, אילן. (2017). ה'אדיר' והתאמתו לתפיסת הביטחון הישראלית. עדכן אסטרטגי 100.

שר, ג. ויוגב, ע. (2014). הזדמנות למפנה בהתמודדות עם מסע הדה-לגיטימציה של ישראל. מתוך: קורץ, ע. וברום, ש. (עורכים). 'צוק איתן' - השלכות ולקחים. המכון למחקרי ביטחון לאומי. 170-165.

תמרי, דב. "צוק איתני" אל המערכה הבאה-על ההרתעה (רשימה ב'), בוגרי מב"ל-עמותת בוגרי המכללה לביטחון לאומי.

(2016). השולחן העגול במשרד ראש הממשלה בשיתוף עם משרד הביטחון לחיזוק החוסן החברתי בחירום. נייר רקע

רשימת מקורות באנגלית

Aldrich, D. P. (2010). Fixing recovery: Social capital in post-crisis resilience. *Journal of Homeland Security, Forthcoming*.

Alexander, D. E. (2014). Conclusion: Assessing Vulnerability in Europe and the World. In *Assessment of Vulnerability to Natural Hazards* (pp. 203-214). Elsevier.

Arian, A. (2005). Social resilience in Israel. *The concept of social resilience*. Samuel Neaman Institute. P. 10 -35

Bekers, F., Colding, J., Folke, C. (2003). Navigating social-ecological systems: building resilience for complexity and change. Cambridge University.

Bergstrand, K., Mayer, B., Brumback, B., & Zhang, Y. (2015). Assessing the relationship between social vulnerability and community resilience to hazards. *Social Indicators Research, 122*(2), 391-409.

Ben-David, A. Aviation week and space technology. (2011).

Gentile, G. How effective is strategic bombing. 3,5 (2001).

Carlson, J. L., Haffenden, R. A., Bassett, G. W., Buehring, W. A., Collins III, M. J., Folga, S. M.,... & Whitfield, R. G. (2012). *Resilience: Theory and Application* (No. ANL/DIS-12-1). Argonne National Lab.(ANL), Argonne, IL (United States).

Kaye, D. D. Nader, E. and Roshan, P. (2013). *Israel and Iran- A dangerous rivalry*. Rand corporation.

Mingguo, W. (2010). Government information management during four emergencies in China. *Journal of Technology Management in China* 5(3). 188-195.

Vessali, B. H. (2010). *Iranian Israel relations in light of the Iranian revolution*. The University of Austin Texas: Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for Master of Arts. the Degree of